T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA AZİZ NESİN'DE ATEİZMİN DAYANAKLARI

Yüksek Lisans Tezi

BURAK KARABULUT
ORCID NO: 0000-0002-4950-0829

İZMİR- 2020

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA AZİZ NESİN'DE ATEİZMİN DAYANAKLARI

Yüksek Lisans Tezi

BURAK KARABULUT
ORCID NO: 0000-0002-4950-0829

DANIŞMAN: PROF. DR. MUHSİN AKBAŞ

İZMİR- 2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Din Felsefesi Bağlamında Aziz Nesin'de Ateizmin Dayanakları" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
Burak KARABULUT
İmza

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ TS EN ISO 9001:2015	T.C. **İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ** **Sosyal Bilimler Enstitüsü**	K-Q TSE-ISO-EN 9000
	TEZ SINAVI TUTANAK FORMU	**Dok. No:** FR/604/21
		İlk Yayın Tar.: 03.10.2017
		Rev. No/Tar.: 00/..
		Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisi Burak KARABULUT ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ

Tarih:
Sayı :

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı
İmza

SINAV TUTANAĞI
Tez Sınav Jürimiz tarafından incelenen ***"Din Felsefesi Bağlamında Aziz Nesin' in Eserlerinde Ateizm' in Dayanakları"*** başlıklı tezli yüksek lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz 27.07.2020 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında OYBİRLİĞİ/~~ÇOKLUĞU~~ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

☒ KABUL

Kabul Edilen Tezli Yüksek Lisans tezi:

i) Bilime yenilik getirmiştir ☐
ii)Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir ☐
iii)Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır ☒
iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisansta geçerlidir) ☐

☐ RED

☐ DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ	
Üye	Prof. Dr. İsmail ÇETİN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Haris MACIC	
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).
* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA

AZİZ NESİN'DE ATEİZMİN DAYANAKLARI

Burak KARABULUT

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

"Din Felsefesi Bağlamında Aziz Nesin'de Ateizmin Dayanakları" adlı bu çalışmada Aziz Nesin'in İslamiyet özelinde Tanrı ve dini inançlara karşı eleştirileri ele alınacaktır. Nesin, çeşitli türlerdeki yazıları ile önemli bir okuyucu kitlesine sahip olmuştur, hala da sahiptir. Bu nedenle, onun İslam inancına yönelik eleştirel bakış ve değerlendirmeleri, dar anlamıyla felsefi yöntem ve argümantasyon gözetilerek kaleme alınmadıysa da iddiaları ve bunların okuyucular üzerindeki etkisi düşünüldüğünde felsefi bir değerlendirmeye ihtiyaç göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak bu araştırmada Nesin'in ateizmi, hayat hikâyesine ve yazılarına bakılarak anlaşılmaya ve felsefi bakış açısı ile temellendirilmeye çalışılacaktır.

Tez, giriş ve sonuç dışında dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ateizmin tanımı, tarihi serüveni, ateizmle sık sık karıştırılan kavramlar, ateizmin çeşitleri ve Türk düşünce tarihinde ateizmin serencamı gibi konular ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, din felsefesinde ateizmin dayanakları olarak öne çıkan; maddenin ezeliliği, kötülük problemi, inançsızlığın sosyolojik ve psikolojik gerekçeleri, inanca meydan okuyan ideolojik bilimcilik anlamında pozitivizm, gibi konular ana hatları ile incelenmiştir.

Ateizm ile ilgili temel kavramlar, konular ve literatür araştırıldıktan sonra üçüncü bölümde Aziz Nesin'in hayatı ve ateizmi ele alınmıştır. Bu bölümde, Aziz Nesin'in çocukluk dönemlerinden başlayarak hayatı irdelenmiş, eserleri bu gözle taranmış, buradan onun din ve Tanrı hakkındaki düşünceleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise, Aziz Nesin'in ateizminin psikolojik ve sosyolojik

dayanakları ele alınmıştır. Sonuç olarak Aziz Nesin'in ateizmi çeşitli yönleri ile araştırılmış ve ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aziz Nesin, Ateizm, Din, Din Felsefesi, teizm

ABSTRACT

Master Thesis

THE FOUNDATION OF AZIZ NESIN'S ATHEISM

IN THE CONTEXT OF PHILOSOPHY OF RELIGION

Burak KARABULUT

İzmir Katip Çelebi University

Institute of Social Scienes

Department of Philosophy and Religious Sciences

With the title of 'The Foundation of Aziz Nesin's Atheism in the Context of Philosophy of Religion', this thesis comprises of Aziz Nesin's criticism of theistic and religious faith, with the special reference to Islam. By employing a variety of literary genres, Nesin's writings attracted wide audience in the past, as well as it still does today. Even though his critical regard and evaluation of Islam is devoid of a proper philosophical argumentation and methodology in a technical sense, the fact that his writings exercised an enormous influence on the readers warrants for a philosophical assessment of his ideas. Accordingly, in this thesis I intend to unearth the philosophical value of Nesin's atheism, with special reference to his autobiographical writings.

Apart from introduction and conclusion, the thesis consists of four chapters. In the first chapter, I undertake the task of defining different kinds of atheism and clarifying some of the related concepts, briefly relating its history in general and its reflection in the history of Turkish thought in particular. In the second chapter, I introduce some of te topics which are traditionally and most commonly taken as a foundation of atheism, such as eternity of matter, the problem of evil, some sociological and psychological motives, positivist scientism etc.

After the study of atheism, its literature and its related conceptions, in the third chapter I recount the life of Aziz Nesin and expose his atheism in general. Starting by

his childhood onwards, I take the reader through his autobiographical writings in order to elucidate his ideas about the God and religion. In the final fourth chapter, I put forward psychological and sociological foundations of Aziz Nesin's atheism. As a result, I hope that I managed to offer a thourough presentation of atheism in Aziz Nesin's thought.

Keywords: Aziz Nesin, atheism, religion, philosophy of religion, theism

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
akt.	:Aktaran
AÜİF	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bil.	:Bilimler
bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	:Editör
Hz.	:Hazreti
İng.	:İngilizce
MÖ	:Milattan Önce
s.	:Sayfa
s.a.v.	:Sallallahu aleyhi vesellem
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
Trans.	:Çeviri
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve devamı

Yb. :Yayınevi belirsiz

ÖNSÖZ

Din Felsefesi bağlamında inanç ve inançsızlık konuları her zaman ilgi çeken ve tartışılagelen konular olmuştur. Nasıl ki teist diye adlandırılan Tanrı'nın ezeli ve ebedi olduğunu savunan ve bu uğurda mantık çerçevesinde kanıtlar sunan inançlı düşünürler varsa bu düşünceye tam karşıt görüşte olan ve Tanrı'nın varlığına inanmayıp dolayısı ile peygamberlik ve ahiret inançlarını da yok sayan ateist görüş de bulunmaktadır. Nitekim bu birbirine tamamen zıt olan iki görüşün mücadelesi yüzyıllardır devam etmektedir.

İnanç konusu, teizm özelinde vahiy kaynaklı bir durum olurken inançsızlık, yani ateizm birkaç farklı kaynaktan ve nedenden meydana gelebilmektedir. Kişileri ateizme iten bu nedenler bazen psikolojik bir vakıa bazen de sosyolojik şartlardan kaynaklanabilmektedir. Bu tezde ulaşılmak istenen hedef ise Aziz Nesin'in ateizminin hangi kaynaklardan beslendiğini araştırarak hayat hikâyesi ve eserlerinden hareketle onun ateizmini ortaya çıkarmak olacaktır.

Bu aşamada öncelikle, akademik çalışmalarımın başından beri maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, gerek tez konusu seçiminde gerek tez yazımının ilerleyen bölümlerinde sürekli varlığını hissettiren, en önemlisi sabırla benimle ilgilenen ve bana yol gösteren değerli danışman hocam Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ'a şükranlarımı sunuyorum. Yine felsefe bilgisiyle bu alanda ve tez yazım aşamasında bana destek olan tabiri caizse abilik yapan değerli büyüğüm ve hocam Dr. Öğr. Üyesi Haris MACIC'e, bu tezi bitirmem konusunda beni motive ederek sürekli yanımda olan Sevdenur VARLIK'a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca bu günlere gelmemi sağlayan eğitimim için tüm imkânları fazlasıyla sunan, desteklerini sürekli hissettiğim başta babam Hüseyin KARABULUT olmak üzere annem Cennet KARABULUT ve abim Abdullah KARABULUT'a sonsuz teşekkür ediyorum.

Burak KARABULUT

2020

GİRİŞ

I. TEZİN KONUSU ve AMACI

Bu çalışma, kültürümüzde ve coğrafyamızda tanınmış, eserleriyle ve çeşitli düşünceleri ile ses getirmiş olan, bunlar içinde dine karşı olumsuz eleştirileri ile tanınan Türk edebiyatçısı ve düşünce insanı Mehmet Nusret Nesin veya bilinen adıyla Aziz Nesin'in (1915-1995) öz yaşam öyküsü, fikir yazıları, roman ve hikâyelerinin ilgili bölümlerinin din ve Tanrı inancı açısından incelenmesini konu edinmektedir. Daha açık bir ifade ile hayat hikâyesi ve eserlerinden elde edilen, konu ile ilgili kısımları araştırarak ve bunlardan yola çıkarak Aziz Nesin'in dini ve Tanrı anlayışını inkârının din felsefesi bağlamında incelenmesi amaçlanmaktadır.

Bu minvalde öncelikli olarak tezin amacı, Aziz Nesin'in Tanrı ve dine karşı aldığı tavrı nesnel bir şekilde ortaya koymaktır. Daha sonra ise bu tavrın başlangıç ve gelişim süreçlerini sosyolojik ve psikolojik olarak ele alıp, söz konusu inkârın temellendirilişini felsefi açıdan araştırmak ve değerlendirmektir.

II. TEZİN ÖNEMİ ve LİTERATÜR TARAMASI

Türk düşünce tarihinde zaman zaman Tanrı'yı inkâr etme, İslam'a ve bazı dini inanç ve ritüellere karşı çıkma örnekleriyle az da olsa karşılaşılmaktadır. Bu durumu Cumhuriyet dönemiyle kayıtlı tuttuğumuzda da karşımıza bazı isimler çıkmaktadır. Bu isimlerin başta gelenleri İlhan Arsel (1920-2010), Turan Dursun (1934-1990) ve Erdoğan Aydın (1957-…) gibi kimselerdir. Aziz Nesin, bu kimselerin en bilinenleri arasında yer almaktadır.

1940-1990 yılları arasında yaşayan Aziz Nesin'in gerek TV programlarındaki çeşitli konuşmalarını gerekse gazete yazılarını takip eden pek çok kimse onun herhangi bir dini inancı olmadığını, yani dinsiz olduğunu bilmektedir. Ancak Aziz Nesin kendi ateizmini felsefi bir sistem içinde temellendirmemiş, çeşitli vesilelerle ve farklı bağlamlarda sadece inkârını dile getirmiştir. Onunla ilgili yapılan çalışmalarda ise yer

yer onun dine bakışı da konu edinilmiştir. Ancak bu çalışmalarda din tenkitleri yüzeysel olarak ele alınmış ve ayrıntılı bir çözümlemeye ya da felsefi bir temellendirmeye yer verilmemiştir. Aziz Nesin ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında karşımıza daha çok edebiyat, tiyatro çalışmaları ve sosyolojik çalışmalar çıkmaktadır. Din felsefesi açısından bir araştırma ve değerlendirme göze çarpmamaktadır. Bu yönüyle bu tez, bir ilk olacak ve önemli bir boşluğu dolduracaktır. Doğrudan bu tezin alanıyla ilgili gibi görünmemekle birlikte içerisinde dini tenkitlerin olduğu hikâye ve roman eleştirilerinde, sosyopolitik ve ideolojik ateizm ile ilgili bölümlerde faydalandığımız bir kaç lisansüstü tez bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Seval Şahin, "Aziz Nesin Öykülerinde Sosyal Eleştiri", (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2012): Adı geçen bu tezde, Aziz Nesin'in hikâyelerinde öne çıkan sosyal eleştiri unsurları, on dört yıllık bir dönem içinde yayınlanmış öykü kitapları kapsamında ele alınmaktadır. Çalışmada, Nesin'in öykülerinde yer verdiği sosyal olayları ve toplum sorunlarını daha anlamlı bir temele dayandırabilmek adına sosyoloji ve psikolojiden yararlanılmıştır. Yine bu çalışmanın bir bölümünde Nesin'in, toplum içinde öne çıktığını gördüğü birtakım yaptırımsal olgular işlenmektedir. Bu olgular din, aile, futbol ve eğlence anlayışı olmak üzere dört başlık halinde incelenir. Başlıklarda ele alınan sosyal kurumlar, toplum içinde görülen olumsuz olaylar aracılığı ile kişi ve toplulukların yobazlığa ve bağnazlığa varan davranışları ele alınarak eleştirilir.

Engin İspir, "Aziz Nesin Romanları Üzerine Bir Eleştiri", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006): Bu tezde Aziz Nesin'in yazdığı on roman sırayla ve ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. Bu çalışmada romanların yapı ve anlatım özellikleri mukayeseli olarak değerlendirilerek Aziz Nesin'in romancılığı hakkında bir takım sonuçlara ulaşılmaktadır.

Musa Demir, "Topluma Yönelik Eleştiri Yöntemleri Açısından Aziz Nesin Romancılığı", (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010): Aziz Nesin'in söz konusu anlayış içinde oluşan romanlarına yönelik bu çalışmada da romanların toplumsal yapıyla olan ilgileri merkeze alınmıştır. Yazarın, diğer yazı faaliyetlerinde sergilediği performansa paralel olarak, toplumsal yapıyı mercek altına alan bir dikkatle 1950'lerle başlayıp 1970'lerin sonuna kadar

sürdürdüğü romancılık faaliyetinin ürünü olan romanları, yayım tarihleri itibariyle kronolojik bir sıra gözetilerek, "topluma yönelik eleştiri yöntemleri" açısından incelenmiştir.

Fatma Balaban, "Aziz Nesin Hikâyelerinde Yapı ve Tema", (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2006): Bu tezde Aziz Nesin'in asıl sanatçı kişiliğini yansıtan ürünlerinin onun hikâyeleri olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu maksatla yazarın hikâyeleri nicelik ve nitelik yönünden yapısal bir sınıflandırmaya tabi tutularak, yapı unsurunun tamamlayıcısı konumundaki temalar da ağırlıkları oranında incelenmiştir.

Yukarıdaki tezlerin konusu olan eleştiriler belli başlıklar altında toplanmaktadır. Bunlar içinde din konusuna getirilen eleştirilerde ise daha çok dinin toplumsal olarak ortaya çıkardığı iddia edilen bazı problemlere değinilmiştir. Ancak bu yaklaşımlar Nesin'in neden ateizmi seçtiğini bizlere net çizgilerle aktarmamaktadır. Bu tezin yukarıdaki çalışmalardan farkı ise Nesin'in inkârının temellerine inmek ve sözü edilen yazarın özelde İslam inancı olmak üzere genel olarak tüm inanışlar ve Tanrı inancını inkâr etmesinin arka planında yatan düşünceleri felsefi bakış açısı ile inceleyip değerlendirerek düşünce dünyamıza katkı sağlamaktır.

III. TEZİN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Tez, Aziz Nesin'in fikir yazıları ve eserlerinin incelenmesi sonucu ulaşılan din tenkitlerinin ve bunların ardında yatan nedenlere odaklanmaktadır. Bu nedenle öncelikle Aziz Nesin'in ateizmine geçmeden önce, bu bölümün daha iyi anlaşılabilmesi için bir din felsefesi problemi olarak "ateizm dayanakları" konusu ile ilgili ön bilgi verilecektir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi bu konuda, yani Aziz Nesin'de ateizmin dayanakları konusunda daha önce detaylı araştırma yapılmamıştır ve Aziz Nesin'in din ve Tanrı inancını inkârını ifade eden sözleri herkesin malumu olmayabilir. O nedenle öncelikle Nesin'in din ve Tanrı inancı karşıtı tutumunu anlamaya zemin hazırlamak için ilk bölümde ateizm çeşitli yönleriyle kısaca açıklandıktan sonra, ateizmin dayanaklarından olan; kötülük problemi, maddenin ezeliliği ve insanları

ateizme iten psikolojik ve sosyolojik teoriler başta olmak üzere, bilimi tanrısallaştıran pozitivizm, gibi konular ele alınmıştır.

Ayrıca Aziz Nesin'in edebiyatçı bir yazar olmasının yanı sıra bir din adamı ya da sistemli bir felsefi yaklaşım sahibi olmamasından dolayı, zaman zaman felsefi bir bakış açısından çıkarak konunun daha iyi anlaşılması için edebi metinlere detaylı bir şekilde göz atmak mecburiyetinde kalınmıştır. Fakat buradan alınan bilgileri tekrar tezin bağlamına uygun olarak din felsefesine özgü bir biçimde dönüştürerek Nesin'in ateizminin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

IV. TEZİN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARIN KULLANIMI

Tezde ana kaynak olarak başvurulan nokta, öncelikle Aziz Nesin'in hayatının, çocukluğundan ölümüne kadar detaylı olarak incelenmesidir. Bu hayat hikâyesinde ilk olarak ve en çok başvurulan eser, yazarın kendisinin kaleme aldığı *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez* adlı öz yaşam öyküsü serisidir. Daha sonra teze destek vereceği düşünülen ve Aziz Nesin'in görüşlerini daha detaylı olarak ele aldığı kanısına varılan fikir yazıları ve söyleşilerine başvurulmuştur. Akabinde ise dönemin siyasi ve toplumsal baskısından dolayı fikirlerini daha iyi dile getireceği düşüncesiyle yazdığı roman ve hikâyeleri araştırılarak din eleştirileri incelenmeye çalışılmıştır. Bu eserler detaylı bir biçimde kaynakça bölümünde yer almaktadır.

Çalışmanın devamında ise Nesin'in hayat hikâyesi ve belli başlı eserlerinin incelenmesinden sonra ulaşılan sonuçları din felsefesi alanında yapılmış birçok çalışmanın taraması yapılarak kaynak olarak kullanılmıştır. İlerleyen bölümlerde ise Aziz Nesin'i ateizme iten psikolojik ve sosyolojik nedenleri daha iyi anlamak için din psikolojisi ve din sosyolojisini literatür taramasının içine alarak bu sahalarda yapılmış olan bazı çalışmalara da kaynak olarak başvurulmuştur.

Çalışmada sosyal bilimlerde araştırma ve yöntem tekniklerinden, "*içerik analizi"* yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem birçok sayıdaki metnin içeriklerinde yer alan ortak yönlerin ortaya konulmasını amaçlamaktadır.[1] Metin, kitap, belge vb.

---

[1] Philipp Mayring, "Qualitative Content Analysis". *Qualitative Social Resaarch*. Volume 1, No. 2. (akt: Kaan Böke, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti, 2009, s. 344).

malzemelerin belli özelliklerinin belirlenmesi amacıyla yapılan bir tarama tekniği olan içerik analizi, malzemeyi belli beklentiler ışığında incelemek olarak tanımlanır.[2] Araştırma kapsamında incelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgeler analiz edilmiş ve bu sayede veri sağlanması amacıyla dokümanlar nesnel bir biçimde incelenmiştir.

Sonuç olarak, zaman zaman felsefi bakış açısının dışına çıkılmış gibi görünse de aslında nihai olarak konunun bağlandığı nokta din felsefesine çıkmaktadır. Konular bazen edebi bazen sosyolojik olarak görünebilir fakat sona gelindiğinde aslında din felsefesi dışında edebi ya da diğer alanlara başvurmanın konunun detaylı olarak anlaşılmasında yardımcı olduğunu ortaya çıkaracaktır.

[2] Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi,* Ankara: 3A Araştırma Eğitimi Danışmanlık Ltd, 1995, s. 184.

1. ATEİZM NEDİR?

1.1. ATEİZMİN TANIMI

Ateizmin birçok farklı tanımı ya da algısı bulunmakla beraber genel manada kelime anlamı sözlüklerde şu şekilde geçmektedir. Yunancada olumsuzluk bildiren "*a*" önekiyle, Tanrı anlamına gelen "*theos*"un birleşiminden doğmuş olan ve teizmin Tanrısının ya da diğer tüm Tanrıların var olmadığı inancına dayanan bir felsefe akımı veya evreni yarattığı, evrenin yasalarını koyduğu, evrene bir şekilde müdahale ettiği kabul edilen doğaüstü bir varlık türüne ya da yaratıcıya inanmama gibi anlamlara gelmektedir.[3] Tanrıtanımazlık olarak da karşılık bulan ateizm, ruhlar, Tanrılar, ölümden sonra yaşam vb. doğaüstüne inanışı reddeden bir görüşler sistemi, dirilişin tümden olumsuzlanması[4] gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Bu sözlük tanımlarından sonra ateizmin tarihi arka planına göz atmadan önce daha detaylı tanımlamalara bakıldığında şu bilgilere ulaşılmaktadır. Tanrı'nın varlığına inanma ya da inanmama konusu, tarih boyunca insanlığı tartışmaya sürükleyen bir problem olagelmiştir. Bu konu ile alakalı olarak birçok araştırmacı yorumda bulunmuş ve kendi perspektifinden bir sonuca varmıştır. Günümüzde dahi bu konu hâlâ karşımızda güçlü bir şekilde canlılığını korumakta ve hareketliliğini devam ettirmektedir. Ancak yine de çok geniş bir anlam dünyası, kavrayış biçimi ve muhtevaya sahip bu kavramdan asıl amacın ne olduğunun anlaşılabilmesi için, kavramın sözcük anlamından sonra alanını daraltmak suretiyle, niteliğini ortaya koymak gerekir.[5]

Düşünce tarihine baktığımızda konuyla ilgili birbirine zıt iki gelenek karşımıza çıkmaktadır. Bunların ilki ve çokça yaygın olanı teizmdir. Diğeri ise teizme oranla çok fazla kabul görmeyen fakat bazı çevrelerde etkili olan ateizmdir. Ateizm konusunda

---

[3] Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s.82; John Hick, *Philosophy of Religion*, US: Yb., 1963, s. 4.

[4] İvan Frolov, *Felsefe Sözlüğü,* (çev. Aziz Çalışlar), 1. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 1991, s. 458.

[5] Mehmet Latif Bakış, *Felsefi Bir Problem Olarak Ateizm*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van: 2008, s. 3.

çalışmaları olan günümüz din felsefecilerinden Aydın Topaloğlu'nun (1964 - …) ifadesi ile:

> *"Teizm Tanrı'nın var olduğunu savunan ve bu Tanrı'nın da aşkınlık, yaratıcılık, kişilik, iyilik, ezelilik, ebedilik, vb. sıfatları olduğunu iddia eden felsefi ekolün adıdır. Bu ekol kaynak itibariyle ilahi olan ve evrenin Tanrı tarafından yaratıldığına inanan üç büyük dinin, yani Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in Tanrı kavramını da felsefî bir üslupla dile getiren savunan bir anlayıştır. Ateizm ise başta ilahî olmak üzere bütün Tanrı kavramlarını reddeden bunun yanında evrenin de yaratılmadığına inanan felsefî ekoldür.*"[6]

Günümüzde literatüre iyice yerleşmiş olan ateizm kavramı tamamen inançsız ve inkârcı gibi kavramlara karşılık gelmektedir. İslami literatürde ateizm terimine en yakın terim *"ilhad"*[7] kelimesidir. Ateistin karşılığı da *"mülhid"*dir.

Ateizm kavramını felsefî bir kavram olarak açıklamaya çalıştığımızda karşımıza "Tanrı inancı karşısında tepkisel bir düşünceyi dile getiren dünya görüşü"[8] çıkmaktadır. Bu görüş tarihte çok yaygın olmasa da eski dönemlerden itibaren günümüze kadar gelen ve bazı filozoflarca da dile getirilen bir problem olmaktadır. Yirminci yüzyılın ilk yarısına kadar yaygınlaşan ve kendine taraftar bulan bir düşünce akımı haline gelmiştir. Ancak günümüzde eski gücünden uzaklaşarak en azından fikri dayanaklarını, yavaş yavaş yitirmeye başlamaktadır.[9]

İlk olarak Batı dünyasında, aşkın bir yaratıcıya tepki olarak ortaya çıktığına inanılan felsefi ateizmin temelinde insanları inançsızlığa sürükleyen Hristiyanlığın kendine has yorumlamaları ve kilise öğretilerinin akıl dışılığı yatmaktadır.[10] Nitekim Hristiyanlığın öğretilerindeki birçok akıl dışı unsur karşısında İslamiyet çok sert bir karşı duruş sergilemiştir. Ateistler tarafından da eleştirilen bu unsurlar, yani dinden kopmaların bir sebebi olan bu ritüellerin büyük kısmı, Müslümanlar tarafından da net bir ifade ile reddedilmiştir.[11]

---

[6] Aydın Topaloğlu, *Ateizmin Eleştirisi,* 4. Baskı, Ankara: DİB Yayınları, 2004, s. IX.

[7] Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, 13. Baskı, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014, s. 203.

[8] Habip Şener, "Jean Meslier Düşüncesinde Ateizmin Temel Dayanakları ve Eleştirisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27. Sayı 1, 2018, s. 176.

[9] Aydın, *a.g.e.*, s. 203: Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 1.

[10] Robert Coffy, *Ateistlerin Tanrısı*, (çev. Mürteza Korlaelçi), Ankara: AÜİF Yayınları, 2003, s. 9.

[11] Aydın Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2001, s. 21.

Felsefî bir problem olarak ateizmin tanımı, ateizm kavramının anlaşılması kadar kolay olmamaktadır. Bunun gerekçesi ise ortada pek çok Tanrı kavramının din anlayışının ve felsefî yaklaşımın bulunmasıdır. Bundan dolayı bir birinden farklı olan ateist akımlar mevcuttur. Bu yüzden herkesin ittifak ettiği net bir ateizm tanımından bahsetmek zor görünmektedir. O bakımdan ateizmin bir kavram olarak tanımlanması ve anlaşılması için öncelikle ilahî dinlerin Tanrı inancının ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Çünkü ilahî olmayan herhangi bir inancı ya da dini reddetmek mutlaka ateizm anlamına gelmez. Yine ateizmin tanımlarken ilahî dinlerde Tanrı inancının yanında peygamberlik ve ahiret inanışları da göz önünde bulundurulur. Çünkü ateizm kavram ve düşünce olarak bu inançlara bağımlı olmakla birlikte inkârın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Bilindiği gibi dünya üzerinde birden fazla Tanrı tasavvuru vardır. O yüzden her türlü Tanrı anlayışı veya din tam olarak teizmi karşılamaz. Aynı şey ateizm içinde geçerlidir. Ateizmi geniş anlamda inançsızlık olarak ele alsak dahi bir dini inanca sahip olanların başka bir inançtaki kişileri inkâr etmiş olarak görmesi de ateizmin içine girer. Buna göre insanlar inandıkları dinin karşısında olan diğer bir dini inkâr ettikleri zaman inkâr edilen inancın takipçileri tarafından ateist olmakla itham olunurlar. Nitekim Hristiyanlar İslam'ın Allah inancını ve peygamberini reddederken, Müslümanlar teslis, "*enkarnasyon*"* ve asli günahı (suçu) reddeder. Hz İsa'nın sadece bir peygamber olduğunu savunurlar. Yahudiler Tanrı'nın sadece İsrailoğullarını üstün kıldığını söylerken Müslümanlar Tanrı'nın evrenselliğini savunurlar. Görüldüğü gibi aynı Tanrı'ya inandıklarını iddia eden söz konusu dinlerin mensupları bile kendi aralarında Tanrı anlayışında ayrılığa düşebilmektedir.[12]

Buradan hareketle felsefî bir terim olarak ateizmin dar manasına bakıldığında, teistik Tanrı inancının eleştirisini ve reddini ifade eder.[13] Ateizm temelde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi üç büyük ilahî dinin Tanrı anlayışını kendine hedef

---

* Teslisçi Hristiyan ilâhiyatında hulûl ya da enkarnasyon, ezelî ilâhî kelime (*logos*), üçlemenin ikinci kişisi, Baba Tanrı'nın oğlu ve Oğul Tanrı olan İsa'nın, Meryem Ana'nın rahminde insan bedenine bürünmüş olduğu ve insan tabiatı edindiği inancıdır. Bkz: Hammet Arslan, "Dinler Tarihinde Bir Mukayese Örneği: G. Parrinder'in Bakış Açısıyla Avatara ve Enkarnasyon" *Yahudilik, Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Sayı 1, 2019.

[12] Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 2-4, Aydın, *a.g.e.*, s. 205-210.

[13] Necip Taylan, *Tanrı Sorunu*, İstanbul: Ayışığı Yayınları, 1998, s. 109.

olarak seçmektedir. Bu dinlerin temelinde Tanrı ezelî ve ebedî olan, irade ve kişilik sahibi, aşkın ve varlığı için bir sebebe ihtiyaç duymayan, maddi olmayan, görünen âlemin ötesinde bir varlıktır. O, nesneleri yoktan var eden, her şeye gücü yeten bir yaratıcıdır. Ayrıca yarattığı evreni ve içindekileri şekillendiren düzenleyen ve işleyiş yasalarını belirleyen yüce bir güçtür.[14] Aydın Topaloğlu'nun ifadesi ile bir anlamda ateist:

> *"İlahi dinlerin gösterdiği biçimde, varlığının öncesi ya da sonrası bulunmayan, aşkın olan, evreni yaratan ve yasalarını belirleyen, irade ve kişilik sahibi olan, her şeyi yapma, bilme ve görme kudretinde bulunan, insanların hayrını dileyen ve onlara hayatı bahşeden bir varlığa inanmayan kişidir. Diğer bir deyişle ateist hem düşünce seviyesinde hem de günlük yaşantısında söz konusu Tanrı'nın varlığını reddeden bununla birlikte peygamberi ve ahiret inançlarını da kabul etmeyen kişidir."*[15]

Sonuç olarak, ateizmin net bir tanımını yapmak mümkün olmamakla beraber, çeşitli ateist düşünce akımlarında ön plana çıkan temel düşünceden hareketle bu kavramın genel olarak şu anlamda kullanıldığı söylenebilir. Ateizm: *"kâinatı incelerken, Allah'ı ve ruhu inkâr ederek duyuların ve deneyin verilerinden başka hiçbir bilgiyi kabul etmeyen, âlemin birtakım kombinezonlardan (sistemlerden) meydana geldiğini kabul ve iddia eden felsefi görüşün adıdır."*[16]

Modern zamanlara kadar tarih boyunca sıra dışı grupların savunduğu fikirler olmaktan öte geçemeyen ateizm, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda geniş kitlelerce kabul görmüş, yirminci yüzyılın başlarında etkisini arttırarak varlığını devam ettirmiştir. Her ne kadar günümüzde bir düşünce akımı olarak ateizm fikri dayanaklarını kaybediyor gibi görünse de fiili olarak etkileri devam etmektedir. İnsanlar günümüzde inançsızlığı olağan bir şekilde dile getirmekte ve dünyanın geri kalanında olduğu gibi Müslüman toplumlarda da ateizm yeni takipçiler kazanabilmektedir. O halde günümüzde ateizm özelinde "teizmin reddi" insanlığın en önemli problemlerinden biridir demek yanlış olmaz.

[14] Bekir Topaloğlu, *Allah*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1989, II, s. 471-498.

[15] Topaloğlu, *a.g.e.*, s.4-5.

[16] Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul: 1981, s. 39.

1.2. ATEİZM TARİHÇESİ

Ateizmi geniş anlamda "herhangi bir Tanrı anlayışına karşı inançsızlık" olarak ya da felsefî anlamda "teizmin reddi" olarak incelemek gerekirse; ateizmin tarihçesini, İlk Çağ (antik dönem), Orta Çağ ve Modern Çağ olmak üzere üç safhada ele almak yerinde olur.

Tarih boyunca her kavim ve kültür bir inanca sahip olabilirken herhangi bir inançla karşılaşmadıkları için inançsız yaşayanlarından da söz edilebilir. Ancak ateizm teriminin karşılığına denk gelen tabir, tam olarak yaratıcı ve yüce olan tek bir Tanrı'nın olmadığına dair görüşler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kutsal kitap ve peygamberlerin yaşantılarından da izlenimlerimize göre eski çağlardan beri inanç karşıtı ve karşı olmakla kalmayıp inananlarla topyekûn mücadele veren kavimler olmuştur.[17]

Antik Yunan'da İlk Çağ filozoflarında nüveleri görünen inançsızlık, maddeciliğin ön plana çıkması ile başlamıştır. Maddeyi Tanrı'nın yerine koyan, varlıkların kaynağı ve yaratıcısı olarak maddeyi savunan görüşlerin fikir babası, maddeci Demokritos (MÖ 460-370) olarak bilinmektedir. Demokritos, tezini şu sözleriyle savunmuştur. "Evren yalnızca atomların çarpışmaları ve birbirleri üzerindeki basınçları ile oluşmuştur; evrendeki oluşa kesin bir zorunluluk egemendir; bütün olup bitenler, nedenlerden zorunlu olarak meydana gelmişlerdir."[18] Bu konuda Platon'la (MÖ 427-347) sürekli ters düşen Demokritos, Platon'un başka bir dünyanın varlığına dair görüşlerini eleştirirken şunları söylemektedir: *"ölümlü canlı, doğanın yok olmaya mahkûm olduğunu bilmeyen kimi insanlar, hayatlarını diğer dünyaya dair yalan uydurmakla, sıkıntı ve korku içinde geçirirler*."[19] Bu düşünce Demokritos'tan sonra Epikür (MÖ 341-270) tarafından da geliştirilmiştir. Epikür, doğru; haz ve acıdır diyerek felsefenin amacını insanı mutluluğa götürmek olarak açıklar. Tanrı'nın ve ölümün karşısında korkudan kurtulmak gerektiğini söyler. Bu yüzden ona göre Tanrı yoktur. Tabiat sonsuz atomlardan oluşur. Atomların hareket ve çarpışmalarından bütün

---

[17] Topaloğlu, *a.g.e.*, s.22.

[18] Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s. 40-41.

[19] M.İlin, E. Segal*, İnsan Nasıl İnsan Oldu,* (Rusçadan çev. Ahmet Zekeriya), İstanbul: Say Yayınları, 2016, s. 250.

eşya meydana gelmiştir. Demokritos gibi Epikür için de "gerçek varlık" boşluk ile atomlardır. Doğada bütün olup bitenler atomların boş uzay içindeki hareketlerinden meydana gelir. Kâinatta ise üç ezeli hakikat vardır. Bunlar: Atomlar, hareket ve boşluktur. Bunların karşılaşması sonucu tesadüfi sonuçlar meydana gelir.[20] Şüpheci ateizmin ilk temsilcileri ise şüphesiz Sofistler olmuştur. Bunlarında en meşhuru Protagoras'tır (MÖ 481- 420). Ona göre hakikatler insanlara göre değişir. Bilginin kaynağı akıl değil histir. İnsan her şeyin ölçüsüdür. Yani külli (tümel) bir hakikat yoktur.[21]

Bir de dönemin Tanrı anlayışına karşı çıktıkları için dinsizlikle suçlanmış filozoflar bulunmaktadır. Örneğin, Ksenophanes (MÖ 570-480); Homeros (MÖ 9.yüzyıl) ve Hesiodos'un (MÖ 700ler) politeist (çok tanrıcı) Tanrı anlayışına karşı çıkarak: *"Tanrılar ve insanlar arasında ulu tek bir Tanrı vardır… O insanlara benzemez…"*[22] görüşünü ortaya atmış, dönemin çok Tanrılı inanışına karşı çıkmış ve bu yüzden de dinsiz olarak suçlanmıştır. Aynı şekilde Sokrates'in (MÖ 469-399) savunmasında belirtildiği gibi Sokrates'in idamına sebep olan suçlamalar "devletin Tanrılarına inanmamak, insanları bilinmeyen başka birtakım yeni Tanrılara inanmaya çağırmak ve daima her şeyi sorgulayan tarzıyla gençlerin ahlakını bozmak"[23] olarak kayıtlara geçmektedir. Bu suçlamaların asıl sebebi ise onun Tanrı tarafından ilham aldığına dair açıklamaları ile Olympos'un çok Tanrılı, antropomorfik Tanrı inancına yönelik eleştirilerinden kaynaklanmaktadır.[24] O nedenle, antik dönemdeki ateizm, kısaca ifade etmek gerekirse daha tam olarak oturmamış ve ilahî dinlere, yani teizme karşı bir eleştiri değil de antik yunan Tanrılarına ve mitolojik inançlara karşı bir başkaldırı mahiyetindedir denilebilir.

Orta Çağ Avrupası'na baktığımızda ise ateizm yani inançsızlık pek gündeme getirilmemiş ya da getirilememiştir. Bu durumun nedeni kilisenin baskıcı tutumu ve kiliseye karşı gelenlerin akıbeti olmuştur. Örneğin Vanini; (1585-1619) ve Giordino

---

[20] Gökberk, *a.g.e.*, s. 97-99.

[21] Gökberk, *a.g.e.*, s. 42-46.

[22] Walther Kranz, *Antik Felsefe*, (çev. Suad Baydur), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1976, s. 40-41.

[23] Platon, *Sokrates'in Savunması*, (Yunanca aslından çev. Ari Çokona), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 7.

[24] Mehmet Önal, ''Sokrates'in Tanrı Anlayışı'' *Ekev Akademi Dergisi*, C. 11, Sayı 32, 2007, s. 25.

Bruno (1548-1600) gibi kiliseye karşı çıkan, kilisenin öğretilerine aykırı konuşan kişiler yargılanmış ve cezalandırılmıştır.[25] Bu yüzden kilise kendi hegemonyasında megaloman olmaya devam etmiştir. Hristiyan dünyada aforoz, engizisyon, endüljans, Kutsal Roma devleti gibi kavramların ifade ettiği şeyler ve eğitim-öğretim, devlet ve hukuk gibi hemen hemen bütün kurumların kilise tarafından belirlenmesi, dini otorite ile devlet otoritesinin birleşmiş ve bütünleşmiş olduğunu açıkça göstermektedir.[26] Bu durum karşısında içten içe kin besleyen kilise karşıtları uygun bir zamanın gelmesini kollasa da bu zaman hemen gelmemekle birlikte, Rönesans ve Aydınlanma Çağı'na kadar pusuda beklemeye devam etmişlerdir. Gizliden gizliye inanmayanlar otoriteye karşı çıkmak istese bile kilise ve din adamları çok sağlam çalışma ve tutuculukları ile bu duruma mahal vermemişlerdir. Kilise, azınlıkta olan inançsızların yorum ve düşüncelerini sadece siyasi gücüyle değil dini altyapısıyla da alt etmeyi başarmıştır. Ancak bu başarı fazla uzun sürmemiş baskı rejiminin çatlaması aydınlanma çağı ile başlamıştır.[27]

On yedinci yüzyılda gerçekleşen Rönesans ile birlikte toplumda akılcılığın gücü eline aldığı yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde sadece pozitif bilimlerin değil, dini inanışların da akılla temellendirilebileceği kanaati yaygınlaşmıştır. Bunun akabinde ise on sekizinci yüzyıl aydınlanmacılığıyla da metafiziğe karşı sistemli bir şüphecilik başlamıştır.[28] Bu şüpheciliğin sonuçları kilisenin yavaş yavaş önem kaybetmesine neden olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Orta Çağ'da yaptığı zulüm ve baskıdan sonra zayıflamaya başlayan kilisenin karşısına akılcı bilim insanları ve hatta Hristiyan oldukları halde kiliseye karşı çıkan bilim adamları bile bu tutucu ideolojiye karşı duruş sergilemişlerdir.

Hızla gelişen çok yönlü felsefeler, çeşitli ontolojilerin kurulmasına, dolayısıyla Tanrı hakkında da teist, deist, panteist, agnostik ve ateist gibi çok çeşitli Tanrı anlayışlarının doğmasına imkân sağlamaktadır. Meselâ, kendisi bir din adamı olduğu halde Gassendi (1592-1655), Epikür kaynaklı bir materyalist düşünceyi savunmuştur. Tanrı'yı açıkça inkâr etmeyen Thomas Hobbes (1588-1679) agnostik bir bakış açısı

---

[25] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 24.
[26] Taylan, *a.g.e.*, s. 120.
[27] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 25-26.
[28] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 27.

ile ruh, melek ve Tanrı'nın düşünülüp kavranamayacağını ileri sürmüş, kilisenin dünyevi egemenliğine ve teolojiye karşı baş kaldırmıştır. En önemlisi Hristiyan inancına bağlı olduğunu söyleyen Descartes (1596-1650) artık Orta Çağ Hristiyan ilim ve felsefe anlayışına son vermiş ve karşı çıkmıştır. Öte yandan bir Yahudi olduğu halde aforoz edilen Spinoza (1632-1677) ünlü bir panteist oluvermiştir. Yine Leibniz (1646-1716) teodisesi ile David Hume (1711-1776) kötülük problemiyle ve on sekizinci yüzyıl aydınlanmacıları deist tavırlarıyla felsefe tarihinde yerlerini alabilmektedir.[29]

Modern döneme geldiğimizde ise ateizm, ilk çıkış noktasına göre daha farklı bir hale bürünmüştür. Dini tek bir ilkeden hareketle izah etmeye çalışmış ve din, bilimsel temellere oturtmak istenmiştir. İlim insanları kendi alanıyla ilgili kısımlarda dini tek bir alana indirgemişlerdir. Örneğin, bir psikolog onu duygusal bir bağlantıya, bir sosyolog ise toplumsal bir olguya indirgeyerek izah etmeye çalışmıştır. İnsan bilimciler ise dini ilkel kavimlerin ilk inanma ihtiyacından doğduğunu söylemiş ve sadece bu konuyla ilgilenmiştir. Bu durum dini, herkesin kendine ait disiplin içinde incelemesiyle birlikte, dinin dar bir çerçeveye sığdırılıp doğru anlaşılmamasına yol açmıştır. Dine ve insana bütünsel olarak bakmayan, dini ritüellerin bir kısmına önyargılı bir tutumla yaklaşan ateistler nasıl ki bir yanlışa düşüyorsa, kendilerini dindar olarak gösteren insanlar da dinlerine yakışan görüş ve hareketler yapmadığı, kötü bir dindar profili oluşturduğu ve insanları önyargıya sürüklediği için başka bir yanlışa düşmektedir. Tabi ki bu durum ne dinin bir tarife sığacak kadar dar olmasına ne de ortaya atılan teorilerin haklılığına neden olmaktadır.[30]

Modern dönemde Schopenhauer (1878-1860), Ludwig Feuerbach (1804-1872), Karl Marx (1818-1883), Emile Durkheim (1858-1917), Friedrich Nietzche (1844-1900), Sigmund Freud (1856-1939), Jean Paul Sartre (1905-1980) gibi filozoflar ateizmin öncüleri olmuştur. Sözü edilen bu dönemin önemli şahsiyetleri özelde Hristiyanlık olmak üzere genelde bütün dinleri, düşünsel ve eylemsel olarak eleştirip reddetmişlerdir. Modern dönem ateizminin dayandığı gerekçeleri ahlaki, psikolojik ve sosyolojik gibi çok farklı temellerde ele almak ve incelemek mümkündür.[31]

---

[29] Bakış, *a.g.e.*, s. 17-18; Taylan *a.g.e.*, s. 121.

[30] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 125-127.

[31] Ferhat Akdemir, "Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme", *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı 18-19, (2005), s. 347.

Modern dönemin öncüleri gerçekten kendi alanlarında üst düzey bilgi ve birikime sahip insanlar olup büyük başarılara imza atmışlardır. Ancak bu durum onların sadece kendi alanlarındaki bilgiyle dar kapsamda dine getirdikleri eleştirilerin yüzde yüz doğru olacağı anlamına gelmez. Hepsinin yaşamlarına baktığımızda dine karşı ve hayata karşı olumsuz ve önyargılı yaklaşımlarının temelinde geçirmiş olduğu kötü çocukluk dönemleri ya da bazı psikolojik sorunlarla birlikte hayatın içinden başlarına gelen acılar, alınan eğitimler ve çevrenin etkisi gibi birçok olay ve tecrübeler etkili olmuş görünmektedir.[32] Bu düşünürler o dönem başta olmak üzere günümüzde dahi popülerliğini koruyup taraftar toplamaya devam etmektedir. En önemlisi ise ateizmi teoriden çıkararak, pratik yaşama dönüştürmüşlerdir. İlerleyen bölümlerde, "Ateizmin Dayanakları" başlığı altında yukarıda bahsi geçen modern dönemin ateist öncüleri sayılan düşünürler, kısaca konuyla alakalı olarak ele alınacaktır.

1.3. ATEİZMİN ÇEŞİTLERİ

Nasıl ki bir dine ya da Tanrı'ya inananlar kendi aralarında çeşitli yorum farklılıklarına düşmüşler ise ateistler de aynı duruma düşerek kendi aralarında farklı gruplara ayrılmışlardır. Bundan dolayı tek bir ateizm tanımına ulaşmak güçtür. Ancak genel hatları ile ele alacak olursak ateizm çeşitleri şu ana başlıklarla ele alınır diyebiliriz: Mutlak ateizm, teorik ateizm, fiili/pratik ateizm, ilgisizlerin ateizmi, ideolojik ateizm ve bilimsel ateizm. Şimdi bu tasnifler sırasıyla gruplandırılarak detaylandırılmaya çalışılacaktır.

1.3.1 Mutlak Ateizm

Ateistlerin bir kısmına göre ateizm, Tanrı'nın varlığını reddetmenin ötesinde zihinde Tanrı fikrine sahip olmamak demektir. George Hamilton Smith'den (1949-…) aktaran Topaloğlu'na göre, bu anlayışın ürünü olarak insan doğuştan Tanrı kavramına sahip olmadığı için reddedilecek bir şey de bulunmamaktadır. İşte bu tür ateizm görüşüne mutlak ateizm denir.[33] Zamanımızın mutlak ateistlerinden biri olan Richard

---

[32] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 127-129.

[33] George Smith, *Atheism The Case Against God*, New York: Prometheus Books, 1989, s. 20. (akt: Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 7).

Dawkins’e (1941-…) göre herkes doğuştan inançsızdır. Ancak çevre, aile ve kültürün etkisiyle insanlar, görerek ve yaşayarak elde ettikleri şeyleri doğru zannetmişlerdir. Bunun sonucunda da olmayan bir şeye inanmışlardır.[34] Ancak bu görüşe pek çok eleştiri gelmiştir. Çünkü bir ateist her ne kadar Tanrı’nın varlığına inanmadığını açıkça söylese de onun varlığını derinliklerinde gizlemektedir. Bu görüşü J.A.T. Robinson (1919-1983) şu sözleri ile desteklemektedir.

> *“İnsan Tanrı’nın varlığını içinden gelen bir zorlama ile hisseder. Bu duyuş tabiatın aracılığı ile artistik ve bilimsel bir kanalla, toplumsal ilişkilerle ortaya çıkabilir. İşte böyle bir durumda insan kendisini çepeçevre saran bir varlığa ne ad verebileceğini onu nasıl tasavvur edeceğini bilemez. Buna rağmen o kendi yolunu açmak ve ilahi sese doğru gitmek gereğini er ya da geç idrak eder”*[35]

Zaten ateistler filozofların Tanrı’yı inkâr eden felsefi görüşlerinden beri pozitif bir prensip ortaya koyarak onu inkâr edememişlerdir. Sadece kâinattaki olayları maddenin kendisi ile açıklama yoluna gitmişlerdir.[36] Mutlak ateizmi çürüten bir diğer görüş de, sağlıklı ve mutlu zamanlarında inkâra giden ateistin, sıkıntı ve hastalık zamanın da yüce bir güce yöneldiği kanısıdır.

1.3.2 Teorik Ateizm

İlk bakışta teorik ateizm, Tanrı’nın var oluşunu inkâr eden doktrin olarak tanımlanabilir.[37] Günümüzde Tanrı inancına ağır eleştiriler yapan ve ateizm denilince ilk akla gelen bu tanımdır. Topaloğlu’nun ifadeleriyle, *"düşünerek tartışarak zihni bir çabayla Tanrı’nın varlığını reddetmek ve ilgili iddiaları çürütmeye çalışmaktır."*[38] Kısaca teorik ateizm, teistlerin Tanrı’sının varlığının delillerine karşı tezler üretilip savunulan doktrindir. Teorik ateizm sadece Tanrı’nın varlığını değil, bu kavramın beraberinde getirdiği mucize, ahiret, peygamberlik, kutsal kitap vb. inançları da eleştirmekte ve reddetmektedir. Teorik ateizmde Tanrı inancına o kadar karşı bir tutum

---

[34] Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, (çev. Tunç Tuncay Bilgin), 3. Baskı, İstanbul: Kuzey Yayınları, 2007, s. 9 vd.

[35] J. A. T Robinson, *The New Reformation*, London: SCM Press Ltd., 1965, s. 117.

[36] Filipeli Ahmet Hilmi, *Allah’ı İnkâr Etmek Mümkün Mü?*, (sadeleştiren Necip Taylan), İstanbul: Çağrı Yayınları, s. 224.

[37] Jules Girardi, “Çağdaş Ateizmin Problemi”, (çev. Murtaza Korlaelçi), Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, Sayı 1, 2000, s. 373.

[38] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 7.

vardır ki sadece teizmin Tanrı'sı değil mistik, mitolojik bütün Tanrı tasavvurları reddedilir.[39] Buna göre, teorik ateizmin, Tanrı'nın bilinmesine göre değil de, Tanrı'nın doğrulanmasına göre tanımlanmış olduğuna işaret etmek gerekir.[40] Ateistler, elle tutulur somut bir kanıta sahip olmadığı için kendi aralarında da bazı ihtilaflara ve tutarsızlıklara düşmektedirler. O yüzden teistler Tanrı'nın varlığını reddeden ateizmi, savundukları görüşleri temellendirmediği için Tanrı'yı gerekçesiz bir şekilde inkar etmenin anlamsız bir argüman olduğunu belirtmektedirler. Kendilerine ait güçlü tez bulamayıp ortaya attıkları iddiaya karşı savunma ve yalanlama ile yol aldıkları için de çok fazla güçlenememişlerdir. Tanrı'nın varlığının reddetmek kanıtlarla ispatlanmadığı hatta bazı bilimsel gelişmelerin yüce bir güce ihtiyacın olduğunu açıklaması sonucu teorik olarak ateizm gitgide zorlaşmış hatta imkânsız hale gelmiştir.[41] Sonuç olarak teorik ateizm, ister Tanrı'nın varlığı inkâr edilsin ister o çözülmez bir problem olarak açıklanmış olsun, Tanrı'nın varoluşunun kesinlikle doğrulanmadığı bir doktrindir.[42]

1.3.3 Pratik Ateizm

Pratik ateizm diğer ateizm tanımlarından gündelik yaşantıya ağırlık vermesi bakımından biraz daha farklıdır. Tanrı yokmuş gibi yaşamak ve Tanrı'yı günlük hayata sokmamak bu tür ateizmin tanımı içine girmektedir.[43] Bu ateizm türünde şahıslar yaşam tarzı ve davranışları ile günlük hayatlarında Tanrı'ya yer vermemekle birlikte Tanrısız bir ömür sürmenin daha güzel olacağına inanmaktadırlar. David Berman'dan (1942-…) aktaran Topaloğlu'na göre bu ateist grup, yaratıcı ve onun emirleri ile alakalı olarak en ufak bir şey düşünmemekte, kendini dini ritüellerden, ibadetlerden ve bunlarla ilgili törenlerden de uzak tutmaya çalışmaktadır. Bu yüzden pratik ateizm anlayışını savunan bu grupta, Tanrı'nın teorik tartışmalarla reddedilmesi ikinci planda kalmaktadır.[44] Bu ateizmi benimseyenler kendi arasında da ikiye ayrılmaktadır: Aktif

---

[39] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 8.
[40] Jules Girardi, *a.g.e.*, s. 374.
[41] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 9.
[42] Jules Girardi, *a.g.e.*, s. 381.
[43] Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 11.
[44] David Berman, *A History of Atheism in Britain*, London: Rotledge Library Editions, 1988, s. 2. (akt. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştiri,* s. 10).

ateistler ve pasif ateistler. Pasiflerin adı üzerinde Tanrı'nın varlığına inanmamakla birlikte Tanrı'ya inanan, ona ibadet eden, dini ritüellerde bulunan kişi ve kişilerle bir sorunları yoktur. Aksine içine kapanık kendi dünyalarında yaşayan inançsızlardır.[45] Aktif ateistler ise, düşünce itibarı ile olduğu gibi yaşamlarının tüm evrelerinde inançsızlığı idame ettiren ve bununla kalmayıp etrafında Tanrı'yı hatırlatan fikir sembol ve davranışlara karşı savaş açan onlarla mücadele eden kesimdir. Nielsen (1950-…), pratik ateistlerin felsefedeki temsilcilerini sıralarken: L.A Feuerbach, F. Nietzsche, S. Freud ve K. Marx[46] gibi filozoflardan bahsetmektedir. Bu saydığımız filozofların pratik ateizmde adlarının geçmesinin ana sebebi, teorik olarak Tanrı'nın olmadığına dair argümanlar üretmekle birlikte bunu yaşayıp yaşatmış olmaları ve daha geniş kitlelere hitap ederek inançsız toplum hayalleri kurmalarından ötürüdür.[47]

Pratik ateizm aslında hayatın her alanında kendine taraftar bulabilecek sağlam temelli bir teori ya da ideoloji olamaz. Ancak gerek klişeler gerek bazı katı kurallar karşısında dinden ve inançtan uzaklaşan halk, inançsızlık adı altındaki bu ideolojiye yönelmiş veya yöneltilmiştir.

1.3.4 İlgisizlerin Ateizmi

Bazı insanlar ise Tanrı'nın varlığını ya da yokluğunu tartışma konusu yapmadan bu konulardan uzak durmayı tercih etmişlerdir. İkisini de anlamsız bulup asıl olayın maddesel olduğunu ve görülen âlemin ötesine ilgi duyulmaması gerektiğini savunurlar. Onlara göre Tanrı'nın varlığı ya da yokluğunun tartışılması bile gereksiz ve saçmadır. Çünkü onlar fiziki âlemin ötesinde olan bu varlıkla ilgili tartışmaları boş ve saçma görmüşlerdir. Bu teoriyi savunan kişiler kendilerini ateist olarak nitelendirmeseler de bunlara teist demek de imkânsızdır.[48] Tanrı'yı inanılacak veya kabul edilecek bir varlık olarak görmedikleri için O'na ilgisiz kalmalarının nihai sonucu olarak ateist kabul edilmektedirler. Topaloğlu'nun Alfred J. Ayer'den (1910-1989) alıntılamasına göre, bu tür ideolojinin güçlenmesi yirminci yüzyılın ilk yarısında

---

[45] Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 10.
[46] Kai Nielsen, *Philosphy and Atheism*, New York: Prometheus Books, 1985, s. 123.
[47] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 10.
[48] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 12.

özellikle Avrupa'da mantıkçı pozitivistlerin etkisiyle gerçekleşmiştir.[49] Bu durum her ne kadar basit görünse de aslında insanları toplumdan soyutlayan ve yüce bir güce inanmayı engelleyen marjinal bir fikir halini almıştır.

1.3.5 İdeolojik Ateizm

Genel manada felsefi bir problem olarak ele aldığımız ateizm kavramı bazen de ideolojik olarak savunulmuştur. Bu süreç sonunda ateizm politik olarak da kabul edilmiş, Karl Marx ve V.I. Lenin (1870-1914) gibi kişilerinin görüşlerinden doğan komünist partilerin propagandası haline gelmiştir. İdeolojik ateizm dediğimiz bu tür, Marksist ve Leninist dünya görüşünün ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür. Bu türün takdim edilen diğer bir ismi ise literatüre "ilmi ateizm" adıyla geçmiştir. Materyalizmin mutlak doğru olarak kabul edildiği komünizmle yönetilen ülkelerde ateizmin bilimsel temellere dayandığı söylenmiş dinin de toplumsal bir vakıa olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Bu yönüyle de Batı (felsefî) ateizminden ayrılarak kendini ilmi ateizm olarak belirtmiş ve burjuva ateizmi ismiyle nitelemiştir.[50] İdeolojik ateizmin geneline bakıldığında bir sosyal çatışma sonucu ortaya çıktığını varsaymak mümkün görünmektedir. Kendilerini ilmi ateizm olarak tanımlamaları ise bilimin, dinin karşısında güçlü bir şekilde durduğunu savunarak bir sığınma yoluna gitmelerinden dolayıdır.

1.3.6 Bilimsel Ateizm

Bilimsel devrimler on altıncı yüzyıldan itibaren bilginin kaynağı, imkânı ve değeri gibi konuların yanı sıra epistemolojik konulardan oluşan değişimlere ve yeni metot arayışlarına zemin hazırlamıştır. On yedinci yüzyıldan itibaren ise bilim ve felsefe birbirinden ayrılarak kendine ait yöntemler geliştirmiştir. Geliştirilen anlayış, tümden gelimci ve *fideist* (imancılık) bir bilgi yerine, deney ve gözleme dayanan, sınanabilir, tümevarımcı bilgi anlayışını ön plana çıkarmaktadır. Yeni anlayışa göre

---

[49] A.J. Ayer, *Language, Truth and Logic*, London: New Ed Edition, 1990, s. 23-121, (akt: Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 12).

[50] Topaloğlu, *a.g.e*., s. 13.

dini bilginin doğrulanma ve sınanması mümkün olmadığı için anlamsız görülmeye başlanmıştır.[51]

Bilimsel ateizm ya da diğer bir adıyla yeni ateizm modern dönemde halk arasında da kendine ciddi sayıda taraftar toplayan bir görüş olmaktadır. Bilimin otoritesinden faydalanan bu görüşün amacı bilimin din ile uyuşmadığını ve çatışma içinde olduğunu savunmaktadır. Richard Dawkins ve Daniel Dennett (1942-…) gibi yazarların savunduğu ve popülerleştirdiği bu görüş birçok dindar teolog ve felsefeci tarafından da ciddiye alınmış ve eleştirilmiştir.[52]

Dixon'dan (1864-1946) aktaran Kenan Sevinç'e göre, "Bilimsel Ateizm" üç temel doktrine inanır:

> *"Birincisi 'teizm karşıtlığı'dır (anti-theism). Doğaüstü kişisel bir Tanrı, mucize, cennet-cehennem, ölümden sonra hayat, madde dışılık ve ruh yoktur. İkincisi 'bilimcilik'tir (scientism). Bilim, özellikle de doğa bilimleri, insanoğlunun en değerli ürünüdür. Üçüncüsü ise natüralizmdir. Doğaüstücülüğün ve teizmin yerine yeni bir dünya görüşü ikame edilmelidir bu da natüralizmdir. İnsan yaşamının anlamı ancak doğa bilimleri ile anlaşılabilir."*[53]

Tarihsel serüvene bakıldığında yukarıda da bahsettiğimiz gibi, doğaüstü güce inanmayanlar genellikle doğa bilimlerine yönelmiştir. Bununla birlikte ateizmini Freud gibi psikolojiye, Marx gibi sosyopolitik olgulara, Feuerbach gibi antropolojiye ve Comte gibi bilimselliğe dayandıran birçok isim bulunmaktadır. Yani görüldüğü gibi bilim her zaman ateistlerin başvurdukları temel kaynak değildir. Bununla birlikte bilimsel ateistler tarihte doğa bilimlerini kullanan ilk ateistler değildir. Ancak bunların diğer ateistlerden ayrılan yanı ise yeni ateistlerin doğa bilimlerini merkeze koyarak bilimi kutsal bir pozisyona getirmeleridir. Bilimi Tanrı edinme anlamında ilk oldukları söylenebilir. Çeliştikleri nokta ise, dinlerin kutsallarını ve dogmatikliğini eleştirirken bir yandan da kendi kutsallarını oluşturmalarıdır.[54]

---

[51] Kenan Sevinç, *Psikososyal Açıdan İnançsızlığın Oluşum ve Gelişimi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 97.

[52] Emre Dorman, "Bilimsel Ateizm'e Ateist Düşünürler Tarafından Getirilen Eleştiriler", *Kaygı*, 18 (II)/2019: 480-497, s. 480.

[53] Thomas Dixon, *Scientific Atheism as a Faith Tradition. Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 2002, s. 341-342, (akt: Kenan Sevinç, *a.g.e.*, s. 98).

[54] Emre Dorman, *a.g.m.*, s. 481.

Yine Sevinç'in aktarımına göre Dennet, Charles Darvin'in (1809-1882) savunusunu yaparken aşağıdaki görüşü bizlere aktarır. Dennet'e göre teist argümanın teleolojik delili çok güçlü iken bu durum Darwin'in evrim teorisiyle zayıflamıştır. Evrim teorisine göre ne bir tasarım ne de bir tasarlayan vardır. Doğal seçilim ile başlayan süreç en iyi adaptasyonu sağlayan canlıların hayatta kalması ve gelişimi ile tamamlanmaktadır. Bilimsel ateizmi savunanlara göre evrim belki de tam anlamıyla Tanrı'nın olmadığını kanıtlamaz ancak Tanrı'nın varlığını düşünmeyi gerektiren bir durum olmadığını gösterdiğine inanırlar. Bunun sonucunda ise evrim dolaylı yoldan ateizmi desteklemektedir.[55] Bu bölümde çıkarım yapılan nokta ise "Bilimsel Ateizm" dediğimiz görüş, bilimi Tanrı, Tanrı'yı bilim haline getiren ve bu düşünceye sahip olurken Darwin'den oldukça etkilenen görüştür. Bir önceki başlıkta belirtilen ideolojik ateizme ilmi ateizm denilmesinin sebebi ise Marks'ın sosyopolitik olgusunun doğaüstü güçlere inanmamasından kaynaklanan bilime sığınma ihtiyacındandır. Bu bölümdeki bilimsel ateizm ise Marks ve Lenin'den farklı olarak tamamen bilimin kutsallaştırılıp ilahlaştırıldığı ve bilimin deney ve gözlem sonucu ortaya çıkan otoritesinden faydalanarak din ve bilimin çatıştığını iddia eden bir doktrindir.

Özetlemek gerekirse ateizm, zihinde Tanrı fikrinin bulunmamasını savunan *mutlak ateizm*; bilinçli olarak Tanrı'nın varlığını reddeden ve buna argümanlar geliştiren *teorik ateizm*; günlük hayatında Tanrı'ya yer vermeyen ve Tanrı yokmuş gibi yaşayan *pratik ateizm*; Tanrı kavramına ya da O'nunla ilgili olan tartışmalara kulak asmayan *ilgisizlerin ateizmi*; politik bir kabul haline gelen *ideolojik ateizm* ve evrimle birlikte güçlenen ve tek gerçeği bilim olarak kabul eden *bilimsel ateizm* olmak üzere altı ana başlık sunmaktadır.

1.4. ATEİZMİN YANLIŞ ANLAŞILMASI VE KULANIMI

Ateizm terimi bazı başka kavramlarla karıştırılmakla beraber çoğu zaman yanlış anlamaya müsait bir kavram haline gelmiştir. Dinsizlik, deizm, panteizm, septisizm, agnostisizm gibi kavramlar da bu sistemin içinde yer almıştır. Bu sebeple çeşitli çağlarda insanlar tanrısızlık ile suçlanmış, takibata uğrayıp zulüm görmüşlerdir.

---

[55] D. C. Dennet, "Atheism and Evolution", Michael Martin (Ed.) *The Cambridge Companion to Atheism* içinde, 2007, New York: Cambridge University Press, s. 135-147. (akt: Kenan Sevinç, *a.g.e.*, s. 99).

Bunun bir sebebi kişiler ya da ideolojilerin kendilerini net ifade edememesi olurken diğer sebep ise kendi inançlarına sıkı sıkıya bağlı kesimlerin diğer fikirlere açık olmamalarıdır. Oysa bir kişinin ateist olup olmadığı öyle gelişigüzel itham edilecek bir olay değildir. Kişinin tamamıyla ne düşündüğü ve düşündüğü şekilde yaşayıp yaşamadığı irdelenmelidir. Bütün bunlardan sonra kişinin ateizmle ilişkisi ortaya çıkarılıp sağlıklı bir değerlendirme yapılabilir. Bunun gibi yanlış ve önyargılı yaklaşımlar Orta Çağ Avrupa'sında sıkça rastlanılan durumlardandır. Kilisenin katı yaklaşım ve kurallarına başkaldıran kişilere bu nedenle ateist yaftası konmuştur.[56]

Ateist olarak suçlanmanın bazı teorik ve pratik gerekçeleri bulunmaktadır. Bunların arasında Tanrı hakkında farklı yorumlarda bulunmak, geleneksel anlayıştan ayrılmak, mevcut yöresel inançlara ve tabulara aykırı şeyleri dile getirmek ya da toplumun mevcut değer ve ilkelerine ters düşmek gibi faktörler var olabilmektedir. Bu konuyla alakalı tarihte ilk çağlardan beri bu gibi olaylar yaşanmıştır. Sokrates ve Mısır krallarından Akhenaton (MÖ 14. yüzyıl) gibi örnekler vardır. Bu şahıslar, içinde bulundukları toplumun mitolojik tanrılarını, mevcut dini sembollerini ve ilgili figürlerini benimsemediği için ateistlikle itham edilmiş ve yargılanarak idam edilmişlerdir.[57] Sokrates bu konuda çok mücadele etmiştir. Her şehrin ve her şeyin ilahı olan Antik Yunanda tek Tanrı'nın ezeliliği ve ebediliğini savunan ve bunu her fırsatta dile getiren Sokrates, dinsizlikle suçlanmış ve zehir içirilerek idam edilmiştir.[58]

Ateist suçlamalar İlk Çağ'da olduğundan daha fazla Orta Çağ Avrupası'nda görülür. İlk zamanlarda bizzat kilise üzerinde baskı varken gücü eline alan Hristiyan kesimi aynı zulmü kendisini eleştirenlere göstermiştir. Nitekim Voltaire (1644-1778) *Felsefe Sözlüğü* eserinde ateizm kelimesini sunarken, "*engisizyon*"[59] uygulamalarına çokça yer vermiştir. Aynı şekilde Galileo (1564-1642), dünyanın yuvarlak olduğunu ve döndüğünü iddia ettiği için ihtiyar haliyle engizisyon mahkemelerince yargılanıp aşağılandıktan sonra zindanda ölüme terk edilmiştir. Yine Giordino Bruno ateist

---

[56] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 15-16.

[57] Michael J. Buckley, *At the Origins of Modern Atheism*, USA: Yale University Press, 1987, s. 1-3, (akt: Topaloğlu, *a.g.e.*, s.16-17).

[58] Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 47-48.

[59] (Katolik Kilisesi'ne bağlı bir mahkeme sistemi.), Fronçois Marie Voltaire, *Felsefe Sözlüğü,* (çev. Lütfi Ay), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011, s. 64-78.

olmayıp tabiatçı olmasına karşın, skolastik düşünceye karşı geldiği iddiasıyla yakılmıştır. Bunun tek sebebi ise Hristiyan öğretisine karşı gelmesidir.[60]

Tanrı'nın delillendirilmesi konusunda Arap yarımadasına bakılınca da durum pek değişmez. İslam'ın ilk yıllarında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) getirdiği ilkelere, dönemin ileri gelen putperestlerinin kışkırtmalarıyla karşı çıkılmış, Hz. Muhammed (571 - 632) ve ona inananlar dinsizlikle suçlanmış ve zulme maruz kalmışlardır. İslam'ın kabulü ve Allah resulünün tebliğinin tamamlanıp vefatından sonra da Müslüman ekoller kendi aralarında ihtilaflara düşmüş ve kendi görüşlerini benimsemeyenlerin bir kısmını kâfirlik ve dinden çıkmayla suçlamışlardır. Müslümanların devletleşmesinin ardından da bu gibi olaylar devam etmiştir. Örneğin Emevi Devleti, ilk dönemlerinde, yaptıkları her şeyi sadece ilahi takdire bağlayan *cebri*[61] kader anlayışını benimsemiştir. O yüzden yapılan eylemlerin özgür iradeyle yapıldığını söyleyerek insanın sorumluluğunu savunan âlimler baskı ve şiddete maruz kalmışlardır.

Görüldüğü gibi bir kişinin ateist olarak ithamı, çevreden çevreye farklılık göstermiştir. Bazı zamanlar gerçekten inanmayan kısım eleştirilirken bazen de yukarıda bahsettiğimiz gibi yanlış anlaşılmak ve tabuları yıkma gibi işlemlerle çoğu ilim insanı inançsız ve kâfir ilan edilmiştir.

1.5. ATEİZMLE İLİŞKİLENDİRİLEN KAVRAMLAR

Genel olarak ateizm kavramının insanlar tarafından istismara uğradığı çok aşikârdır. Tarihsel süreçte bu kavram ve ideoloji, ateizmle karıştırılan diğer bazı ekollerle de bir tutulmuştur. Bunlar deizm, agnostisizm, panteizm, septisizm vb.dir. Şimdi ise bu görüşler kısaca ele alınacaktır.

---

[60] Bertrand Russel, *Din ve Bilim,* (çev. Hilmi Yavuz), Cem Yayınevi, İstanbul: 1997, s. 25.

[61] Bütün fiillerin, insanın fiillerinin hâliki Allah'tır. İnsanın hiçbir fiilinde iradesi ve seçme hakkı yoktur. İnsanın hareketleri cansızların hareketleri mesabesindedir. İnsanın kendi iradesiyle bir iş yapması onun yaratıcı olmasını gerektirir. Yaratmak ise Allah'a mahsustur. Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1972, s. 213.

1.5.1 Deizm

Ateizm ile karıştırılan ekollerin başında elbette ki günümüzde bazı çevrelerce popüleritesini güçlendirdiği iddia edilen deizm gelmektedir. Bu kavram nitelikleri belirsiz ve bulanık ancak; yüce bir varlık olan bir Tanrı'ya atıfta bulunmaktadır.[62] Daha genel manada deizm, varlığı akılla bilinen Tanrı anlayışını benimsemekle birlikte on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardan itibaren Avrupa'da *"evrenin ötesinde var olan bir Tanrı'yı kabul etmek, ancak bunun yanında vahye ve peygamberliğe karşı çıkmak"*[63] olarak tanımlanmaktadır. Latince Tanrı anlamına gelen *"deus"* kökünden geldiği için ilk başlarda ateizmin karşıtı olarak kullanılmış olmakla birlikte sonraları ise Hristiyanlığa tepki olarak kendini göstermiştir. Tanrı inancını koruyan bu ekol kiliseye ve onların peygamberlik, vahiy, mucize gibi öğretilerine karşı bir sembol haline gelmiştir. Evrenin ötesinde bulunan ve dünyaya karışmayan Tanrı anlayışını savundukları için kilise ve ruhbanlar tarafından ateistlikle suçlanmışlardır. Ancak bu inanca sahip kişiler Tanrı'ya inandıklarını iddia ederek bu suçlamaları reddetmişlerdir.[64] "Emekliye ayrılmış" Tanrı anlayışı, tabiri caiz ise etliye sütlüye karışmayan ve dünyaya hiç bir müdahalesi olmayan bir fikir akımı haline gelmiştir.

Deizmin ilk çıkış noktası ve tarihi net bir şekilde bilinmemekle birlikte, ilk öncüleri İngiliz düşünce tarihinde kendini göstermektedir. İngiliz düşünür Lord Herbert Of Cherbury (1583-1648), deizmin babası olarak bilinir.[65] Herbert, gerçek dinin esasının iyi ve erdemli bir yaşamdan ibaret olduğunu söyler ve asli günah fikrini de reddeder. Tanrı'nın merhametli olduğuna ve dolayısıyla insanları, cezalandırmayacağına inanmaktadır. Herbert için gerçek din, birtakım teorilerden değil, ahlaki davranışlardan oluşur; dolayısı ile deizmin ahlaki ya da pozitif tarafını temsil etmektedir demek mümkündür. Herbert'in izinden giden önemli İngiliz deist öncüler, Charles Blount (1654-93), John Toland (1670-1722), Anthony Collins (1679-1729), Matthew Tindal (1656-1733), Thomas Woolston (1669-1733), Thomas Morgan

---

[62] Paul Desalmand, *Müminler için Ateizm*, (çev. Evren Asena), İstanbul: Versus Yayınları, 2016, s. 24.
[63] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 19.
[64] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 19-20.
[65] Mehmet Akif Altunışık, "İlk Deistlere Göre Deizmin Temel İnançları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 19, Sayı 2, (2019), s. 619.

(d. 1743), Thomas Chubb (1679-1747), Peter Annet (1693-1769) ve Samuel Clarke (1675-1729) olarak kabul edilmektedir.[66]

Sonuç olarak bu deist düşünce vahye dayalı dinlerle mücadelesinde ateizme destek sağlamıştır. Ancak ateizmi kabul etmeyen deistler Tanrı'nın var olduğunu savunmuş ve kendilerini onlardan ayrı tutmuştur. Bu yüzden her ne kadar birbirlerinden etkilenmiş görünseler de birebir aynı görüşü savunmadıkları aşikârdır.

1.5.2 Agnostisizm

Agnostisizm, günümüz dünyasında ateizm ve benzeri fikrî ve felsefî akımlarla birlikte, Tanrı'ya karşı eleştirel bir tavır takınan kimseler arasında yaygın bir şekilde benimsenen felsefî bir anlayıştır. Hatta son dönemlerde yapılan bazı anket ve araştırmalarda kendisini agnostik olarak tanımlayanların oranının ateist olarak tanımlayanların oranından fazla olduğu dahi görülmektedir.[67]

Bilinemezcilik manasında kullanılan bu terimi savunanlar, ne Tanrı inancını ne de inançsızlığı kabul eden bir tutum sergilemişlerdir. Topaloğlu'nun aktarımına göre Anthony Flew'un (1923 – 2010) agnostikler hakkındaki görüşü şu şekildedir. *"Kendilerini inanmak ile inanmamak arasında bir yerde gören ve agnostik (bilinemezci) olarak tanımlayan bu grup, Tanrı'nın varlığı hakkında olumlu ya da olumsuz bir hüküm vermekten kaçınmışlardır."*[68] Onlara göre Tanrı'nın varlığı meselesi insan aklının üstünde bir meseledir. Bu yüzden böyle bir varlığın hakkında konuşmak veya hüküm vermek imkânsızdır. Ahmedova'nın aktarımına göre Alvin Plantinga (1932 - …) daha genel ve geniş bir tanımlama yaparken agnostisizm için şu cümleleri sarf etmektedir:

> *"Agnostisizm, bilginin ancak zihnimizin oluşturduğu güvenebileceğimiz konularla sınırlı kaldığını öne süren, dolayısıyla da Tanrı'nın varlığının delili, Tanrı'nın mahiyeti ve anlamı gibi fizik ötesi konuları bilemeyeceğimizi savunan,*

---

[66] Altunışık, *a.g.e.*, s. 619-620; Deizm için ayrıca bkz., Emre Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım,* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 127-136.

[67] Kenan, Sevinç, "Ateizmin Boyutları ve Tipleri", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 12, C. 12, Sayı 3, (2017), s. 105.

[68] Anthony Flew, *God Freedom and İmmortality,* New York: Prometheus Books, 1984, s. 31. (akt. Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 19-20).

bu anlamda Tanrı'nın bizden çok farklı olduğunu, bu nedenle de onun hakkında doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir mahiyette hiçbir şey söyleyemeyeceğimizi ifade eden, kısaca Tanrı'nın varlığı ya da yokluğunu bilemeyeceğimizi öne süren öğretidir.'[69]

Tarihi süreci incelediğimizde agnostisizm terimi ilkin, İngiliz düşünürü Thomas Huxley (1825-1895) tarafından Yunanca "bilinemez" anlamına gelen *"a-gnostos"* sözcüğünden türetilerek bu filozofun kendi öğretisini adlandırmak için kullanılmıştır. Daha sonraları ise bu terim, geriye doğru götürülerek bütün bilinemezci öğretileri içine almıştır. Öyle ki bu agnostik tavrın ilk biçimleri, Antikçağ sofistlerinde bile görülebilmektedir.[70] Yakın tarihte, Agnostiklerin önemli kişilerinin başında elbette Bertrand Russell (1872-1970) gelmektedir. Russell, toplum nezdinde ateist bilinmekle birlikte felsefi açıdan düşüncesini agnostik olarak belirtmiş ve Tanrı'nın yokluğunu kanıtlayacak somut bir delil olmadığını söyleyerek ateist iddialarına karşı çıkmıştır.[71] Görüldüğü gibi agnostiklerin de ateistlerle aynı yerde çokça adı geçmiştir. Bazıları kendilerine verilen ateistlik ithamını inkâr etmezken bazıları ise akıl ile bilinemeyen Tanrı'dan bahsettikleri için bu durumun inanç olarak hissedilebileceğini söylemişlerdir. Ancak genel manada bilinemezcilik demek hem teizme hem de ateizme karşı bir görüşü savunmaktır.

1.5.3 Panteizm

Zaman zaman ateizmle karıştırılan bir başka kavram ise panteizmdir. Bu görüş ise basit bir ifade ile Tanrı evren ile özdeştir diyerek, Tanrı'nın evrenden ayrı zati varlığını reddetmiştir.[72] Tanrı'yla evren arasında teizmde olduğu gibi yaratıcı ve yaratılan ilişkisi yoktur. Panteizm vahiy dinlerinin tam karşı cephesinde yer alarak aşkın ve kişileşmiş bir Tanrı'dan uzak, maddeden ayrılamayacak kadar içkin bir Tanrı

---

[69] Alvin Plantinga, "Agnosticism" A Componian to Epistemology: Blackwell Companions to Philosophy, Ed. by. Jonathan Dancy, Ernest Sosa, Matthias Steup, Hong Kong: Blackwell Publishing, 2010, s. 223, (akt: Gülnar Ahmedova, *David Hume ve Bertrand Russel Felsefelerinde Agnostisizm*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2018, s. 3).

[70] Hüsamettin Erdem, *Bazı Felsefe Problemleri*, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2009, s. 228–293.

[71] Bertrand Russel, "Am I an Atheist or An Agnostic" *Bertnard Russel On God and Religion,* Ed. Seckel Al, New York: Prometheus Books, 1986, s. 85.

[72] Alasdair MacIntyre, "Pantheism", *The Encyclopodia of Philosophy,* Ed. Paul Edwars, New York: Macmillan and Free Press, Sayı VI, (1972), s. 34.

anlayışını ifade etmektedir.[73] Bundan dolayı panteistler gerek Batıda gerekse Doğuda bazıları tarafından ateistlikle suçlanmıştır. Ancak bu suçlamalar yersiz olup yanlış yorumlamalardan kaynaklanmaktadır. Örneğin, Spinoza Musevi bir inanca sahip olmakla birlikte, madde içine hapsedilmiş ve aşkın olmayan bir Tanrı tasavvurunu savunduğu için Hristiyanlar tarafından ateistlikle suçlanmıştır. Yine İslam âleminde tasavvufla ilgilenen mistik düşünürler vahdet-i vücud düşüncesinden dolayı yer yer ateist ve dinsiz olarak tanımlanmışlardır.[74] Ancak yaratan yaratılan ayrımının olması ve yaratıcının öz benliğinden bahsedilmesi vahdet-i vücud düşüncesini maddeci panteizmden ayırmaktadır.

1.5.4 Septisizm

Septisizm, terminolojik olarak tanımlandığında felsefede veya metafizikte insanın duyularının ya da aklının yetersizliğinden dolayı gerçekliğin bilgisine erişilemeyeceğini, görünenin gerisindeki gerçekliğe ulaşmanın hiçbir şekilde mümkün olmadığını ileri süren öğreti olarak karşımıza çıkmaktadır.[75] Bunu savunan kişilere de septik denir. Septisizm, bilginin ne olup olmadığından ziyade, bilgiye ulaşmanın mümkün olup olmadığı ile ilgilenen bir görüştür. Eskiçağ septikleri de hiçbir şeyin aslında olmadığını, olsa dahi bizim bunu bilemeyeceğimizi savunmuşlardır. Algılarımızın da bize gösterdiği dünya şüphe edilmez olsa dahi, görünüşlerinin ötesinde ne olduğu konusunda şüphe duyulmuş ve septikler bu düşünce çerçevesinde araştırmalarını yapmışlardır. Başka felsefelerin doğruluklarından şüphe duyan septikler, hakikate erişmek için kendi başlarına bir araştırma yoluyla yürümüşlerdir.[76]

1.6. TÜRKİYE'DE ATEİZM

Cumhuriyet dönemindeki ateist yaklaşım ya da dinden uzaklaşma ideolojileri ve zihniyetleri anlamlandırmak için gerilere, yani II. Meşrutiyet ve Tanzimat'a kadar gitmekte fayda vardır. İdeoloji ya da zihniyet bir anda vuku bulmaz, bir oluşum

---

[73] Desalmand, *a.g.e.*, s. 23.
[74] İbrahim Coşkun, *Ateizm ve İslam,* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011, s. 32.
[75] Ahmet Cevizci, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, 6. Baskı, Bursa: Asa Kitabevi, 2010, s. 583.
[76] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 156.

sürecine ve arka plana ihtiyaç vardır. II. Meşrutiyet dönemine bakıldığında bu dönemde Batıdan gelen modernleşmeye bağlı çeşitli fikirler baş göstermektedir. Bu durumun sonucunda materyalist, sosyalist ve pozitivist fikirler kuvvetlenmeye başlamıştır. Baha Tevfik (1884 - 1914) ve arkadaşları özellikle her şeyi maddeye dayandırdıkları için materyalizmi savunmaya başlamış hatta bu uğurda yerleşmiş gelenek ve inançları yıkmaya çalışmışlardır.[77]

Pozitivizm ise maddecilikten sonra Türkiye'ye girmiştir. Auguste Comte (1798 – 1857), Mustafa Reşit Paşa'ya (1800 - 1858) mektuplar yazarak pozitivizm dinini yaymak istemiştir. En nihayetinde pozitivizm Fransız ihtilali ile ülkemize tam anlamıyla girmiştir. Beşir Fuad (1852-1887) gibi aydınlar pozitivizm öğretisine tam hâkim oldukları için dine çok ağır eleştiriler getirmemekle birlikte, dine karşı olumsuz ve aleni tavır aldıklarını belli etmişlerdir. Batılılaşmanın hızla ilerlediği zamanlarda ise Dr. Abdullah Cevdet (1869-1932), ateist fikirleri de ortaya atmaya başlayarak materyalist zihniyeti açıkça savunmuştur. Bununla birlikte sosyolojik pozitivizm ilerlemeye devam ederken Ziya Gökalp (1876-1924) bu durumu ileri bir seviyeye götürerek Pozitivist mantığı üniversitelere sokmuş ve milliyetçiliğin ilmî temelini atmıştır. Gökalp, pozitivizmin üç hal yasası gibi Türk tarihini de dönemlere ayırırken Osmanlı'yı, ikinci dönem yani metafizik dönem olarak tanımlamakta ve o dönemin sona erdiğini belirterek şimdi pozitivist dönemin, yani çağdaş dönemin yaşandığını dile getirmiştir. Modernleşme hareketinin arkasında pozitivist zihniyet yatmaktadır. Osmanlının yıkılışından sonra da bilime mutlak doğruluk yükleyerek metafizik inanç ve değerleri kabul etmeyen anlayış, belli çevrelerde güç kazanmış; dine ve metafiziğe, devri geçtiği ve bilime aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır.[78]

Tüm bunlardan sonra materyalizm akımı gittikçe kuvvetlenerek Türkiye'de sosyalist ve Marksist görüşler doğurmaya başlamıştır. 1930'lu yıllarda ders kitaplarına da yansıyan maddeci görüş, *Umumi Tarih* kitabının ilk cildinde, peygamberliği ve vahyi inkâr eden evrim yoluyla maymundan gelindiğini savunan bir şekle bürünmüştür. Anadolu'daki Türk tarihi Osmanlı'dan arındırılarak İslam ve metafizikten ayrılarak ümmet dönemini kapatıp sadece Türk ırkı çevresinde

---

[77] Süleyman Hayri Bolay, *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Ankara: Nobel Basımevi, 2007, s. 235.
[78] Bolay, *a.g.e.*, s. 238.

toplanması istenmiştir. İlerleyen zamanlarda Gökalp milliyetçiliğinin de üzerinde, inancı tamamen ortadan kaldıran diğer bir güçlü görüş ise Hüseyin Nihal Atsız'a (1905-1975) ait olmuştur. Atsız'ın ideolojisinde İslam'a yer yoktur. O, Türkçülüğün tek esasını ırk ve kana dayandırmıştır.[79]

Yakın geçmişe baktığımızda ise Türkiye'de inançsızlığı savunan önemli isimlerden biri de İlhan Arsel'dir. Bu düşünür yakın zamanda düşünce dünyamızı etkilediği için üzerinde durmakta ve onu yakından tanımakta fayda olduğunu düşünmekteyiz. Arsel, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Cenevre Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktorasını tamamlamıştır. 1942'de doçent ve ardından profesör unvanını kazanmıştır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Anayasa Hukuku dersleri vermiştir. 27 Mayıs Darbesi'nin ardından yeni bir anayasa tasarısı hazırlamakla görevli on kişilik İstanbul Komisyonu'na ve daha sonra Kurucu Meclis Öntasarısı'nı oluşturan beş kişilik komisyona üye seçilmiştir. 10 Haziran 1966 tarihinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Cumhuriyet Senatosu'na Kontenjan Senatörü olarak seçilmiş ancak Meclise katılmadan istifa etmiştir. İslam'a ve Peygambere ağır eleştiriler getirdiği ve bu yönde ağır ithamlı eserler kaleme aldığı için şiddetli tepkiyle karşılaşınca, ABD'ye yerleşmek zorunda kalmış ve aynı ülkede hayatını kaybetmiştir.[80]

İlhan Arsel, tam manasıyla Tanrı'ya inanmadığını dile getirmez. Lakin semavi dinlerin tamamında despot bir Tanrı olduğunu ve kendisinin peygamberlere inancının olmadığını savunarak ilahi dinlerden uzaklaşmaktadır. Bununla birlikte Tanrı'nın soyut varlık olduğunu iddia ederek Tanrı'yı önce sevgi ile bağdaştırırken ve sevgi Tanrısını ortaya attığını belirtirken diğer bir görüşünde ise akıl ile özdeşleştirmiştir. Ona göre "Özgür Akıl" Tanrı'nın yerine geçen tek güçtür. Tam olarak ifade etmiş olmasa da ortaya attığı düşünceler, onun materyalist bir dünya görüşünü benimsediğini ortaya çıkarmaktadır.[81] Bu yüzden Arsel, özellikle özgürlük yönüyle İslam'a her alanda karşı çıkmıştır. Kendisi anayasa ile yakından ilgili biri olarak olaylara

---

[79] Bolay, *a.g.e.*, s. 244.

[80] https://www.biyografya.com/biyografi/8932 (erişim tarihi: 24.03.2020).

[81] Abdüsselam Ferşadoğlu, *Günümüz Türkiye'sinde İslami İnanç ve Değerlere Yöneltilen Eleştirilerin Niteliği-İlhan Arsel Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, s. 10-15.

yaklaşmıştır. Bu yüzden de Kur'an-ı Kerim'i inceleyerek eleştiriler getirmiş ve onun toplumsal yaşantıda insanı kısıtladığını savunmuştur. İlhan Arsel'e göre İslam'da insan hakkı ve özgürlük yoktur. Şeriat bunu engeller. İnsan bu dünyada salt Tanrı iradesine göre yaşamak mecburiyetindedir, kendi iradesini kullanmaları söz konusu değildir.[82] Arsel, bununla birlikte Türkiye'de demokrasi ile ilgili pek çok sıkıntının temelinde İslami bir algı ve şer'i bir ruhla yoğrulmanın yattığını belirtir. İslam'ın Arap'ın karakterine uygun bir din olduğunu ve bu toplumun ancak doğaüstü güçlerle, zorbalık, baskı, korku ve şiddetle yönetildiğini ve Hz. Peygamber'in bu yolla insanları iman ettirdiğini söyler.[83] İslam'la açıktan mücadele eder. Bu konuda çeşitli eseler kaleme almıştır. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır: *Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları: Din Adamları ve Aydınlar, Şeriat ve Kadın, Şeriat'tan Kıssalar 1, Şeriat'tan Kıssalar 2, Diyanet'e Cevap - Kadınları Aşağılayan Hükümler Konusunda Başbakanlığa Mektup, Şeriat ve Kölelik, Kur'an'ın Eleştirisi 1-Semavi Dinlerin Kutsal Bilinen Kitapları, Kur'an'ın Eleştirisi 2-Semavi Dinlerin Kutsal Bilinen Kitapları, Kur'an'ın Eleştirisi 3-Semavi Dinlerin Kutsal Bilinen Kitapları, Muhammed'e Göre Muhammed, Müslümanlık Sınavı, Şeriat İnsan ve Akıl, Şeriat ve Eşitsizlik, Kur'an'daki Tanrı, Şeriatçıyla Mücadelenin El Kitabı, Şeriatın Getirdiği Hoşgörüsüzlük*.[84] Zaten bu tezin konu edindiği düşünce insanı Aziz Nesin'in İlhan Arsel'le arasında birçok mektuplaşma geçtiği ve Nesin'in Arsel'den etkilendiği bilinmektedir.

Yine yakın geçmişimizde Arsel kadar etkili ve belki de daha medyatik olan bir ateist düşünür de Turan Dursun'dur. Dursun çocukluğunda dindar bir ailede yaşamış ve baskıya maruz kalmış ve din adı altında suiistimale uğrayarak çocukluğunu yaşayamamıştır. Yaşı ilerlediğinde din adamı (imam, müftü) olmasına rağmen içindeki nefreti tam söndürememiştir. Yani belirli bir yaşam tecrübesi ve ruhani bunalımlar sonucunda inançsızlığa yönelmiştir. Dursun, önce peygamberliği oradan hareketle de Tanrı'nın varlığının imkânsızlığını inkâr etmiş ve böylece özelde İslam olmak üzere bütün dini inançları inkâr etmiştir. Bütün dinleri; özgür, güzel bir dünyanın önünü

---

[82] İlhan Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına,* İstanbul: Yb., 1993, s. 3.
[83] Arsel, *a.g.e.,* s. IV.
[84] Ferşadoğlu, *a.g.e.,* s.18-21.

perdeleyen karanlıklar olarak görmüştür.[85] İlyas Demir'in aktarımıyla Dursun, inançsızlığın oluşumunu şu sözleriyle belirtmektedir.

> *"Öyle bir hınç oluştu ki! Çünkü O (Tanrı), benim gençliğimi aldı, çocukluğumu aldı. Ben O'ndan dolayı çocukluğumu, gençliğimi yaşayamadım. Nice insanlar ondan dolayı yaşayamıyorlar… O vardır diye, O'nun seçtiği karanlık vardır diye birçok insan doğruyu yanlış, yanlışı doğru biliyor… Hiçbir hastalık; ne bir kanser, ne bir AIDS, ne falandır, ne filandır, hiçbir hastalığın korkunçluğu, hiçbir felaketin korkunçluğu, o dinden gelen korkunçluk kadar korkunç gelmedi bana."*[86]

Bu sözlerinden Dursun'un sadece bir inançsızlıktan öte dine ve Tanrı'ya karşı bir nefret ve kin ile dolu olduğu ve onun karşısında sakin kalmayıp ideolojik olarak dine karşı geleceği anlaşılmaktadır.[87] Bu uğurda dediği gibi sonuna kadar mücadele etmiş ve İslam özelinde tüm dinlere ve Tanrı'ya olan kinini ve inançsızlığını çeşitli eserleri ile dile getirmiştir. Kaleme aldığı eserler şunlardır: *İlhan Arsel'e Mektuplar, Kutsal Kitapların Kaynakları-I, Kutsal Kitapların Kaynakları-II, Kutsal Kitapların Kaynakları-III, Kur'ân Ansiklopedisi (8 Cilt), Tabu Can Çekişiyor; Din Bu-I, Tabu Can Çekişiyor; Din Bu-II, Tabu Can Çekişiyor; Din Bu-III, Tabu Can Çekişiyor; Din Bu-IV* ve *Kulleteyn*.[88]

Türk düşünce tarihinin yakın zamanda oluşan ateist isimlerinden bir tanesi de adını sıkılıkla duymadığımız bir isim olan gazeteci, Erdoğan Aydın'dır. Çocukluk yıllarında dindar bir aileden ciddi bir dini eğitim alan Aydın'ın, çocukluk ve gençlik çağlarında dini vecibelerini yerine getiren sağlam bir dindar olduğu bilinmektedir. Sosyalizmi kabul etmesine rağmen bu ideolojiyi dini inancı ile bir süre birlikte yürütür. Nihayetinde materyalist ideolojiyi benimseyince bilgiye dayalı olmayan inançları reddeder. Dünyadaki mevcut olumsuzluklar ve kötülüklerin merhametli ve adil bir Tanrı fikriyle uyuşmadığını düşünen Aydın, var olan her şeyin kendi maddi yasaları,

---

[85] İlyas Demir, *Din Felsefesi Bağlamında Turan Dursun Ateizminin Dayanakları*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2010, s. 5.

[86] Şule Perinçek, *Turan Dursun Hayatını Anlatıyor*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, s. 37; Demir, *a.g.e.*, s. 5-6.

[87] Demir, *a.g.e.*, s. 6.

[88] Demir, *a.g.e.*, s. 120-121.

doğal süreç yani evrim yolu ile var olduğu kanısına varır.[89] Sosyalist ideolojiyi savunması hasebiyle, dinin toplumda sorun çözme yerine, daha çok sorun teşkil ettiğini ve bu yüzden de dinden kurtulmanın gerekliliğini savunur. Genel olarak dini inkâr boyutu inandığı ideolojinin etkisinde kaldığı için dinin metafizik ve ahlaki boyutunu dahi sosyal temele indirger. Özet olarak Aydın'ın din tanımı, Muhammed Altaytaş'ın aktarımına göre, *"İnsanların anlayamadıkları karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarını tasarladıkları doğaüstü gizemsel nitelikli güçlerle açıklamaya yönelmeleri ile ortaya çıkan, toplumsal ve tarihsel bir olgudur."*[90] Aydın'ın İslam özelinde tüm dinlere yaptığı eleştirileri, *Kur'an ve Din: İslamiyet Gerçeği 1, İslamiyet ve Bilim: İslamiyet Gerçeği 2, İslamiyet'in Ahlak Anlayışı ve Kadın Sorunu: İslamiyet Gerçeği 3, İslamiyet'in Ekonomi Politiği: İslamiyet Gerçeği 4, Nasıl Müslüman Olduk,* isimli kitaplarında mevcuttur.[91]

Türkiye'de eserleri ile teizme veyahut İslam'a karşı çıkarak eleştirileriyle öne çıkan şahıslar, bilinen ve ulaşılan kadarıyla yukarıdaki şekilde özetlenebilir. Bir de bu kimselerin dışında yakın geçmişte popülaritesini artıran ve adından sıkça söz ettiren bir isim söz konusudur. Bu şahıs, Jeolog Celal Şengör'dür (1955-…). Detaylı bir şekilde konuyla ilgili eseri bulunmayan Şengör, bazı röportajlarında inançsızlığını dile getirip ve fizik dışı yani metafiziksel olayların gerçekleşmediğini savunarak görünmeyen âlemi reddetmektedir. Dolayısıyla Tanrı, cennet ve cehennem gibi kavramların hayali olduğunu iddia etmekte ve hiçbir dine inanmadığını savunarak onların akıl ve mantığa uymadığını iddia etmektedir.[92]

Sonuç olarak yakın geçmişte ve günümüzde, ülkemizde bilinen birçok ateist düşünce adamı bulunmaktadır. Bunların kimisi fikri dayanaklara sahip iken kimisi de kendi bakış açısı ile Tanrı'yı reddetmektedir. Ancak bu düşünce adamlarının hayatları incelendiğinde karşımıza psikolojik ve sosyolojik temelli problemler çıkmaktadır. Bu

---

[89] Muhammed Altaytaş, "*Günümüz Türkiye'sinde İslami İnanç ve Değerlere Yöneltilen Eleştirilerin Niteliği-Turan Dursun, Erdoğan Aydın Örneği-*", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 23-26.

[90] Erdoğan Aydın*, İslamiyet Gerçeği 1: Kur'an ve Din*, Ankara: Doruk Yayımcılık, 1996, s. 10. (akt: Altaytaş, *a.g.e.*, 23).

[91] Altaytaş, *a.g.e.*, s. 24.

[92] Mesela bkz. https://www.youtube.com/watch?v=jPMeMsR32Lw (erişim tarihi: 28.05.2020).

fikri dayanaklar ileriki bölümlerde ele alındığında ne demek istenildiği daha açık şekilde anlaşılacaktır.

2. ATEİZMİN DAYANAKLARI

2.1. MADDENİN EZELİLİĞİ

Maddenin ezeliliği görüşü, ilk çağlardan beri farklı düşünürler tarafından dile getirilmiştir. Bu görüşü savunan kişiler genellikle insanın zihin tecrübeleri ile tanrısal varlığın nedenselliklerinin uyuşamayacağını savunurlar. Maddenin ezeliliğini savunan ve doğaüstü hiçbir otoriteyi kabul etmeyen filozofların kökleri ve ilk örnekleri eski Hint ve Çin kaynaklarına kadar ulaşmaktadır. Fakat sistemli ele alınışı Yunan düşüncesinde Leukippos (MÖ 5.yüzyıl), Demokritos, Epikür ve Lucretius'a (MÖ 99-55) dayanmaktadır. Materyalizm de denilen bu görüş; doğadan hareketle yine doğayı açıklama girişimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu görüşün savunucuları, hiçbir şeyin yoktan var olmadığını, evrenin madde ve boşluklardan oluştuğunu iddia etmişlerdir.[93] Maddenin ezeli oluşunun açık olduğunu ve bilimsel olarak da bunun kanıtlanabilirliğini savunan görüş, bu savunmasından hareketle yaratıcı bir Tanrı fikrinin imkânsızlığına ulaşmaktadır.

Destekçilerini on yedinci yüzyılda tekrar bulan materyalist görüş, Thomas Hobbes ile yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Hobbes, gerçekte var olan tek şeyin yer kaplayan cisimler olduğunu ve her şeyin maddenin şekil almış halinden meydana geldiğini savunarak, evrenin tamamen gerçekliğini iddia ederek, gerçek olan her şeyin de madde olduğunu, dolayısıyla madde olmayan şeyin gerçek kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.[94]

Paul-Henri Baron d'Holbach (1723-1784) ise savunulan bu görüşü, evreni madde ve hareketten ibaret sayarak, ezeli ve ebedi tek gerçekliğin madde olduğunu söyleyerek ve tabiatüstüne yönelik bütün inançların insanın hayal gücünden kaynaklı temelsiz iddialar olduğunu belirterek sistemli hale getiren kişidir.[95]

---

[93] Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015, s. 16.

[94] Thomas Hobbes, *Leviathan*, (çev. Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 276.

[95] Yusuf Tan, *Din Felsefesinde Teizm-Ateizm Tartışmalarında Kullanılan Kanıtların Mantıksal Analizi*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2019, s. 49.

On dokuzuncu yüzyılda ise özellikle beşeri bilimlerin gelişmesiyle materyalist-ateist düşünce hızlı bir şekilde gelişmiş ve çok sayıda taraftar bulmuştur. Bu dönemde özellikle Charles R. Darwin (1809-1882) ve Ludwig Feuerbach'ın görüşleri bu düşünce yapısının gelişmesi üzerinde etkili olmuştur. O dönemde Marx da Feuerbach 'tan etkilenmiştir.[96]

Yirminci yüzyıla gelindiğinde karşımıza fizikalizm ve natüralizm gibi maddenin ezeliliğini savunan başka görüşler çıkmaktadır. Fizikalizm, *"evrendeki tek tözün maddesel töz olduğunu, diğer tüm niteliklerin maddesel tözden kaynaklandığını ve nihai gerçekliğin fiziksel olduğunu'*[97] ifade eden görüştür. Natüralizm ise, materyalizm ve ateizmle çok yakın görüşü savunur. Natüralizm genel hatlarıyla: *"var olan her şey doğanın parçasıdır ve doğanın ötesinde ya da dışında hiçbir gerçeklik yoktur"*[98] şeklinde tanımlanmaktadır.

Uzak tarihlerden yakın tarihe kadar Tanrı'ya inanmayanların dayanakları ve ateist iddialarından biri olan maddenin ezeliliği konusu kısaca bu şekildedir. Görüldüğü üzere maddenin tanrısal bağla olan ilişkisi üzerine yorum yapan filozoflar ve düşünürler Tanrı'yı inkâr noktasında sadece maddi, yani görünen âlemin olduğunu iddia ederek yaratıcı bir Tanrı'nın olamayacağı görüşü üzerinde ittifak etmişlerdir.

2.2. KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Din felsefesi alanında yapılan çalışmalarda tarih boyunca ateist düşünürlerin birçoğunun ısrarla üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de dünyadaki kötülüklerin varlığıdır. Bu sorun kötülük problemi olarak bilinir. Evrendeki kötülüklerin mevcudiyeti ve insanların küçük ya da büyük ölçekte bu kötülüklerle karşılaşması, akli yetilere sahip olan insanın anılan kötülükler karşısında sorgulama ve bunlara çözüm bulma arayışlarına götürmüştür. Hem yaşanılan sıkıntılar hem de bu sıkıntılara sebep olan deprem, sel gibi doğal afetler ile şiddet ve zulüm gibi insan kaynaklı kötülükler insanlarda ister istemez bir takım duygu ve düşüncelerin oluşmasına sebebiyet

---

[96] Taslaman, *a.g.e.*, s. 17.

[97] Kemal Batak, *Natüralizm Çıkmazı: Dennett'ten Dawkins'e Yeni Ateizmin Felsefî Temelleri ve Teistik Eleştirisi,* İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 45-49.

[98] Batak, *a.g.e.*, s. 33.

vermiştir. İnsanlar anılan kötülüklere karşı hem pratik çözümler arayışına koyulmuş hem de bir takım akli süreçlerle bu kötülüklere bir açıklama getirmeye çalışmıştır.[99] Din felsefesi bağlamında kötülük, ahlaki kötülük ve fiziki (doğal) kötülük olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır.

Ahlaki kötülükler, adam öldürmek, zulmetmek, yalan söylemek gibi insan iradesinden kaynaklanan eylemler olarak ifade edilebilir. Başka bir ifade ile ahlaki kötülüğe özgürlüğün kötüye kullanılması da denilebilir.[100] Fiziksel kötülük ya da doğal kötülük ise insan iradesi dışında gelişen doğal afetlerin yol açtığı kötülüklerdir. Bu durumu Richard Swinburne (1934 - …) şu şekilde izah eder.

> *"Doğal kötülükten anladığım, insanlar tarafından bile bile meydana getirilmeyen ve insanların kendi ihmallerinin bir sonucu olarak meydana gelmesine izin verilmeyen bütün kötülüklerdir. Doğal kötülük, insanlar kadar hayvanlara da ait olan hem fiziksel acıyı hem zihinsel acıyı içerir; hastalıkların, doğal afetlerin ve insanlar tarafından tahmin edilemeyen kazaların peşinden sürükledikleri bütün acı izleri bu türdendir."*[101]

Kötülük problemi, felsefi ve dini alanda çalışma yapan düşünürler arasında çoğu zaman tartışılan bir konu haline gelmiştir. Nitekim bir yandan başına kötülükler gelen insanlar bu durumu iyilik sahibi Tanrı'ya yakıştıramayıp bunu sorgularken, diğer yandan ateistler bu konu üzerinde cevabının zor olduğu gerekçesiyle fazla durmaktadır. Teist düşünürler ise, bu probleme çeşitli yollardan cevap verme yoluna gitmişlerdir. Kötülük problemi mantıksal bir kanıt olarak ilk defa Epikür tarafından formüle edilmiştir. Epikür, kötülük problemini aşağıdaki gibi formüle etmiştir:

> *"Tanrı, ya kötülükleri ortadan kaldırmak ister de kaldıramaz veya kaldırabilir ama kaldırmak istemez; ya da ne kaldırmak ister ne de kaldırabilir yahut da hem kaldırmayı ister hem de kaldırabilir. Eğer ortadan kaldırmak istiyor da kaldıramıyorsa, O güçsüzdür ki bu durum Tanrı'nın karakteriyle uyuşmaz; eğer ortadan kaldırabiliyor fakat kaldırmak istemiyorsa O, kıskançtır ki bu da aynı şekilde Tanrı ile uyuşmaz; eğer O ne ortadan kaldırmayı istiyor ne de kaldırmıyorsa, hem kıskanç hem güçsüzdür, bu durumda, Tanrı değildir; eğer hem ortadan kaldırmayı istiyor hem de kaldıramıyorsa ki yalnızca bu Tanrı'ya*

---

[99] Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, Ankara: Vadi Yayınları, 1997, s. 8.
[100] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s. 25.
[101] Richard Swinburne, *Tanrı Var Mı?*, (çev. Muhsin Akbaş), Bursa: Arasta Yayınları, 2001, s. 87.

uygundur, o zaman kötülüklerin kaynağı nedir? Ya da kötülükleri niçin ortadan kaldırmamaktadır."[102]

Yukarıda Epikür'ün ifadeleriyle aktarmaya çalışılan kötülük problemi on sekizinci yüzyılda David Hume tarafından yeniden Batıda rasyonel teoloji taraftarlarının karşısına çıkarılmıştır. Hume'un *Tabi Din Üzerine Diyaloglar* adlı eserinde, kahramanlarından Philo'nun ağzıyla aslında tüm Hristiyan ilahiyatına şu soruyu yöneltmektedir. *"Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor? Öyleyse o güçsüzüdür. Yoksa gücü yetiyor da kötülüğü önlemek mi istemiyor? Öyleyse O, iyi niyetli değildir. Hem güçlü hem de iyi ise, bu kadar kötülük nasıl var oldu?"*[103] Bu soruya cevap olarak birçok teodise üretilmiştir. Bazı teistler, *"kötülüğün reel varlığını inkâr ederek; bazıları onu insanın olgunlaşması için bir araç şeklinde yorumlayarak; bazıları kötülüğü Tanrı'nın; öfke ve uyarısına bağlayarak, bazıları da sınırlı bir Tanrı kavramı kabul ederek Hume'un ortaya koyduğu sorunu çözmeye çalışmışlardır.*"[104] Elbette bu konu başlı başına bir araştırma konusu olduğu için üzerinde detaylı bir şekilde açıklamada bulunulmayacaktır. Ancak genel manada kötülük problemi denilince akıllara, "insanların başlarına gelen musibet ve belalar karşısında Tanrı'nın müdahalede bulunmadığı" kanısı gelmektedir.

2.3. PSİKOLOJİK GEREKÇELER

Modern döneme baktığımızda Freud başta olmak üzere ruh bilimcilerin bazıları insanın psikolojik yapısından hareketle Tanrı inancını çürütmek isterler. Kendi alanlarıyla pek ilgisi bulunmasa da psikolojik alt yapıya bakarak ideolojik bir meseleyi bilim adına yapmaları anlamsız görünmektedir. Bireysel olan bu algı ve yetiyi kullanarak Tanrı inancını yok saymaya çalışmışlardır. Bazı konularda haklı gibi görünseler de insanlara bu konuyu reel bir gerçek olarak dikte edip onları etkilemeye çalışmışlardır. Tarafsız bir şekilde hasta insanları rahatlatmak ve ruhi yapılarını analiz

---

[102] Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, C. III. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977, s. 330.

[103] David Hume, *Din Üstüne*, (çev. Mete Tunçay), İstanbul: İmge Yayınları, 1995, s. 209. Ayrıca bkz. David Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion*, Ed. N. K. Smith, New York: Bobbs-Merrill, 1917, s. 198.

[104] Aydın, *Ateizm ve Çıkmazları*, s. 193.

etmek yerine kendi alanlarının dışına çıkarak sağlıklı düşünemeyen insanların sıkıntılarını dine ve Tanrı'ya atfetmiş ve bunu genele yaymışlardır.[105]

Bir psikoloğun, insanı tanıma adına ortaya koyduğu temel düşüncelerini ve düşünceden hareketle epistemoloji, din vb. konulardaki görüşlerinin kavranabilmesi için öncelikle insanın hangi temel duygularının merkeze alındığının bilinmesi gerekir.[106] Bu perspektiften Freud'un düşüncelerine bakıldığında ise onun sevgi ve korku duygularını ön plana çıkardığı görülmektedir. Freud'un dine bakışı esasen iki şekilde ele alınabilir. Öncelikle o, insanlardaki dinsel düşüncenin ilk defa nasıl ortaya çıktığını anlamaya yeltenmiş, daha sonra da dini sosyal bir kurum olarak değerlendirmeye çalışmıştır.

Freud'a göre dinin ortaya çıkışı ilk olarak insanın tabiat kuvvetleri karşısında duymuş olduğu korku ve çaresizlik olarak ortaya çıkar. Bir diğer neden ise içgüdüsel yaşamın ruh üzerindeki ağırlığı ve bunların karşısında insanın hissettiği acizlikten meydana gelmektedir. İnsanın zihinsel olarak tam manasıyla gelişmediği ve tabiatı tam olarak anlamlandıramadığı dönemdeki boşlukta din kavramı ve Tanrı inancı ortaya çıkmış ve insanları etkisi altına almıştır. Bu durumu "*illüzyon*" diye adlandıran Freud, çocukların baba karşısındaki acizliğine atıfta bulunarak, çocuklar küçükken babalarından korkar ve kendini aciz hissederler görüşünü ortaya atmaktadır. Ancak büyüdüklerinde, yani babalarıyla aynı durumda olduklarını fark ettiklerinde sığınma ihtiyacı aynı anda devam etmektedir. Bunun sonucunda yine bir yüce güce inanma ve bir acziyet doğmaktadır. İşte bu boşluğu Tanrı tamamlar. Buna göre doğal sonuç olarak Tanrı evrensel bir babaya duyulan ihtiyaçtan doğan bir hayal ürünüdür.[107]

Freud'a göre ilk din totemizmdir. İlk insanlar ilkel topluluklar halinde yaşarken en güçlü erkek yani babaları etrafında toplanırdı. O baba her şeye sahip ve güçlü bir yapıda idi. Bu durumu kabullenemeyen oğulları onu iğrenç bir cinayetle öldürdü. Sonrasında büyük bir pişmanlık ortaya çıktı. Sonra da ruhu ile barışmak için çeşitli törenlerle onu anmaya başladılar. Aynı zamanda kutsal saydıkları hayvanları (tabu)

---

[105] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 147.

[106] İbrahim Coşkun, "Freud'un Ateizminin Dayandığı Psikolojik Teorilerinin Tutarsızlığı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No: 16, C. 8, Sayı 2, (2006), s. 3.

[107] Sigmund Freud, *The Future of an İllusion*, Trans by, J. Strachey, Newyork: W.W. Norton Company, 1961, s. 21-40.

öldürmemeye ve dini bir takım kurallar koyarak toplumsal düzeni sağlamaya çalıştılar. Tabular babalarının ruhunu simgeledi. Suçluluk psikolojisi ile başlayan bu süreç bir din, yani totemizm halini aldı.[108] İşte bu totemizmden yola çıkan Freud monoteizme de aynı yaftayı kullanarak tek Tanrılı dinlerin de güçlü bir baba sembolünden ortaya çıktığını savunur. Ona göre Yahudilik baba figürü olan Musa'nın etrafında toplanmıştır ve Musa, monoteizmin kurucusu olan yüceltilmiş gerçek babanın yerini tutmaktadır. Bu şekilde totemizm tekrar canlanmış ve Hristiyanlıkta da devam etmiştir. Nitekim Yahudiler tarafından öldürülen Musa ile onun akabinde ilk günahın kefareti olarak öldürülen İsa, totemizm geleneğinin en belirgin örneklerindendir.[109]

İşte bu durumun içinde Freud, dinleri ve toplumları kendi bakış açısıyla psikanaliz yapmış ve tüm dinleri aynı kefeye koyarak eleştirmiştir. Hristiyanlık ve Yahudilik bu konuda ona yardım edebilir. Lakin İslam'da bu durum onun anlattığı şekilde bilinmemektedir. Kur'an'da Hz. İsa'nın öldürülmediği ve bunu müteakip hiçbir insanın bir başkasının günahını üstlenemeyeceği, herkesin kendi yaptıklarından bireysel olarak sorumlu tutulacağı bildirilmektedir.[110]

Freud'un bir din eleştirisi de kendisine gelen psikolojik rahatsızlığı bulunan hastalarının davranışları ile dindarların yaptıklarının aynı özellikte olduğunu savunmasıdır. Hastalarındaki "*obsesyonel nevroz"* (takıntı, neden yaptığını bilemediği ve yapmaktan kendini alıkoyamadığı) davranışları dindarlarınkine benzeterek dininde evrensel bir nevroz olduğunu belirtir.[111]

Özetle Freud, din konusunda indirgemeci bir yaklaşımla ve kendi psikanalitik teorisi çerçevesinde yorumlarda bulunmaktadır. Dini bazen bir yanılsama (illusion), bazen bir saplantı (nevroz), bazen de oedipus ve elektra diye nitelendirdiği, çocuklarının cinsel organlarının farkına vararak erkeklerin annelerini babalarından, kızların babalarını annelerinden kıskanma, bebeklik arzularının tatmini olarak değerlendirmektedir. Freud'a göre, insanlık günümüze değin bir din ve Tanrı inancına

---

[108] Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, (çev. K. Sahir Sel), 1. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984, s. 199-202.

[109] Sigmund Freud, *a.g.e.*, s.214; Sigmund Freud, *Musa ve Tek Tanrıcılık*, (çev. Erol Sevil), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976, s. 88-100.

[110] Nisa 4: 157, Enam 6: 164.

[111] Sigmund Freud, *Hayatım ve Psikanaliz*, (çev. Selmin Evrim), İstanbul: İnsel Kitabevi Yayınları, 1944, s. 90.

sahip olmasına rağmen mutlu olamamış ve sorunlarını ortadan kaldıramamıştır. Din insanları korku içerisinde bırakarak onların özgürleşmelerine ve kendilerini gerçekleştirmelerine müsaade etmemektedir. İnsanlık büyüyüp geliştikçe din ve Tanrı gibi kurgusal varlıkların ve kurumların yardımına ihtiyaç duymayacak ve kendisini gerçekleştirme imkânına kavuşacaktır.[112]

Ancak Freud belirttiğimiz gibi Yahudilik, Hristiyanlık, putperestlik gibi inanışları ele alarak dar kapsamlı bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Ve ortaya attığı totem, tabu, fetiş gibi terimler İslam'ın savaş açtığı putperestlik ile ilgili terimler olup cahiliye dönemi ve bazı Afrikalı yerel kabile inanışlarıdır. Bu durum genele ithaf edilemez.

Freud'un diğer bir eleştirisi olan psikolojik olarak takıntı haline getirildiğine inandığı Tanrı inancı ise, Tanrı'nın sadece korku ve sıkıntı halinde değil mutluluk ve huzur halinde de ibadet edilen bir varlık olmasını göz ardı etmektedir. Nitekim bazı ruh bilimciler bu konuda Tanrı inancı ve dinin genel manada insanları çaresizlikten, korkudan, ölümden, hastalıktan, yalnızlıktan, bunalımlardan koruduğunu ve hem ruh hem de beden sağlığına olumlu etkileri olduğunu aktarmakta ve kişinin erdemli bir yaşam sürmesine öncülük ettiğini belirtmektedir.[113] Bu durumda Freud'un bahsettiği takıntı haline getirilen ve sadece sıkıntı anında Tanrı'ya sığınma durumu, tartışılmaz bir gerçeklik taşımamaktadır.

2.4. SOSYOLOJİK GEREKÇELER

Modern dönemde bilim ve teknolojideki gelişmelere paralel olarak ateizm hem farklı alanlarda temellendirilmiş hem de geniş kitleler tarafından taraftar bulmuştur. Bu dönemde ateizm sadece fikri düzeyde bir öğreti olarak kalmamış çeşitli politikalara ve ideolojik kimi öğretilere malzeme haline gelmiştir. Bu temellendirmelerden bir tanesi de toplumun yapısı, kültürü, değerleri ve birey olarak insanın konumunu

---

[112] Sigmund Freud, *Uygarlık, Din ve Toplum*, (çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Yayınları, 1997, s. 206-208.

[113] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 151.

referans alarak Tanrı kavramını ve din olgusunu değerlendirmeye çalışan sosyolojik temellendirmedir.[114]

Bu açıklamanın sonucunda aklımıza toplumların din ile uyuşturulduğunu söyleyen Karl Marks gelmektedir. Karl Marks 1818-1883 yılları arasında yaşamış ve düşünceleriyle oldukça etkili olmuş olan Alman düşünürüdür. *Felsefenin Sefaleti, Kapital, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine, Kutsal Aile, Alman İdeolojisi, Komünist Parti Manifestosu, Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* gibi eserlerin yazarı olan Marks, kariyerinin ilk dönemlerinde bir toplum kuramcısı ve düşünürü olarak ön plana çıkmıştır. Sıkça üzerinde durduğu kavram ise yabancılaşma kavramıdır. Bununla bitlikte asıl yoğunlaştığı konu ve kamuoyu tarafından en bilinen yönü, ekonomik hayatın diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişkilere yönelik düşünceleridir. Bu bağlamda benimsediği görüşü, "ekonomik determinizm" olarak nitelendirmiş ve toplumların neden sınıflara bölündüğünü analiz etmeye çalışmıştır. Bu durumun sonucunda kapitalizme karşı bir görüş bildirmiş ve ona savaş açmıştır. Bu ekonomik bunalımlardan sonra Marks, kapitalizmin insanları yönlendirdiğine hatta dinin de bunun bir parçası olduğuna kanaat getirmiş ve var olan her şeyin maddenin diyalektik hareketi sonucu meydana geldiğini savunarak tepkisini dile getirmiştir.[115] Sosyal yapıdaki olumsuzluk ve eşitsizliklere başkaldıran Marks, bunun belli başlı nedenlerini sıralarken öncelik olarak dinin ve Tanrı inancının etkisinden söz etmektedir. Bunun nedenleri arasında Marks'ın ünlü materyalistlerden olan Demokritos ve Epikür üzerine doktora çalışması yapması, Feuerbach'ın etkisiyle başta Alman filozof Georg Wilhelm Freiedrich Hegel (1770 – 1831), idealizmini reddetmesi, sonra da Berlin'de katılmış olduğu Genç Hegelciler çevresinde ateist olup Tanrı ve dini reddetmesi yer almaktadır. Oluşturduğu sisteme kendi adının verilmesiyle Marksizm, Tanrı adına Kilise'nin ve din adamlarının sivil halk üzerinden rant elde ettiğini görmesi nedeniyle kutsala bir başkaldırı içinde tesis ettiği inkârcılığı için de "Proletaryan Ateizmi"ni düşünce dünyasına sokmuştur.[116] Dolayısıyla Marks'ın din eleştirisi onun dünya görüşünün bir parçası olarak önem kazanmaktadır.

---

[114] Ferhat Akdemir, *Ateizm ve Sosyo-Politiği*, Ankara: Lazer Yayınları, 2007, s. 20.
[115] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 575.
[116] Bakış, *a.g.e.*, s. 42-43.

Nasıl ki Auguste Comte toplumsal olaylar karşısında siyasi ve ekonomik yapıyı düzenleme yönüne gittiyse Marks da bu yöntemi kendi bakış açısı ile yapmak istemiştir. Toplumlarda üretim araç ve gereçlerini ellerinde bulunduranların (burjuva), çalışanları (proletarya) sürekli ezdiğini fark etmiş bu adaletsiz düzenin kalkması için mücadele verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bu düzenin ortadan kalkması, burjuvanın elinde çok güçlü olan silahlarını alt etmekle başlar. Bu silahların en başında din gelmektedir. Din insanların beyinlerini uyuşturmak için bir afyon niteliğinde olmakla birlikte onların kendi benliklerini bulmasının önündeki en büyük engel olduğunu söyler.[117] Bu duruma bakılınca Marksizm ateist ya da dinsiz olmayı zorunlu kılar. Ancak ilk süreçte ekonomik ve toplumsal bir dava uğrunda çoğu şeylerden vazgeçme ve Hristiyanların baskısının sonucu kapitalist bir sisteme başkaldırı ne kadar masum görünse de bu durum tüm dinlere genellenemez.[118] Marks tıpkı önceki filozoflar gibi kilise ve Hristiyanlığın öğretileri sonucunda bir karşıt görüş oluşturup Tanrı inancını yok sayma gibi bir hataya düşmüştür. Bu genelleme tarih boyunca çoğu insanı amaçsız bir mücadeleye sürüklemiştir. İnsanlar bu tarihi olaylar sonucunda çalkantılı dönemlerden geçerek inançsız, kuralsız ve dinsiz bir şekilde yaşayarak sadece dünya menfaatlerini düşünen bireyler haline gelmiştir.

Nitekim Marks'dan sonra Marksist ideolojiye sahip olan ileri gelenler tanrılaşmış ve insanlar onların bazı değerlerine boyun eğmeye zorlanmıştır. Marksizm git gide bir din haline gelmeye başlamış, tıpkı bir din gibi kurallar ve yaptırımlar uygulanmıştır. Aykırı görüşlere karşı sert yargılamalar uygulanıp insanların bireysel inanç ve özgürlüğüne dahi karışılmaya başlanır hale gelmiştir.[119] Din karşıtı bir ideoloji kendi çıkarları doğrultusunda yeni bir dini akım ya da katı kuralları olan bir mezhep haline gelmekten kurtulamamış, inandığı ve savunduğu değerlere karşı gelip zamanında bir güruhu ve bir nesli yok edip kaosa sürüklemekle kalmıştır.

Marks, modern dönem ateizmini sosyolojik gerekçelerle temellendiren ve proletaryan ateizm olarak adlandırılan bir düşünce yapısını ortaya koymaktadır. Marks, din ve Tanrı meselesini: "*Baskı gören yaratığın iç çekişi ve acıyı dayanılabilir*

---

[117] Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 139. Daha detaylı bilgi için bkz: Robert Tucker, *Philosophy and Myth in Karl Marx*, London: Cambridge University Press, 1971. s. 74.

[118] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 144-146.

[119] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 142.

kılan halkların afyonu olarak görmüştür."[120] Proletaryan ateizm materyalizmi mutlak hakikat olarak görmüş ve bu ateizmin bilimsel temellere dayandığını iddia etmiştir. Sözü edilen ateizm türü, dini toplumsal bir olgu olarak nitelendirmiştir. Marks, Tanrı kavramının, sınıfların sosyal kavgaları sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir. Ona göre Tanrı, kapitalin bir aleti ve kavgayı kaybedenin sığındığı hayali bir sığınaktan ibarettir.[121] Marks'ın ateistik bakış açısına göre din, insan ürünüdür. Ancak dini ortaya çıkaran insan soyut bir varlık değil devletle ilişki içinde olan toplumsal bir varlıktır. Devlet ve toplum, din vasıtası ile gerçekliği tersine çevirir, ancak din sadece devlet var olduğu için var değildir. Din aynı zamanda, halkın mantıksal bakış açısı, onuru, coşkusu, ahlakı, avuntusu ve onanma arayışının evrensel bir görünümüdür. Din beşerî özün metafiziksel bir yorumudur. Ayrıca din, insanın benliğine, gerçekliğe ve topluma yabancılaşmasını sağlayan ve onun çocukluk dönemine bağlı bir yanılsamadır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Marks dini, Freud'a benzer şekilde, toplumun bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla ona göre, dini eleştiriyle aslında toplumun siyasi ve ekonomik yapısının eleştirisi yapılmaktadır.[122]

Sonuç olarak Marksist teori, din ve Tanrı'nın, ilkel insanın korkularından, kaygılarından ve insanın hayatı anlamlandırma çabasından doğduğunu söyleyerek psikolojik bir açıklamanın yanında dinin toplumsal bir olgu olduğunu, kaynağının ekonomik nedenlere dayalı sınıf çatışmalarına dayandığını belirten görüşün ortak adıdır.[123]

Bu toplumsal olgu anlayışına yakın bir ateist dayanak da Fransız sosyolog Emille Durkheim'da (1858-1917) karşımıza çıkmaktadır. Pozitivist bir düşünür olan Durkheim, "Sosyolojik Teori" olarak bilinen bu yaklaşım biçimine, dinin sosyal bir olay olduğunu ve Tanrı'nın insan tarafından uydurulmuş hayal ürünü varlık olduğunu savunur. Bu anlayışa göre "*Tanrı, bireyin üstünde yaptırım gücü oluşturabilmek, düşünme ve eylemlerini kontrol altında tutabilmek için toplum tarafından uydurulmuş*

---

[120] Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, (çev. Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları, 2009, s. 192.

[121] Mehmet Bayraktar, *Din Felsefesine Giriş,* Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2012, s. 107.

[122] Cevat Özyurt, "Marx'ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din*", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. VII, Sayı II, (2014), s. 211.

[123] Hilmi Ziya Ülken, *Tarihi Maddeciliğe Reddiye,* İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1981, s. 60.

ütopik bir düşüncedir."[124] Dinin kaynağının toplum olduğunu belirten Durkheim, toplumsal ilişkilerde yön verici unsurun dinin kolektif etkisinin olduğunu söyler. Ona göre, toplum kutsal olan her şeyin kaynağıdır. Dolayısıyla ne "ilah" ne "sır" ne de "doğaüstü" kavramlarla dinin kaynağı açıklanamaz. Dinin kaynağı ancak ve ancak toplumu anlama ve iyi analiz etmekle açıklanabilir.[125]

2.6. AUGUSTE COMTE'UN POZİTİVİZMİ

Modern çağda ateizmin öncü akımlarından bir tanesi pozitivizm kabul edilmektedir. Bunun nedeni ise akımın görüşleriyle dinle mücadele edilmiş ve birçok insan dinden kopmuştur. Sadece belli bir felsefede olmayıp bilim, sanat, edebiyat ve hukuk alanlarında belli bir düşünceyi anlatmak isteyen pozitivizm genel hatlarıyla şu düşünceleri ifade etmektedir. Pozitivizm, iki felsefi düşünceye denk düşmektedir. Bu düşüncelerin her birinin temelinde de ilahiyat ve fizik ötesi konular içermeyen sadece fiziksel veya maddi dünyanın gerçeklerine dayanan bilim anlayışı mevcuttur. Bunlardan birincisi Auguste Comte'un, on dokuzuncu yüzyılda ortaya attığı pozitivizm düşüncesidir. İkincisi ise mantıksal pozitivizm olup 1920'de Viyana çevresi bilim adamları tarafından kurulmuştur. Auguste Comte'un sistemleştirdiği pozitivizmin ilk düşüncesinin peyda oluşu Saint Simon'dan (1760-1825) çıkmıştır. Saint Simon ve arkadaşları toplumu yeniden yapılandırmak için metafiziğin olmadığı, bilimsel bilgi ve yöntem bulmaya çalışmışlardır. Auguste Comte, Simon'un bu fikirlerini devam ettirmiş ve bilgi felsefesine dayalı bir sistemi benimseyip hayal ürünü dediği fizik ötesi ve dogmatik inançlara karşı duruş sergilemiştir. [126]

Comte evrimci bir yaklaşım sergileyip insanın bilincinin üç evreden geçtiğini ve zaman içinde gelişim göstererek olgunlaştığını belirtir. İnsanlık tarihini teolojik, metafiziksel ve pozitivist olmak üzere üçe ayırır. Birinci dönem olan teolojik evrede, insanoğlu tabiatta meydana gelen hadiseleri Tanrı ve ruh gibi doğaüstü olaylarla açıklama yoluna gitmiştir. İkinci dönem olan metafiziksel evrede ise insanlık doğada

---

[124] Emile Durkheim*, Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (çev. Fuat Aydın), Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2011, s. 39-48.

[125] Abdurrahman Kurt, "Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVII, Sayı II, (2008), s. 79.

[126] Topaloğlu, *a.g.e.,* s. 131.

cereyan eden şeylerin ardında Tanrı gibi doğaüstü şeyler aramayı terk ederek doğanın bizzat kendine yönelmiş olayların nedenlerini yine doğanın kendisinde aramıştır. İnsanoğlu bu dönemde hayal yerine aklını ön plana çıkarmıştır. *Cevher* (bir şeyin ana maddesi) ve *araz* (o şeyin özelliği) olmak üzere iki bakış açısına yönelmiştir. Üçüncü dönem olan pozitif evrede ise, insanlar teolojik ve metafiziksel irdelemelerden sıyrılmış ve deneme yanılma yoluyla doğayı anlamlandırmaya çalışmıştır. Olayların perde arkasında yatan sebepler için doğaüstü ya da fizik ötesi temellendirmelerden uzaklaşmışlardır. Bunun sonucunda ise dünya kanunlarını keşfederken deney ve gözleme yönelmişlerdir.[127]

Pozitivizmi, Auguste Comte'den sonra Fransa'da E.Litre (1801-1881), İngiltere'de John Stuart Mill (1806-1873) ve Herbert Spencer (1820-1903) gibi isimler değişik şekillerde devam ettirmiştir. Bilgiyi sadece duyu tecrübesinin verileri ile sınırlayan pozitivizm, özellikle yirminci yüzyıl Avrupa düşüncesinde büyük bir atılım göstermiştir. Katı bir deneysel bilgi idrakini savunan bu yaklaşım, analitik felsefenin ilk dönemlerinde B. Russel ve L.Wittgeinstein'in (1889-1951) ilk dönem felsefeleri ile özellikle Viyana çevresi düşünürleri olarak da bilinen M. R. Carnap (1891-1970), H. Reichenbach (1891-1953) ve A. J. Ayer (1910-1989) gibi mantıksal pozitivistlerin çalışmaları ile etkisini göstermiştir.[128] Diğer bir deyişle Pozitivizm: *"Ciddi bilimsel sorgunun, bir dış kaynaktan gelen nihai sebepleri aramayan ama direkt gözleme açık olan gerçekler arasındaki ilişkilerle sınırlı olmasını söyleyen görüştür*".[129] Bilgiyi sadece duyu tecrübesine dayandıran bu ideoloji fizik ötesi şeylere yani dolaylı olarak dini ifadelere bir anlam atfedilemeyeceğini, anlamlı bir önermeye ulaşmak için sadece doğa bilimlerinden yararlanmayı öngörmektedir. Pozitivist düşüncelere göre, ancak bilimsel temelli bir düşünce meşru olarak kabul edilebilir. Sebeplerinin delillendirilemeyeceğini iddia ettikleri için dini her türlü metafiziği reddederler. Varlıkların maddeden ibaret olduğunu söyleyen ve ontolojik bir iddiaya sahip olan maddecilikten farklı olarak pozitivizm, yukarıda da sıkça dile getirdiğimiz gibi deney yolu ile gözlemlenen bir tez ortaya atmaktadır. Ancak iki görüşün ortak noktası ise

---

127 Şafak Ural, *Pozitivist Felsefe*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986, s. 19-20; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, (çev. H. Vehbi Eralp), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998, s. 397.

128 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Hece Yayınları, 2002, s. 13–14.

129 Coşkun, *Ateizm ve İslam*, s. 80.

teistik düşünceye karşı çıkmalarıdır.[130] Pozitivizmi bu noktada ayrıcalıklı kılan, onun konuya daha çok epistemolojik açıdan yaklaşmasıdır. İnsanın düşünsel gelişimini de açıklamayı hedefleyen pozitivizm, bilgimizin sadece duyu tecrübesiyle ve dolayısı ile doğa bilimlerinin yöntemi ile sıralanması gerektiğini savunan bir ideolojiye dönüşmüştür. Olaylar ve olaylar arasındaki değişmez münasebetlerden hareket eden bu meslek, meşru ve muteber bilgi olarak pozitif ilimden ve beş duyu ile elde edilen bilgiden başka hiç bir bilgiyi kabul etmez.[131]

Sonuç olarak pozitivistler, deneysel ilimlerin ilerlemesiyle birlikte daha önceden sır olarak bilinen ve bildirilen tüm konuların açığa çıkacağını, ilimlerin ileri bir seviyeye ulaşmasıyla da dini inançların gücünün azalacağını hatta zamanla tamamen yok olacağını iddia etmektedirler.[132]

2.5. FEUERBACH'IN ANTROPOLOJİK ATEİZMİ

Modern dönemde on dokuzuncu yüzyılda özellikle Comte'un pozitivist görüşleri ile sarsılan Tanrı inancı ve dini ritüeller; antropolojik, sosyolojik ve psikolojik olarak yeni ortaya atılan görüşlerle daha da önem kaybetmeye başlamıştır. Bu fikirlerden en tesirlisi sayılan ve özellikle Hristiyan dünyasında büyük tehlike uyandıran, Feuerbach adındaki maddeci düşünürün görüşleri olmuştur.[133]

Feuerbach'ın gelişiminin ilk evresi "Tanrı merkezli" iken sonraları başka ideolojilere bağlanarak Hristiyanlığın tutarsızlıklarını görerek Tanrı ve dinlerden uzaklaşmıştır. Feuerbach gelişimini ve ulaştığı ateistik düşünceyi kısmen A. Comte'un üç hal kanununa benzer şekilde sarf ettiği şu sözler ile ifade eder: *"İlk düşüncem Tanrı oldu, ikincisi akıl, üçüncü ve son düşüncem ise insandı.*"[134] Feuerbach, tüm bu din ve Tanrı inançlarının kaynağını insandan aldığını iddia ederek, tüm ilahi ve tanrısal olayların sırrının ve esrarının antropolojiye yani insanbilime dayandığını savunur. Ayrıca o, *The Essence of Christianity*'nin ilk baskısının önsözünde, ilahiyatı

---

[130] Coşkun, *a.g.e.*, s. 80.
[131] Gökberk, *a.g.e.*, s. 29.
[132] Korlaelçi, *a.g.e.*, s. 23.
[133] Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 134.
[134] Friedrich Albert Lang, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, (çev. Ahmet Arslan), İzmir: Ticaret Matbaacılık, 1982, s. 80 -81.

"psikolojik bir patoloji" olarak değerlendirdiğini belirtir. Ferhat Akdemir'in aktarımına göre Feurbach, 1843 yılında yazmış olduğu *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri* eserine *"yeniçağın önündeki görevinin Tanrı'nın gerçekleştirilmesi ve insanileştirilmesi, teolojinin antropolojiye dönüştürülmesi ve antropolojinin içinde eritilmesi"*[135] olduğunu belirterek başlar.

Feuerbach'a göre insanlık tarihinin tümüne bakıldığında karşımıza dinsiz ve inançsız bir toplumun çok az rastlanılmasının tek izahı antropolojik bakış açısı ile mümkündür. Onun bu yaklaşım tarzına göre, dinin en başında olduğu gibi merkezinde ve sonunda da insan bulunmaktadır. Yani bunun sonucunda din aslında insanın kendi kendine tapmasıdır. Bunun nedeni ise insan kendisinde var olmasını istediği bir takım güçleri elde edemediği için bu güçleri ve nitelikleri farkında olmadan başka bir hayali varlığa yüklemektedir. Sonra da bu varlık nesilden nesile Tanrı olarak aktarılır ve kabul edilir. Onun içindir ki insanın Tanrı olarak taptığı varlık, aslında ulaşmak istediği ancak bunu bir türlü başaramadığı yüceltilmiş bir takım sıfatlardan meydana gelmiştir. Bu bakış açısına göre Tanrı, gerçekte var olmayan tasarım olarak varsayılan bir benliğe tapmanın sonucu ortaya çıkan bir güçtür. Tanrı bağımsız olarak varlığını devam ettiren bir güç değil insanın hayal dünyasının bir ürünüdür.[136]

Feuerbach kaleme aldığı *The Essence of Christianity (Hristiyanlığın Özü)* başlıklı eserinde din hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

> *"Din, en azından Hristiyanlık dini, insanın kendisi ile kurduğu bir ilişkidir. Daha doğru bir deyişle, insanın kendi doğası ile kurmuş olduğu bir ilişkidir. Fakat kurulan bu ilişki genellikle insan doğasından farklı ve ayrı bir şeymiş gibi görünür. İlahî Varlık (Tanrı) insan varlığından temizlenmiş, arındırılmış insan tabiatından başka bir şey değildir. Tanrı'nın bütün sıfatları da aslında insanın niteliklerinden başka bir şey değildir."*[137]

Aslında tüm bu felsefe ve Tanrı biçimci insan figürünün altında yaşadığı Hristiyan toplumun Hz. İsa'ya Tanrı kisvesi vurmasından kaynaklandığı aşikârdır. Ancak bu durum ne yazık sadece Hristiyanlığı eleştirirken işe yarar veya destekçi

---

[135] Ferhat Akdemir, "Feuerbach'ın Antropolojik Ateizmi ve Teistik Açıdan Değerlendirilmesi", *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi,* Sayı 14-15, (2003), s. 343.

[136] Ludwig Feuerbach, *The Essence of Christianity*, İng. çev. George Eliot, New York: Harper &Row, 1957, s. 14.

[137] Feuerbach, *a.g.e.*, s. 14.

bulabilir; ya da belli noktalarda Yunan ve Mısır dinlerini de kapsar. Bu diğer semavi dinlere indirgendiğinde doğru bir düşünce olarak kabul edilemez. Nitekim İslamiyet zaten Hristiyan âlemini baba, oğul, kutsal ruh meselesinde eleştirmiş ve bunların kesinlikle kabul edilemeyeceğini ve Hz. İsa'nın bir peygamber olduğunu vurgulamıştır. Sonuç olarak Feuerbach çıkış noktası olarak kısır ve toplumsal bir din anlayışını eleştirmekten öte gidememiştir.[138]

2.6. NIETZSCHE VE SARTRE'IN VAROLUŞÇU ATEİZMİ

Özellikle Friedrich Nietzsche'nin önderliğinde felsefe sahasında ön plana çıkan, Jean-Paul Sartre gibi ateist varoluşçularla birlikte geliştirilen bir başka önem arz eden ateist görüş ise ahlaki bir problemde çıkış noktasını bulmaktadır.[139] Varoluşçuluğun en yaygın şekli olarak bu akım, modern dönemde ateizmin en etkili şekilde savunulduğu ve yaşandığı ekollerden biri durumuna gelmiştir. Bu durumun öncüsü olan Nietzsche ile başlamak gerekirse şunları söylemek doğru olacaktır.

Çağdaş varoluşçuluğun kaynaklarından biri haline gelen ve hayatı boyunca bunalım ve hastalıklarla mücadele eden Nietzsche, Hristiyanlığın Tanrı anlayışı özelinde tüm dinlere ve de bu düzen üzerine kurulmuş ahlaki yapıya karşı mücadele vermiştir. Yaşamı boyunca da kendisine ilke edindiği en önemli gerçek inançsızlık olmuştur.[140] Nietzsche hayatının önemli bir bölümünü dini ön kabullerle mücadele ederek geçirmiş ve insanın özgürlüğüne dikkat çekmeye çalışmıştır. Pratik ateist bir tavırla hayatını idame ettiren bu filozof, sahip olduğumuz dini bilgi birikimlerinin varlık anlayışlarının irdelenmesini ve tekrar gözden geçirilmesini istemiş ve bu konuların eleştirilmesini arzu etmiştir. Hüseyin Aydın'ın aktarımına göre Nietzsche geçmiş değerlerden çıkarım yaparken şunları dile getirmiştir. *"Ne evrensel bir ahlaki değerler düzeneği, ne de 'salt iyi' diye bir şey vardır. Tanrı, ruh ve özgür irade birer kurgusal sebep ve varlıktır. Günah, ceza, kurtuluş ve ölüm sonrası hayat diye bir şey*

---

[138] Mehmet Aydın, "Ateizmin Çıkmazları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXIV, 1990, s. 197; Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 135-136.

[139] Aydın, *a.g.e.*, s. 197.

[140] Bakış, *a.g.e.*, s. 52-53.

yoktur."[141] Bu bakış tarzından hareketle Nietzsche'nin düşüncesine göre Tanrı fikri insan zihninden ve kalbinden çıkartıldığında insan, özgürlüğünü ve onurunu tekrardan eline almış olacak ve kendi özünü yine kedisinin belirlemesi mümkün olacaktır.

Yine Nietzsche denilince akla gelen en belirgin düşünce, filozofun Tanrı'nın öldüğü sözüdür. Bu ifade ile kendi ateizmini açıklayan düşünür, "Tanrı öldü onu biz öldürdük" derken sadece Tanrı inancına karşı çıktığını değil aynı zamanda Tanrı'nın olmadığı bir ahlaki sistem savunusunu belirtmiştir. Ona göre Tanrı'nın ölümü, yine Tanrı kavramının, bu kavramı takip eden kurulu sistemlerin ve kuralların insan düşüncesinden sıyrılıp atılmasına yardımcı olacaktır.[142]

Ahlak anlayışını her zaman en üstte tutan Nietzche, bu konuda en çok Hristiyanlığı eleştirmiştir. Onları hayata ve insanlığa karşı yaptıkları yüzünden en büyük suçu işlemekle itham etmiştir. Bu yüzden Hristiyanlığa karşı gelerek Tanrı inancını yıkanları en ahlaklı kişiler olarak görmüştür. Çünkü Hristiyan ahlak insanları aşağılamış, değersizleştirmiş ve özgürlüğünü kısıtlamıştır. Bu yüzden böyle bir duruma karşı çıkanlar en ahlaki davranışta bulunmuşlardır.[143]

Nietzsche'den büyük ölçüde etkilenen Sartre da Tanrı'nın yok olması demek insanın özgür olması demek anlayışını benimseyerek mutlak bir değer olan varlığı saf dışı bırakıp insanın kendi değerinin ve kendi dünya görüşünü yaratması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü Sartre'ın düşüncesine göre eğer, Tanrı'nın varlığı kabul edilirse insanın benliği de doğrudan belirlenmiş olmaktadır. Dolayısıyla insanın elinden özgürlüğü alınmış demektir. Bu sebepten ötürü insanın özgürlüğünün yok edilmemesi ve insana kendi özünü kendisi oluşturma imkânını verebilmek için Tanrı yok olmaya mahkûmdur.[144] Sartre, ortaya koyduğu bu felsefi yaklaşımı ile Tanrı'nın varlığını inkâr ettiği görüşünü şu sözlerle devam ettirir. *"Tanrı olmadığına ve ölüp gideceğimize göre*

---

[141] Hüseyin Aydın, *Bir Metafizikçi Olarak Nietzsche*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1984, s. 2-14.

[142] H. Aydın, *a.g.e.*, s. 1-15.

[143] Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 68.

[144] Kenan Gürsoy, *J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 33-40.

her şeye izin vardır. Bütün deneyimler eşdeğerlidir, yalnız elden geldiğince çok sayıda deneyim edinmek yerinde olur.[145]

İki fikir adamına bakıldığında gerek Nietzsche gerek Sartre geniş yelpazede kitleye ulaşmayı başarmıştır. Ancak Tanrı'nın varlığını çürütmekten ziyade bu iki düşünürün üzerinde durduğu asıl konu aslında Tanrı'nın ahlaki açıdan var olmaması gerektiğine vurgu yapar. Zaten Hristiyanlıktan bıkmış, hayattan ve bazı yanlış dini ön kabullerden bunalmış, karamsarlığa düşmüş kitleler bu durumdan etkilenmiştir. Fakat bu düşünürlerin eleştirisi önemli ölçüde Hristiyanlık özelinde kalmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi hemen hemen bütün modern çağın filozof ve düşünürleri, ateizm fikrini benimsemeden önce ya çocukluk yıllarında ya da gençlik dönemlerinde Hristiyanlığın olumsuz etkileriyle karşılaşmış ve Tanrı'nın ulûhiyetinden çok korkusuna maruz kalmışlardır.[146] Gerek ailevi baskı gerek kilise baskısı bu durumun baş çıkış noktasını oluşturmaktadır. Psikolojik anlamda da zor zamanlar geçiren düşünürlerin çoğu İslamiyet'in Tanrı inancı, özgürlük anlayışı ve erdemli birey yapısına bir itiraz getiremediği görülmektedir. Elbette ki Hz. İsa'nın Tanrılığını anlatan tahrif edilmiş İncil bir yana insanların eşitliği ve erdemli bir toplum için mücadele eden herkese sevgi ve saygıyla yaklaşan rahmet peygamberi Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) davranış ve sözleriyle aynı görüşte olan Kur'an-ı Kerim bir yana olacaktır. O yüzden neredeyse tüm bu modern dönem ateistleri bölgesel ve tek doğru sandıkları dine eleştiri getirmekten öteye geçememektedir.

Dolayısıyla topluma ve bazı yanlış değerlendirmelere bakılarak genele yapılan eleştiriler mantık süzgecinden geçmemektedir. İnsanların kişisel zaaf ve hayat görüşleri ya da yaşam mücadeleleri onlara bazı zorlu süreçler yaşatabilir. Bundan dolayı sinir, öfke ve ruhi bunalımla söylenen sözlerin doğruluğunun kesin olduğu ancak söylenen tarafında kalmakta ve onun gibi iç yaşantısı problemli bireylerde etkili olmaktadır. Bu görüştekilerin saldırdığı kesim aslında Tanrı değil, Tanrı'nınmış gibi gösterilen dinlere ve Tanrı adına konuşan din adamlarına karşı bir eleştiridir.

---

145 Charles Moeller, *Jean-Paul Sartre ve Tabiat Üstünün Bilinmemesi*, (çev. Mehmet Toprak), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s. 175.

146 Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 127-128.

3. AZİZ NESİN'İN HAYATINDA DİN ve TANRI

3.1. AZİZ NESİN'İN HAYAT HİKÂYESİ

Mehmet Nusret, diğer adıyla Aziz Nesin, 20 Aralık 1915 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Aziz Efendi, annesi ise İkbal Hanımdır. Babası ona; yardım, başarı, üstünlük anlamına gelen Nusret adını vermek istemiş ve Çanakkale savaşının yaşandığı dönemlerde olduğu için savaşın kazanılması dileğiyle ona bu ismi vermiştir. Aziz Nesin'in bir de kız kardeşi vardır. Kız kardeşi, bakımsızlıktan ve yetersiz beslenmeden ileri gelen kemik hastalığına yakalanıp üç yaşındayken hayatını kaybeder. Anne ve babası kızlarının özlemini gidermek için daha sonra bir kız çocuğu evlat edinirler. Aziz Nesin'in üvey kardeşi Saadet Hanım, Nesin'in ölümünden birkaç ay sonra ölür.

İlk çocukluk yıllarını çalkantılı geçiren Nusret, çocuk aklının ilk hatıralarına bir yangınla başlar. Sabah yatağında gözlerini açtığında tüm evi alevler sarmıştır. Annesi onun kucağına alıp zar zor dışarı çıkarmıştır. Onun şu cümleleri bu durumu açıklamaktadır: *"Dünyaya gözümü yangınla açtım. İlk anım kapkaranlık gökyüzünü kaplamış o kıpkızıl alevlerdi. Ondan öncesini hiç anımsamıyorum."*[147]

Yaşıtları gibi çocukluk yaşamayan Nusret, fakirliğin verdiği çaresizlik ile kendi halinde yaşayan ve evdeki durumlarla dertlenen bir çocuk olmuştur. Babası çoğu zaman evde olmayan, ya kurtuluş savaşı ya da define aramakla meşgul olan, evde olduğu zamanlarda da bahçıvanlık işiyle meşgul olan bir adamdır. Annesi ise çarşaflı, peçeli ve sessiz sakin, içine kapanık, bir hanımdır. Durumları çok kötü olduğu için sürekli ev değiştirmişler ve İstanbul'un çeşitli semtlerinde bir odalı evler kiralayarak yaşamışlardır. Nusret, en nihayetinde bu atmosferde büyümüş ve okul çağına ulaşmıştır. En büyük sorunlardan biri de bu olmuş gibidir. Annesi Nusret'in hükümet mektebine katılmasını isterken babası, hükümetin dinsiz, imansız olduğunu söyleyerek, oğlunun mahalle mekteplerinde eğitim almasını ve dini ilimlerde ihtisas

---

[147] Aziz Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez I-Yol*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2018, s. 9.

yapmasını ister. Nitekim babanın dediği olur ve Nusret mahalle mekteplerine başlar. Orada dini eğitimini güzel bir şekilde tamamlar ve başarıya ulaşır.[148]

Nusret'in hayatındaki dönüm noktalarından bir tanesi de Galip Amca'dır. Babası ile gittiği bir Cuma namazı sonrası camide çok güzel Kur'an okuyan adamı babası eve getirip yemek yedirmesiyle Ali Galip ile tanışılmış olur. Böylece bu kişi, Nusret'in kişilik oluşumunda etkili bir yere sahip olan Galip Amcası olur. Nusret'e okuma yazma, matematik, fizik, edebiyat, *hüsn-ü hat* (İslam yazı sanatı), Arapça ve Fransızca dersleri veren ve onun hafız olmasını sağlayan Ali Galip, dönemine göre ilerici biri olduğu için şeyhler ve hocalarla anlaşamayan biridir. Ali Galip'in bu bilgisi, dünyaya bakışı ve onu algılayış şekli, Nusret'in hayat görüşünü etkiler. Bu durumu Aziz Nesin şöyle anlatır.

> *"Galip Amcam bir roman: Arapça, Farsça, Fransızca ve yüksek matematik bilen, şiirler yazan bir Rufai ve Kadiri dervişi… Zamanına göre çok devrimci ilerici bir adam olduğu için, ne hocalarla ne şeyhlerle uyuşabilirdi; bu yüzden işi gücüde yoktu. Hem hattattı hem de beste yapardı, hem de marş bile bestelerdi. Beni Galip Amcam okuttu. İlkin ondan okuma yazma öğrendim, sonra Arapçaya başladık; Emsile, Bina, Maksut… Sekiz yaşımda Hafiz oldum."*[149]

Bir süre sonra oğlunun devlet okulunda okumasını isteyen annesinin de ısrarıyla Nusret, 1925 yılında İstanbul Kanuni Sultan Süleyman İptidai Mektebi'nin üçüncü sınıfına gitmeye başlar. 1926 yılında Heybeliada'ya taşınmak zorunda kalırlar. Babası yine define peşine düşmüştür. Define bulma meraklısı olan babası birkaç ay boyunca eve dönmediğinden maddi zorluklar içinde olan annesi onu, babası olmayanların yazıldığı Darüşşafaka'ya gönderir. Babasından haber alınamadığı için bir sahte belge ile babasız çocukların alındığı, Darüşşafaka Lisesi'nin ilkokul bölümünde, dördüncü sınıfa başlar. Babasının sağ olmasından ötürü bu okulda okuması, vicdanını rahatsız eder ve sık sık okuldan kaçar. 1927'de Darüşşafaka'nın beşinci sınıfında devamsızlıktan okuldan atılır. O sene verem olan annesi acılar içinde ölür.[150]

---

[148] Nesin, *a.g.e.*, s. 28-29.

[149] Nesin, *a.g.e.*, s. 36.

[150] Aziz Nesin, 12 yaşına kadar olan bölümü *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez I-Yol,* eserinde bizlere ince ayrıntısına kadar aktarmıştır. Bkz. Aziz Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez I-Yol*, İstanbul, Nesin Yayınevi, 2018.

Kendi başının çaresine bakmak ve kendi ayakları üzerinde durmak isteyen Nusret, bu düşünceyle başka bir şehre gidip çalışmayı düşünür. Bir gün trene atlayıp gittiği İzmit'te tesadüfen Galip Amcasının Akçakoca İlkokulu'nda eğitim verdiğini öğrenir. Ona durumunu anlatan Nesin, öğretmenlerin önünde girdiği özel bir sınavda tüm alanlarda başarılı bulunarak ilkokul diplomasını buradan almaya hak kazanır. Nusret bunun ardından Vefa Ortaokulu'nun birinci sınıfına yazılır. Ancak her gün Heybeliada'dan okula gidip gelmek onun ders çalışmasını zorlaştırır ve bu nedenle burada da devamsızlık yaparak sınıfta kalır. Yine ev değiştirmek zorunda kalırlar. Taşındıkları Çapa'daki evlerine yakın bir okula gitmeye karar verir. 1929 yılında Davutpaşa Ortaokulu'nun altıncı sınıfına yazılır. Burada arkadaşlarının da ısrarıyla yatılı askerî ortaokula gitmeye karar verir. 1930 yılında Çengelköy Askerî Okulu'na yazılır. Buradaki günler Nesin için unutulmaz acılı hikâyelerle doludur. İnsanlara yapılan haksızlıklara, istismarlara ve hırsızlık gibi çeşitli olaylara tanık olan Nesin'in kişiliğinin oluşumunda bu okul oldukça etkilidir. 1932'de Kuleli Askerî Lisesi'ne başlar. Parasız yatılı olarak okuduğu bu okulda halkın parasıyla okuduğunu hiçbir zaman unutmaz. Bunun için yaşamı boyunca hissedeceği halkına karşı borcunu ödeme duygusu burada gelişir. Bu yüzden derslerinde başarılı olmaya söz verir. Hatta bu durumu kitabında şöyle anlatır: "*Demek yediğimiz her lokma, geceleri kitabımızı aydınlatan o yetersiz ışık, içtiğimiz su, giydiğimiz çorap, her şey bize borç olarak veriliyordu. Biz de bu borcu ödemek zorundaydık […] Hükümete değil, borcum halkımaydı.*"[151] 1934 yılında soyadı kanunu dolayısıyla soyadını belirlemeye çalışan Nusret, herkesin kendini öven soy isimler aldığını öğrenince kedine her sorulduğunda ne olduğunu düşünmek için "*Nesin*" soyadını alır.[152] 1935 yılında ise Kuleli Askerî Lisesi'ni bitirerek Harp Okulu'na geçiş yapar.

1937 yılında asteğmen olduktan sonra 1938'de Beyoğlu Maçka Askerî Fen Tatbikat Okulu'nda okur. Vefa ortaokulundaki günlerinden bu yana ressam olmak isteyen Nusret, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Doğu Süsleme Bölümünde girdiği sınavı birincilikle kazanır. Akademide minyatür, tezhip, hat, çinicilik, ciltçilik dersleri

---

151 Aziz Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez II- Yokuşun Başı*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2018, s. 446-448.

152 Aziz Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez III-Yokuş Yukarı,* İstanbul: Nesin Yayınevi, 2018, s. 203-204.

alan Nesin, burada da başarılı bir öğrenci olur. 28 Şubat 1938'de Teğmen rütbesiyle Fen Tatbikat Okulu'nu bitiren Nesin, aynı yıl 3. Kolordu İstihkâm Taburu 2. Bölük'te Takım Subayı olarak Tekirdağ Muratlı'ya gider. Burada 1939 yılında nişanlısı Vedia Hanım'la evlenir. Bu sırada Nesin, şiir ve öyküler yazar. İlk şiir ve öyküleri *Millet* ve *Yedigün* dergilerinde yayımlanır. Erzurum'a tayini çıkan Nesin'in burada 16 Aralık 1940 yılında ilk çocuğu Oya doğar. İkinci Dünya Savaşı'nın çıktığı yıllarda iki yıl süreyle Trakya'da çadırlı ordugâhta görev yapar. 1942 yılında Kars Müstahkem Mevkii İstihkâm Tabur'una atanan Nesin'in burada ikinci çocuğu Ateş dünyaya gelir. Kars'ta Aziz Nesin takma adıyla, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun *Yeni Adam,* Sedat Simavi'nin *Yedi Gün* ve Remzi Oğuz Arık'ın Ankara'da yayımlanan *Millet* dergilerine öyküler gönderir. 1943 yılında *Millet* dergisinde Ömer Bedrettin Uşaklı'nın Nesin'in şiirleri üzerine yazdığı olumlu bir eleştirisi yayımlanır. Bu, Nesin'in yazıları üzerine yapılan ilk eleştiridir. 1944 yılında Safranbolu 23. Tümen Bağımsız İstihkâm Bölük Komutanlığı'na atanan Nesin aynı yıl askerlikten atılır. Yeni evlendiği eşini ve kızını görmek istediğini söyleyen bir ere acıdığı için iki hafta izin veren Nesin hakkında, bu erin iki hafta sonra tabura geri dönmemesi ve köyünde cinayet işlemesi sebebiyle dava açılır. Duruşmada kendisini savunmayan Nesin böylece askerlikten atılmış olur. Nesin, askerliğin kendisine iç disiplin, fikri takip ve sürekli çalışma alışkanlığı getirdiğini belirtir. Asker olduğu on altı yıl boyunca Türkiye'nin değişik yörelerinden gelen insanları tanıdığını söyleyen Nesin'in sanatını ve yaşamını etkileyen önemli unsurlardan biri de bu tanıma süreci olur.[153]

1945'de Nuruosmaniye'de bakkallık, *Karagöz* gazetesinde ve *Yedigün* dergisinde redaktörlük ve yazarlık yapar. Akabinde profesyonel yazarlığa başlar. *Tan* gazetesinde köşe yazıları yazar. Yayımlanmış ilk bağımsız yapıtı *Parti Kurmak Parti Vurmak* adlı on altı sayfalık kitapçığı çıkar. 8 sayı süren *Cumartesi* adlı haftalık bir magazin dergisi çıkarır. 4 Aralık'ta *Tan* gazetesi kapanır ve işinden olur. *Yedigün* dergisinden de çıkarılır. 1946 yılında ise yaşamında ilk ve son kez bir siyasî partiye girer. Yakın arkadaşı Esat Adil Müstecaplı'nın kurduğu Türkiye Sosyalist Partisi'ne üye olur, iki ay sonra istifa eder. *Gerçek* dergisi yirmi beş sayı çıkarıldıktan sonra

---

[153] Seval Şahin, *Aziz Nesin Öykülerinde Sosyal Eleştiri*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2012, s. 2-9.

kapatılır. *Yeni Dünya* gazetesinde çalışmaya başlar. 4 Aralık'ta karşıt görüşlerin baskısından dolayı dergi kapanır. Sabahattin Ali, Rıfat Ilgaz ve karikatürist Mim Uykusuz'la birlikte haftalık gülmece dergisi *Markopaşa*'yı çıkarırlar. *Markopaşa* 1950 yılına kadar gerek polislerden gerek karşıt görüşlülerden sık sık tehditler alır ve kapatılır. 1950 yılına kadar *Markopaşa* dergisi çeşitli adlarla yeniden piyasaya sürülür. 16 Aralık'ta büyük tutuklama başlar ve aralarında Sabahattin Ali, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Aziz Nesin, Dr. Şefik Hüsnü, Yusuf Ahıskalı, Ressam Faris Erman olmak üzere 40-50 kişi tutuklanır. İki sosyalist parti, birçok dergi, gazete ve matbaanın yanı sıra *Markopaşa* da kapatılır. 1947 yılına gelindiğinde Amerikan emperyalizmi ve Türkiye'ye uygulanmaya başlanan Truman Doktrini'ne karşı yazdığı *Nereye Gidiyoruz?* başlıklı bir kitapçıktan ötürü 30 Nisan'da sıkıyönetimce tutuklanır. Yargılanma sonucunda askerî mahkemece "Yayın yoluyla millî menfaatlere aykırı eylemde bulunmak" suçundan on ay ağır hapse ve dört buçuk ay sürgüne hapsedilir. 20 Şubat 1948'de tahliye olup Bursa'ya sürgüne gider. 20 Mayıs'ta sürgünü biter. İlk eşi Vedia hanımdan ayrılır. İkinci kitabı *Azizname'*yi çıkarır. Bu kitap için İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nde dava açılır. Dört ay süren tutuklu yargılanma sonucunda aklanarak serbest kalır. Temmuz ayında *Baştan* adlı siyasi bir haftalık gazete çıkarır. Bu gazete önceden yazmış olduğu gülmece gazeteleri gibi sevilmez ve tutmaz. 1949 yılında *Markopaşa* yerine *Hür Markopaşa*, *Yedi-Sekiz Paşa*, *Bizim Paşa* ve *Öküz Mehmet Paşa* gazeteleri çıkar. İngiltere Prensesi Elizabeth, İran Şahı Rıza Pehlevi, Mısır Kralı Faruk Ankara'daki elçilikleri aracılığıyla Dışişleri Bakanlığı'na resmen başvurarak, Aziz Nesin'e, bir yazısında kendilerini aşağıladığı iddiasıyla dava açarlar. Aziz Nesin 7 ay hapse mahkûm edilir ve ceza infaz edilir. Hapisten çıkmasının ertesi yılında çıkarmış olduğu *Yeni Baştan* adlı dergide, Fransızcadan çevirdiği iddia edilen bir yazıdan ötürü 16 ay hapis cezası verilir. Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'ndeyken yazılarını gizli gizli dışarıya çıkardığı için, mahkûmluğunun bitimine kırk gün kala Nevşehir Cezaevi'ne gönderilir. 1953 de ise, Beyoğlu'nda Paradi Fotoğraf Stüdyosu'nu kurar. 1 yıllık deneyimden sonra fotoğrafçılıktan da geçinemeyince, Yusuf Ziya Ortaç'ın önerisiyle *Akbaba* gülmece dergisinde yazmaya başlar. Kendi adıyla yazı yazamadığı için, bu yıllarda iki yüzden çok takma adla gazete ve dergilerde yazılar yazar. 1955 yılına gelindiğinde, Kemal Tahir'le beraber Düşün Yayınevini kurar. *On Dakika* adlı ilk şiir kitabını yayımlar. 6-7 Eylül Olayları olarak tarihimize

geçen İstanbul'daki azınlıkların ev ve dükkânlarının yağmalanması olaylarında suçlu bulunarak sıkıyönetimce tutuklanır. Harbiye Askerî Cezaevi'ne gönderilir. Altı ay tutuklu kaldıktan sonra sorgulanmadan bırakılır. 1956 yılında Meral Çelen'le evlenir. Halil Lütfü Dördüncü'nün, *Yeni Gazetesi*'nde köşe yazarlığı yapar. İtalya'da Bordighera'da yirmi iki ulus arasında yapılan gülmece yarışmasında birincilik ödülü olan Altın Palmiye'yi, *Kazan Töreni* adlı öykü kitabıyla kazanır. İstanbul'da Ali Nesin dünyaya gelir. 1957 yılında tekrardan İtalya'daki Altın Palmiye uluslararası gülmece öyküsü yarışmasında *Fil Hamdi* adlı öykü kitabıyla ikinci kez Altın Palmiye ödülünü kazanır. İstanbul'da son çocuğu Ahmet Nesin dünyaya gelir. Gazeteciler Cemiyeti Fıkra Ödülü yarışmasında, birincilik ödülünü alır. İtalya'da kazandığı ilk Altın Palmiye ödülünü devlet hazinesine bağışlar. 1961 yılında *Tanin* gazetesinde köşe yazıları yazar. Yazılarından ötürü *Tanin* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni İhsan Ada'yla birlikte tutuklanır. Balmumcu Cezaevi'nde 3 ay tutuklu kaldıktan sonra aklanır. 1962'de Kemal Tahir'le birlikte kurduğu Düşün Yayınevi, bilinmeyen bir nedenden dolayı yanar. *Zübük* adlı haftalık bir gülmece dergisi çıkarır. Babası Abdülaziz Efendi 11 Şubat 1962 Pazar günü vefat eder. Bu durum Nesin'i derinden etkiler.

1965 yılında ilk kez yurt dışına çıkar ve yurt dışında beş ay kalır. Berlin Weimar'daki Antifaşist Yazarlar Toplantısına katılır. Almanya, Polonya, Sovyetler Birliği, Finlandiya, Bulgaristan, Kiev'e ve Tiflis'e gider. 1966'ya gelindiğinde Bulgaristan'da *Vatani Vazife* öyküsüyle Altın Kirpi ödülünü alır. 1968'de *Milliyet* gazetesinin açmış olduğu Karagöz Oyunu yarışmasında "Üç Karagöz" oyunuyla birincilik ödülü alır. Moskova'da yapılan uluslararası gülmece yarışmasında *İnsanlar Uyanıyor* adlı öykü kitabıyla 1969 yılında bir başarı daha elde eder ve Krokodil birincilik ödülünü alır. *Günaydın* gazetesinde *Eller Aya Biz Yaya* adı altında köşe yazıları yazar. *Günaydın*'ın gülmece eki *Ustura*'yı hazırlar. Türk Dil Kurumu'nun oyun ödülünü, "Çiçu" adlı oyunuyla kazanır. 27 Nisan 1972'de noter huzurunda kimsesiz çocukları yetiştirmek için Nesin Vakfı'nı kurar. *Yeni Ortam* gazetesinde tefrika edilmek üzere, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*'in ikinci cildine başlar. 1974'lerde Asya- Afrika Yazarlar Birliği'nin Lotus ödülünü alır. Türkiye Yazarlar Sendikası Genel Başkan'ı seçilir. 1977 yılında ise Bulgaristan'da Gabrova kentinde düzenlenen gülmece kitabı uluslararası yarışmasında birincilik kazanarak Hitar-Petar ödülünü alır.

1978’de *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz* romanıyla Madaralı Roman Ödülünü kazanır. Bu ödülden dört yıl sonra bir Güney Doğu Asya yolculuğu dönüşünde kalp sorunlarından Moskova’da hastaneye kaldırılır. Hastanede bir ay kalır. 1983 de ülkeye döndüğünde, Türkiye Yazarlar Sendikası davası başlar. 26 Kasım’da felç olur. Çapa Nöroloji Kliniğine kaldırılır. Sağ tarafı tutmaz ve konuşamaz. Ancak bu hastalığı kısa sürede atlatır. Yirmi dört yıl önce *Öncü* gazetesinde yazdığı bir yazı yüzünden dava açılır ve bu yüzden pasaport alamayıp kalp ameliyatı için ABD’ye gidemez. 1985 yıllarında İngiltere Pen Klüp onur üyeliği ve Federal Almanya Pen Klüp onur üyeliğine seçilir. 1986’da Ekin- Bilar ve TYS davaları açılır. İnsan Hakları Derneği’nin kuruluşuna ön ayak olur. *Ekmek ve Hak* bildirgesi hazırlanır. İstanbul Marmara Etap Oteli’nde Tüyap Halkın Seçtiği Yılın Yazarı Ödülünü alır.

1987 yılında Cumhurbaşkanı Kenan Evren’e dönemin siyasi olaylarının müsebbibi sayılmasından ötürü ağır bir eleştiri yazısı yazar. Bu olaydan ötürü Aziz Nesin’e hakaret davası açılır. 1989 yılına gelindiğinde Bulgaristan Türklerine yapılan insan haklarına aykırı davranışlar konusunda Türkiye Yazarlar Sendikası başkanı olarak basın toplantısı yapar. Bu yıl sonunda Türkiye Yazarlar Sendikası başkanlığından istifa eder. 1990 yılında Tüyap Kitap Fuarı’nda halkın oylarıyla ikinci kez yılın onur yazarı seçilir ve ödüllerinin ardı arkası kesilmez. Tolstoy Altın Ödülünü ve Viyana Tiyatro Ödülünü alır. 1991 yılında Fransa’nın verdiği Şövalyelik nişanını 1992’de Edebiyatçılar Derneği Onur Ödülü ve altın madalyasını alır. Florence Nightingale Hastanesi’nde by-pass olur. Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü ve Karşıyaka Belediyesi İnsan Hakları Ödülünü alır. 1993’te Dionysos şiir ödülü ve Carl-von Ossietzky madalyasını alır. 1994’te Amerikan Gazeteciler Cemiyeti tarafından yılın gazetecisi seçilir. İnsan Hakları Ödülü’nü alır. 1995 yılında Orhan Apaydın Demokrasi ve Barış Ödülü ile Hiroşima Vakfı Ödülünü alır. 1995 yılının 6 Temmuzunda sabaha karşı, konuşma yapmaya ve kitap imzalamaya gittiği Çeşme’de,

hayatını kaybeder.[154] Ayrıca, Aziz Nesin'in hayatından kesitlerin olduğu, söyleşi şeklinde başlayan uzun metrajlı bir belgesel de mevcuttur.[155]

3.2. AZİZ NESİN'İN HAYATINDA DİNİ RİTÜELLERİN YANSIMASI

Aziz Nesin'in hayatında çok önemli bir konuma sahip olan din, nasıl oldu da birden onun tarafından cephe alınan bir kurum haline geldi? Hayatına ve eserlerine bakıldığında bu durum kolayca anlaşılmaktadır. Şimdi bu başlık altında, önce öz yaşam öyküsü olmak üzere, Aziz Nesin'in dini vecibe ve ritüelleri konu edindiği eserlerini inceleyerek, dinin toplumda uyandırdığı etkiyi de göz önüne alarak bu sorulara cevap bulunmaya çalışılacaktır.

İlk olarak çocukluk yıllarında yanlış gelen şeyleri sorgulamaya başlayan Nesin, ilk anılarını şu şekilde aktarıyor. Aziz Nesin'in kardeşi küçük yaşlarda bakımsızlık ve iyi beslenememekten dolayı, bir kemik hastalığı olan raşitizme yakalanır. Bu süreçte doktorun adı bile geçmeyerek, ulaşılması zor bir kişi ve tedavisi de parası olmayana imkânsız bir tedavi yöntemi olarak görülmektedir. O dönemde bu vakıalarda "Allah verdi" veya "Allah aldı" gibi ifadeler sıklıkla yer almaktadır. Bu yüzden parasız kocakarı ilaçları ya da bazı dini ritüeller tedavi yöntemi olarak kullanılırdı. İşte kardeşinin bu hastalığının tedavisi sırasında Aziz Nesin enteresan bir hikâyeden bahseder:

> *"Akşam ezanı okunacağı sırada, çocuğun götürülüp bir mezar taşına bırakılması ve hiç arkaya dönülmeden bir damla da gözyaşı dökmeden, dönüp eve gelinmesi, çocuğu da başkası arkadan alıp eve getirmesi gerekiyordu. Annem kardeşime bu durumu anlattı; iyi olması, eskisi gibi yürüyebilmesi, koşup oynayabilmesi için böyle yapılacağından, mezarlığa bırakılınca ağlamaması gerektiğini söyledi. Kardeşim akıllı güzel bir kızdı. Annem her akşam kardeşimi kucağına alır, benim elimden tutar, Kasımpaşa'yla Beyoğlu arasındaki Çürüklük Mezarlığı'na giderdik. Ezan sesleri minareden mezarlığa yayılırken annem kucağındaki kardeşimi bir mezar taşının dibine bırakıverir, elimden tutar, dönüp geriye bakmadan hızlı hızlı yürürdü. Bu böylece aylarca sürdü, kışa kadar… Bir kez bile ne annem arkasını dönüp baktı, ne de mezar taşına bırakılan 3 yaşındaki kız*

---

[154] Hayatının kronolojik sıralamasının oluşmasında; *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez* serisi, Engin İspir, *Aziz Nesin Romanları Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006; Ali Nesin, *Gömüyü Arayan Adam Fotoğraflarla Aziz Nesin'in Yaşam Öyküsü*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2013; https://www.antoloji.com/aziz-nesin/hayati/ (erişim tarihi: 24.03.2020) kaynaklarından yararlanılmıştır.

[155] https://www.youtube.com/watch?v=Boc-qiJif2I (erişim tarihi: 01.06.2020).

kardeşim ağladı, sesini çıkardı. Annemin peçesi altında yüzünü göremezdim, yolda ağlamamak için kim bilir neler çekiyordu. Eve gelince minderin üstüne kapanıp, boşanarak ağlardı, birisi alıp kardeşimi getirene dek…"[156]

İşte Aziz Nesin bu olaydan çok etkilenmiş ve çocukların neden böyle bir duruma maruz kaldığını, bu inancın ne olduğunu araştırmış ve kendi kanaatince şu kanıya varmıştır: *"Çocuğu doyuracak gücü olmayan, doktorsuz, ilaçsız yoksullar Tanrılarına yakarıyorlar: Tanrım! İşte yavrumu sana bıraktım, yavrumun hastalığını toprağa göm, onu bana dirimli ve sağlıklı olarak geri ver!..."*[157]

Yine bir gün camide Kur'an okuduktan sonra, Müezzin Efendi Cuma namazına neden gelmediğini sorarak, o gün camiye meleklerin doluştuğunu söylemiş ve küçük Nesin o hafta cumaya giderek heyecanla Galip Amcasına melekler nerede? diye sormuştur. Amcası ona melekler görünmez cevabını verince Aziz Nesin şaşırarak şu cümleyi istemsizce kullanmıştır. *"Annemin, kız kardeşimin ölmemesi için yakarışlarını duymayan Tanrı'nın melekleri görünmüyordu."*[158] Görüldüğü gibi yapılan onca kocakarı ilaçları ve mezarlığa bırakmalar fayda etmemiş, kardeşi o hastalıktan ölmüştür.

Bir gün babası eve geldiğinde Aziz Nesin'e arkanı dön demiş ve Nesin, duvara döndüğünde bir elma düşmüş önüne. Babası: *"Bak… bu elmaları sana Allah gönderdi, dua et,*" demiş. Küçük Nesin bunun üzerine içinden, "*Bana elma gönderen Allah neden kardeşimi iyi etmedi, öldü kardeşim*" diye düşünmeye başlamış.[159]

Nesin çocuk yaşta bu şekilde dini inanç ve ritüeller karşısında hayal kırıklığına uğramış ya da uğratılmıştır. Akıl ve mantığı ilerleyen zamanda toplum ve inanışlar yüzünden Tanrı'dan uzaklaşmasına neden olmuş gibidir. Aynı şekilde kız kardeşinin ölümü bu bağlamda gerçek dönüm noktalarından biri haline gelmiştir.

Yine çocukluk travmalarından başka biri ise babasının annesini dövmesi olayıdır. Küçük yaşlarda aklının tam ermemesiyle birlikte, sonraları aklında kalan şu hatıraları anlatır. Bir akşam annesi ile çarşıdan geldiklerinde babası annesini dövmüş ve dövme sebebi ise kadının akşam ezanı okunurken evde olması gerekmesiymiş. Aziz

---

[156] Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez I-Yol*, s. 19-20.
[157] Nesin, *a.g.e.*, s. 19-20.
[158] Nesin, *a.g.e.*, s. 37.
[159] Nesin, *a.g.e.*, s. 23.

Nesin bu durumu şöyle aktarıyor*: "Babam annemi döverken müezzin daha ezanı bitirmemiş, bağırıyordu. Hay-yi-alel-felaah diyordu. Türkçesi şu demek: Hadi mutluluğa, hadi kurtuluşa! çağrıları yükselirken babamın dövdüğü annem ağlıyordu."*[160] Nesin, babasının dindar olduğunu, aslında çok iyi niyetli ancak biraz bağnaz ve kıskanç olduğunu anlatırken, yazıyı burada kesmiştir. Buradan hareketle Nesin'in haydi kurtuluşa nidalarının yankılandığı ve 5 vakit namaz kılan adamın, ezanın içinde geçen haydi kurtuluşa, haydi mutluluğa nidasının tam tersi hareketle, geç kalındığı gerekçesiyle dövülen annenin gözyaşları ve söylenen nida ile yapılan hareket arasındaki zıtlıkla ortaya çıkan metafor Nesin'in hayatında büyük bir çıkmaza neden olmuştur.

Küçükken babası ve Galip amcası ile tekkeye giden ve zikir çeken Nesin, orada yaşadığı coşkulu zamanları anlatır. Döne döne zikir çekerken kendinden geçen dervişler, yanaklarına şiş batırmalar hepsi çocukluk hatıralarında canlanır. Hatta kendisine şiş batırıldığını anlatırken şunları aktarır.

> "*Bir kez yanağıma şiş batırdılar. Bunu ancak rüya gibi anımsıyorum[...) Şişler yanaktan çıktığı zaman Şeyh Efendi, parmağıyla tükürüğü sürer, bu en etkili devadır. Şiş yanağıma batırılırken hiç korkmamıştım. Hiç canım yanmamıştı. İz de kalmadı kan da akmadı. Bilirsiniz yanak kası kılcal damarların en az olduğu elastiki kastır; kan akmaması yara izi kalmaması bundandır[…] Yani anlatılmak istenen olay şuydu: Bu tarikattan olanlara kılıç etkilemez, kurşun işlemez, bunlar ateşte yanmaz; ecel gelmeyince bunlara kaza ölüm yok… Düşman ordusu silahlarıyla tarikat ehlini öldüremez[…] Bu gün hala aramızda özellikle Anadolu'da birçok taşra kasabasında kurtuluş savaşını ordumuz değil de ateşin yakmadığı, kılıcın kesmediği, kurşunun işlemediği bu dervişlerin kazandığını yayan gericiler varsa ve onların sözleri halkta yer ediyorsa, bu birazcık anlatmaya çalıştığım bu tekke geleneği birikiminden ötürüdür. Düşmanı ordularımız değil, şeyhler ve dervişler İzmir'de denize dökmüştür!"*[161]

Bir başka tekke anısı da Muharrem ayının onuncu gününde İstanbul'un bir semtinde İranlıların ayinine katılmasıdır. Burada kendilerini zincirle ve keskin uçlu bıçaklarla yaralayanların ölümle burun buruna gelmeleri halinde bile bundan vazgeçmediklerini görünce, Galip amcasına: *"Ölecekler! dedim. Galip Amcam, bu uğurda ölen şehittir, dedi."*[162] Yine kendi cümleleriyle aynı konuya istinaden şu

---

[160] Nesin, *a.g.e.*, s. 50-51.
[161] Nesin, *a.g.e.*, s. 73-75.
[162] Nesin, *a.g.e.*, s. 118-119.

kanıya varmaktadır. *"Birçok tarikat, tekke... Ama hiçbiri arasında çatışma, çekişme olduğunu bilmiyorum. O dönemde bu tekkeler aslında devlete karşı birer siyasi korunak olarak başlangıçta kurulmuş olduğundan, kendi aralarında iyi geçiniyor. Birbirlerini destekliyorlardı."*[163]

Aziz Nesin'in en çok eleştirdiği konu büyü ve cin konusudur. Maalesef çocukken yaşadığı ve akla mantığa uymayan olaylar onu aynı şekilde dinden uzaklaştırmıştır. Aktarımlarına göre babası da bu işlere meyilli olup sürekli ilgilenmekteydi. "*Bir de babamın ilm-ü ledün dedikleri işlerle uğraşmasını hiç istemezdi annem. İlm-ü ledün dedikleri şey bir bakıma gizli, sırlı ilimler; kayıp eşyanın bulunması, hırsızı bulmak, hastaları tedavi, cinleri çağırıp onlarla konuşmak, gömü (define) yerlerini bulmak...*[164] İşte tüm bu olayların yanlış aktarımı ya da olaylara şahit oluşunun doğru zaman ve mekânda olmayışı Nesin'i çok etkilemiştir. Nesin'in hadis dediği bir rivayette Nesin, şu cümleleri duymuş ve eleştirmiştir. *"Resül-üllah efendimiz buyurmuşlar ki, bir kimse hamile olan ayalinin karnı üzerine elini koya ve diye ki: Bismillah-il ahad-üs-samed-üllezi-lem-yelid-ve lem-yuled Allahumme simeyte ma fil batn Muhammed bi ismi Muhammed Sallallahi aleyhi ve sellem.' imdi muhakkak ol ane karnındaki nutfe bi iznillah oğlan halk olunacaktır."*[165] Bu ve bunun gibi ibarelerden etkilenerek bunun herkes tarafından inanıldığını düşünmüş ve toplumsal birikimlerimizin bu türden gelenekler yığını olduğunu varsaymıştır.

Çocukluğu, Aziz Nesin'i etkileyen olayların neredeyse büyük çoğunluğu, o üzerine hayatını verdiği ve en çok etkilendiği din temasının başladığı yerdir. Yaşayamadığı çocukluğu ve baskıdan ses çıkaramaması bunun bariz örneğidir. Her şeyi sorgulamanın yasak olduğu ve düşünmeden itaatin öğretildiği o dönemdir. İşte yine önü alınamayan travmalarından en basiti oyun oynayan çocuğun yıkılan hayalidir. Bir gün sokaktan geç gelince babası neredeydin diye sormuş, Nesin de oyun oynadığını söylemiş. Babasının cevabı onu bir kez daha çocuk aklıyla şaşırtmıştır.

> *"Oğlum dedi, top oynamayacaksın, zıpzıp oynamayacaksın. Yezitler, Hazret-i Ali efendimizi şehit edip gövdesinden ayırdıkları mübarek başını ayaklarıyla vurarak birbirlerine atmışlar; ayak topu oradan kalmıştır. Parmaklarını da kesip mile*

---

[163] Nesin, *a.g.e.*, s. 118-119.
[164] Nesin, *a.g.e.*, s. 88.
[165] Nesin, *a.g.e.*, s. 89.

(misket, bilye) oynamışlar. Top ve mile oyunu günahtır. Oyun oynamak da ne oluyor, otur dersini çalış, surelerini ezberle!"[166]

Bir başka eleştiri malzemesi, gerici ve komik bulduğu yatır ve türbelere çaput bağlama ya da adak mumları yakma seremonileri ve onlardan umulan medetlerdir. Yine bir akşamüstü babasının yatırın üzerindeki ağacı kesen adamla yaşadığı diyaloğu babasının ağzıyla bizlere şöyle aktarıyor: *"Kesme oğlum, dedim. Adam, kessem ne olur, dedi. Baba erenler darılır, sonra başın belaya girer, dedim. Adam; ben öyle şeylere inanmam onlara safsata, dedi. Safsata mı değil mi sonra anlarsın ama iş işten geçer, gel hazretin ağacını kesme, dedim."* Bu olay sonrasında adam rüyasında yatırı görmüş ve ona "Oğlum, ağacımı kesme, sonra ananı bellerim" demiş. Adam inanmamış kesmek için ağaca çıkınca düşmüş ve hastanelik olmuş.[167] Bu ve bunun gibi durumlara maruz kalan Nesin, artık bu durum ve olayları ileride görülecek olan eserlerinin incelenmesinde mizah unsuru olarak kullanacaktır.

Başından geçen diğer ilginç bir olayda yangın anısıdır. Yan yana bir sürü evin bir birine bitişik olduğu mahallelerinde, evin bir tanesinde çıkan yangın sonucunda alevler diğer evlere de sıçramaktadır. Herkes eşyalarını dışarıya çıkarırken Nesin'in babası eşyalara dokundurmamış ve olayı bize şu şekilde aktarmıştır:

"Babam sinirli ve sert bir şekilde, ' Durun! Bırakın! Ellemeyin! Bir şey olmaz! Bize yangın gelmez!' Diye bağırıyordu. Pöstekiye iki dizinin üzerine çökmüş, tesbihini çekerek dua okuyordu. Okuduğu yangın duasıydı. Bu dua okunan eve yalazlar, yalımlar işlemezdi. Bütün evler yansa bile, tahtaları eskiyip mantarlamış, kaplamaları kuruyup kağşamış olan eski evimize tek kıvılcım bile sıçramayacaktı… Babamdan başka herkes dışardaydı. Ona çık diyenlere de ' Bizim ev sigortalı yanmaz.' Diyordu… Rüzgâr birden ters esmeye başladı. Evimiz yanmaktan kurtulmuştu… Babamın evden çıkmayışı ağızdan ağıza yayıldı. Okuduğu dua yüzünden evimizin yanmadığı söylentisi herkesin ağzındaydı… Babama, 'rüzgâr döndü de ondan evimiz yanmadı' derdim. Babam, Doğru ama oğlum rüzgârı kim döndürdü, neden döndürdü? Derdi."[168]

İşte Aziz Nesin çocukluk yıllarında bu ve bunun gibi pek çok tecrübe ve olaya maruz kalmıştır. Bilinçaltında bunların oluşumu ve genelde yasaklarla, ölümlerle ve korkuyla aynı döneme denk gelmesi onda büyük travmalara sebebiyet vermiştir. Yaşı

[166] Nesin, *a.g.e.*, s. 114-115.
[167] Nesin, *a.g.e.*, s. 209-210.
[168] Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez II- Yokuşun Başı*, s. 41-42.

biraz daha ilerlediğinde din adamı altındaki dolandırıcı ve sahtekârları gördükçe istemsizce inançtan daha da uzaklaşmıştır. Genelde çocukluğunda babası ve Galip Amcası ile sık sık birlikte olduğundan bu tür olaylara maruz kalmış ancak yaşı biraz ilerlediğinde, genelde yatılı okullarda eğitim gördüğü için yaşam öyküsünde başka bu tür olaylara değinmemiştir.

3.3.AZİZ NESİN'İN ATEİZMİNİN BELİRTİLERİ

İlk bakıldığında Aziz Nesin'in ateist olduğu çok kolay anlaşılmamakla birlikte öz yaşamı, söyleşileri ya da eserlerine bakıldığında Aziz Nesin'in tanrısız olduğu fikri açıkça karşımıza çıkmaktadır. Genel söylemlerinde dinsiz olduğunu dile getirmesinden dolayı akıllara deist olup olmadığı sorusunu getirmiştir. Ancak araştırmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi, Nesin'in kurduğu bazı cümleler, onun Tanrı inancının olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Örneklerle gidecek olursak, bazı durumlarda dinsel konular, şahıslar ya da dernekleri desteklediği görülen Nesin, *Yazılar*'ının bir bölümünde Alevi-Sünni çatışmalarının olduğu dönemlerde, Alevi bildirisini desteklediğini söylerken şu cümleleri kurmuştur: *"10 maddelik alevi bildirisinin her maddesine katılıyorum. Niçin mi katılıyorum? Hiçbir dinden olmadığım ve tüm din ve inançların özgür ve özerk olmasını istediğim, bütün dinlere ve dindarlara ama en önemlisi insana saygı duyduğum için…"*[169] Nesin çoğu konuşmasında olduğu gibi bu yazısında da çelişkiye düşmüştür. Nitekim dindarların gerici ve yobaz olduğunu savunduğu söz ve yazılarının sayısı azımsanacak miktarda değildir. Yine bu cümlesinden deist olduğu görüşü çıkıyor gibi görünmektedir. Fakat *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez* isimli öz yaşam öyküsünde kendisinin inançtan ve Tanrı'dan kopuş aşamasını şu sözlerle anlatmaktadır:

> *"Dinden ve Allah düşüncesinden pek zorlukla ayrılışımın birçok nedeni arasında bencilliğim başta gelir. Ben tanrısal bir gerçek ile büyük adamlığa doğru itiliyordum, hazırlanıyordum. Başıma gelen her felaket beni büyüklüğe, eserime hazırlamak içindi. Ayrıca bu bir mutlu avuntuydu, Allah kalkarsa ben ne olacaktım? Beni kim, hangi gizli kuvvet bir büyük adam, bir büyük yazar yapacaktı?*[170]

---

[169] Aziz Nesin, *Bir Tutam Aydınlık-Yazılar,* İstanbul: Nesin Yayınevi, 2018, s. 58.
[170] Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez III-Yokuş Yukarı*, s. 229.

Burada vurgulamak istediğimiz nokta ise dinden ve Tanrı figüründen ayrılışının birçok nedeni cümlesindeki ayrılış, kopuş, uzaklaşma ve reddetme anlamının çıkmasıdır. Yine başka bir cümlesinde aynı şekilde eskiden inandığı ve bağlandığı değerlerden yakınırken şu sözleri sarf etmektedir:

> "*Yaşamımda nedeni açıklanamaz öyle tesadüfler oldu ki, sanki bu tesadüfleri bütün insanların istemleri üstünde göksel bir el, salt benim için özel olarak hazırlıyordu. En darda kaldığım zamanlarda sanki tanrısal bir güç yardımıma koşup inanılmaz zor olumlu tesadüflerle beni kurtarıyordu. İşte bu açıklanamaz tesadüfler yüzünden, insanları doğaüstü bir gücün yönettiği inancı -çevremin de etkisiyle- bende iyice kökleşmişti. Bu yüzden kör inançlardan kurtulmam, özgür düşünceye kavuşmam, düşünsel gelişmem çok geç oldu."*[171]

Göksel gücün kurtarıcılığı ve en zor zamanlarda yardımın gelmesinin tesadüfi oluşundan bahsederken, bunu doğaüstü bir gücün yaptığını varsaymakta ve bunları kör inanç olarak tanımlamaktadır. Nesin'in en çok üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de cin ve büyü meseleleridir. Yukarıda bahsettiğimiz, çocukluk hatıralarında da büyü ve cin gibi metafiziksel olaylara her zaman karşı gelmiştir. Bunları gericilik ve yobazlık olarak niteleyen Nesin, falcılara, büyücülere yedirilen paralardan bahsederken hekimlere başvuran hastaların, falcı kuyruklarından az olduğunu ve en alt kesimden insanla en üst kesimdeki kişinin buralardan medet umduğunu söyler. Kendini eleştirenlere ise şu sözler ile cevap vermektedir:

> *"Bana cin, peri ve şeytanın Kur'an'da yazılı olduğunu, bu nedenle inanılması gerektiğini söyleyebilirsiniz. Evet, Kur'an'da var. Kimsenin inancına karışmıyorum, kimsenin de benim inancıma karışmasını istemiyorum. Yazılı olduğu anlamda cinin, perinin, şeytanın var olduğuna inanmıyorum. İnanmak, inananların nasıl hakkıysa, inanmamak da inanmayanların hakkıdır."*[172]

Ancak zaten dinimiz de büyü ve sihir olaylarını yasaklamış onların bir imtihan olduğunu belirtmiştir.[173] Yine medet umma noktasında yatır, türbe gibi ölmüş insanların faydalı olacağı inancı İslam'a göre şirk sayılmış ve dinden çıkmaya kadar götürerek ne kadar hassas bir konu olduğu dile getirilmiştir. Yine Nesin'in dediği falcılık gibi batıl inanışlar dinimizce yasaklanmış olduğu ayetlerle sabittir.[174] Bu

---

[171] Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez III-Yokuş Yukarı*, s. 100.
[172] *Nesin, Bir Tutam Aydınlık-Yazılar,* s. 51.
[173] Ta-ha, 20/56-73.
[174] Maide, 5/90.

cümleden çıkardığımız, başlığımızla alakalı bölüm ise Nesin'in kullandığı, *"Kimsenin inancına karışmıyorum, kimsenin de benim inancıma karışmasını istemiyorum. Yazılı olduğu anlamda cinin, perinin, şeytanın var olduğuna inanmıyorum."*[175] cümlesindeki Kur'an'da yazılı olan bir ayetin inkârı meselesidir. Dolayısıyla bu cümlesi ile inançsızlığını bir kez daha farklı bir konu üzerinden dile getirdiği görünmektedir.

Diğer önemli çıkarımlardan bir tanesi de Nesin'in vasiyetini yazarken telkinde bulunduğu şu sözleridir: *"Başkaları isteklerince mezar yapsınlar ama ben mezarım olsun istemiyorum. İnsanın ölümünden sonra ruhunun varlığına inanmıyorum ki, mezarı gerekli ve anlamlı bulayım."*[176]

İşte bu ve buna benzer sözleri ile Aziz Nesin yukarıda belirttiğimiz gibi inançsızlığın belirtisi olan Tanrı ve tanrılara inanmama[177] ve ahireti inkâr etme gibi ateizm tanımına karşılık gelecek şekilde yorumlarda bulunmaktadır. Bu yüzden dönemsel olarak bazı kesimlere saygı duyduğunu belirtip aşikâr bir şekilde inançsız olduğunu belirtmemiş, bazı durumlarda da dinsiz olduğunu belirterek Tanrı'dan söz etmemiş ancak son zamanlarda yazılarında açık bir şekilde Tanrı figüründen uzaklaştığını belirtmiştir. Son olarak ateist olduğuna dair en bariz kanıt ise 17 Eylül 1989 yılında *Hürriyet-Magazin* gazetesinde Deniz Som'a verdiği "Bir Kelime Bir Cümle" adlı röportajda gazetecinin sorduğu Tanrı sorusuna, *"Herkesin kendine göre var, bazılarının yok. Olmayanlardan biri de benim."*[178] cümlesi olmuştur.

3.4. AZİZ NESİN'İN ESERLERİNDEN HAREKETLE DİN ELEŞTİRİLERİ

3.4.1 Aziz Nesin'in Fikir Yazılarında ve Söyleşilerinde Din Eleştirileri

Aziz Nesin, çocukluk yıllarında kolayca kabul ettiği dini veya dini sanılan inanışları kendi içinde içselleştiremeyip bunları zamanı gelince dışa vurmayı arzulamış ve gerek hikâye, gerek roman, gerek fikir yazıları, gerekse söyleşilerinde

---

[175] Nesin, *a.g.e.*, s. 51.
[176] Aziz Nesin, *Sizin Memlekette Eşek Yok Mu*- Derleme, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2013, s. 21.
[177] Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 82.
[178] Aziz Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2019, s. 237.

bunu açığa vurmuştur. Özellikle gençlik yıllarında Avrupa'nın büyük başarılar ve icatlarla dünyada söz sahibi olması yanında Müslümanların geri kalması ve bunun yanında Kur'an'da her şeyin olduğunu savunmaları Nesin için büyük bir öfkeye dönüşmüş ve bir yazısında şöyle bir eleştiriye başvurmuştur:

> "*Çok ilginçtir ki 1922 yılında Fusion bulgusu ortaya atıldı. Fusion, yazıldığına ve söylendiğine göre sonsuz bir enerji kaynağıydı. Birkaç bilgin fusion'u gerçekleştirmek üzereydiler. Çok ucuza ve çok kolay elde edilen fusion, benzin, petrol, her türlü yakıt, su barajı gibi enerji kaynaklarına gereksinim kalmayacaktı. Fusion o yılın en önemli bulgusuydu. O günlerde Türkiye'de yayımlanan bir İslamcı günlük gazetede çıkan bir yazıda, fusion'un da Kur'an'da yazılı olduğu bildiriliyordu. Bu yazının çıkmasından birkaç gün sonra, dünyanın bütün ajansları fusion olayının bir sahtecilik olduğu haberini dünyaya yaydılar. Kur'an'da yeri olduğu söylenilen fusion olayının bir uydurma olduğu ortaya çıktı."* [179]

Bu ve buna benzer olayların yaşanması Aziz Nesin'in aklına şunları getirmiştir. *"Her bulgu Kur'an'da yazılıysa, varsa, niçin Müslümanlar 1300 yıldan beri, okudukları Kur'an'da, bunu göremiyorlar da bu bulguları hep Müslüman olmayanlar buluyor? [...] Ya okuduklarını anlamıyorlar ya da Kur'an'da her şeyin yazılı olduğu her bulgunun yer aldığı iddiası doğru değildir."*[180] Nesin Müslümanların bu konuda bağnaz olduğunu kabul etmekte, insanların, din adamlarının her dediğini emir kabul ederek Kur'an'ı tam olarak anlamadığına ve anlamak için uğraşmadığına atıfta bulunmaktadır. Farklı din adamlarının Kur'an yorumlarında kendi düşüncelerinin doğru olduğunu savunmasının yanlışlığından bahsederken şu sözleri kullanır:

> *"Unutulmaması gereken şudur: İslam'ın anayasası değiştirilemeyecek anayasadır. Bu yeryüzünde değişmeyen ve değiştirilmeyen hiçbir şey yokken, salt Kur'an değiştirilemez. Durum böyleyken Müslümanlar, Kur'an'a ayrı ayrı yorumlar- ki çoğu kez işlerine geldiği gibi- getirerek Kur'an'ı değiştiriyorlar. Her ayrı yorum yapan, salt kendi Kur'an anlayışının doğru (Hak), başkasının sapkınlık olduğunu söylüyor."*[181]

Bunu tutarsızlık olarak gören Nesin, insanların hangisine inanacaklarını şaşırdığını ve hangisini doğru olduğunu anlamadıklarını belirtiyor. Bu durumun nihai sebebinin Kur'an'ın Türkçe okunmaması ve ibadetlerin Türkçe yapılmamasından

---

179 Nesin, *Bir Tutam Aydınlık-Yazılar*, s. 16.
180 Nesin, *a.g.e.*, s. 17.
181 Nesin, *a.g.e.*, s. 37.

kaynaklandığını düşünen Nesin, çevirinin yapılmasını en çok istemeyen kesimin din adamları olduğunu söyleyerek, çevrildiği takdirde dini liderlerin halk üzerindeki etkileri ve egemenliklerinin kalkacağını ve bunu istemediklerini savunmaktadır.[182] Aslında bu durum daha çok Orta Çağ kilisesinin ve Hristiyanlığının[183] eleştirisinin kopyalanması gibidir. Çünkü ne kadar bazı kesimler tam çevirinin olamayacağını belirtse de aslında meal ve tefsir alanında pek çok dilde insanların anlayıp yorumlamaları için birçok eser ve kaynak bulunmaktadır.

Cumhuriyetle birlikte Kur'an kurslarının, tekke ve zaviyelerin kapatılmasının boşuna olmadığını orada gerici yetiştirildiğini düşünen Nesin, tekrardan bu kurumların değer kazanmasının ülkeyi geriye götüreceği ve bu kurumlardan yararlanan, hatta siyasi olarak da kullananların karşısında kimsenin durmadığından ve kendilerine Atatürkçü diyen aydınların bile rahatlarının yerinden olup olaylara hiç karşı çıkmadığından yakınmaktadır.[184]

Laik bir toplumun, dini bir yönetim şekline geldiğini savunan Nesin, zamanında gerici faaliyet diye kapatılan, tekke ve zaviyelerin yerine imam hatip ve Kur'an kurslarının aldığını ve buralardan siyaset, hukuk, milli eğitim vb. yerlere adam yetiştirildiğini ve laik görünen aslında dini bir yönetimle yönetilen bağnaz bir yönetim haline gelindiğini savunur. 1973'den bu yana anayasanın laiklik ilkesinin ihlal edildiğini belirten Nesin, bu iddiasını 15 Temmuz 1993'te yazdığı "Laik Haklar Derneği" yazısında şu sözleriyle destekler:

> "*Çünkü anayasamızın 2. Maddesinde Türkiye Cumhuriyetinin laik bir devlet olduğu yazılıysa da, gerçekte ve fiilen laik değildir. Diyanet İşleri Başkanlığı adı altında bir dinsel kurum devletin içinde oldukça ve hükümetteki bir bakan Diyanet İşleri'nden sorumlu kaldıkça; elçilik ve konsolosluklarımızda, başka hiçbir laik ülkede bulunmayan din ataşelikleri bulundukça; okullarda din ve ahlak dersi altında zorunlu olarak salt Sünnilik dersleri okutuldukça; devlet eliyle Müslümanlar hacca gönderildikçe, nüfus sayımlarında bile insanlar hem yasal hem toplumsal ve geleneksel baskılardan dolayı gerçek inançlarını, din ve mezheplerini ya da inançsızlıklarını açıklayamadıkça, bundan korktukça ve korkutuldukça; insanlar daha doğar doğmaz kimliklerinde İslam yazılıyorsa ve bu insanlar ölünce zorunlu olarak Müslüman mezarlığına gömülmek zorundaysa,*

---

[182] Aziz Nesin, *Merhaba,* 8. baskı, İstanbul: Adam Yayınları, 1998, s. 184-188.
[183] Necip Taylan*, Tanrı Sorunu,* s. 120.
[184] Nesin, *Bir Tutam Aydınlık-Yazılar*, s. 29-32.

mezarlıklar dinlere göre parsellenmişse, dinsizlerde öldüklerinde bu mezarlıklara gömülmek zorundaysa, Türkiye Cumhuriyet'i laik değildir."[185]

Laiklik konusunda Müslümanları ve kendini laik olarak gösterenleri eleştiren Nesin, iki tarafa da eleştiride bulunmuştur. Müslümanların laik olamayacağını belirten Nesin, Kur'an'ın içinde ahiret hayatı yanında tüm dünya ve devlet işlerine kadar hepsinin bulunduğunu savunarak Müslüman yöneticilerin hem Müslüman hem laik olunur, hitaplarına şiddetle karşı çıkmıştır. Bu duruma Ocak 1969 yılında *Günaydın* gazetesindeki yazısında şöyle bir eleştiri getirmiştir:

"…Batı kopyacılığının, biçimsel Batılılaşma yanlışlığının Türkiye'ye en büyük zararı, laiklik kurumuyla gelmiştir. Hristiyan Batı'nın laik olması çok doğaldır. Çünkü Hristiyanlık ile laiklik çatışmaz. İslam dininden başka bütün dinler laikliğe uygun olduğu halde, İslam dini kesinlikle laiklikle bağdaşmayan, çatışmaya düşen bir dindir. Bir Müslümanın laik olması olanaksızdır. Müslümansa laik değildir. Laik ise Müslüman değildir."[186]

Yine 9 Mayıs 1988'de Uğur Mumcu ile yaptığı söyleşisinde, *"…Laisizm sonucu olarak din ve dünya işleri birbirinden ayrılıyor. Müslümanlıkta devlet işlerini ayırmak mümkün değildir. Bir insanı hem İslam olarak eğiteceksiniz hem de diyeceksiniz ki, 'Kardeşim sen devlet işlerine karışma!' İslam'ın bizatihi kendisi devlet için kurulmuştur…"*[187] diyerek Müslüman olan bir kişinin tam manasıyla laik olmasının imkansızlığını dile getirmiştir.

Özellikle İmam-Hatip gibi okullardan yetişen kesimin devletin en içlerine kadar ilerlediğini ve buralarda gericilerin, bağnazların, yobazların vb. hüküm sürmeye başladığını belirtirken bu durumun resmi devlet politikası haline gelmesindeki rahatsızlığını belirtir.[188] Buna rağmen dini bir hassasiyete sahip yöneticilerin bile Batı'ya yaranmak için bazen laik göründüğünü şu sözleriyle dile getirir. *"Uygar dünyaya kendimiz beğendirmek için başımızı sola çevirip, 'Good Morning, biz laikiz!' diyeceğiz, Müslüman dünyasına kendimizi beğendirmek için başımızı sağa çevirip 'Sabah Hayr, elhamdülillah, T.C. Devleti Müslümandır!' diyeceğiz."*[189] Nesin, devlet

---

[185] Nesin, *a.g.e.*, s. 47.
[186] Nesin, *Merhaba*, s. 178.
[187] Nesin, *Sora Sora Cennet Bulunur*, s. 81.
[188] Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 36-42.
[189] Nesin, *a.g.e.*, s. 43.

veya hükümetin de aslında tam olarak ne olduğunu bilmediği ve işlerine geleni uygulayıp halkın nabzını tutarken İslam'ı kullandıklarını ancak Avrupa'ya karşı bazı durumlarda da laik olduklarının tutarsızlığından dem vurmaktadır.

Aziz Nesin denilince akla ilk gelen konulardan bir tanesi de dönemin sansasyonel haberlerinden ve olaylarından olan *Şeytan Ayetleri* eserinin yayınlanma meselesidir. Hint asıllı Selman Rüşdi'nin (1947 - …) kaleme aldığı *Şeytan Ayetleri* kitabı, Kur'an'da şeytanın ağzından yazılmış bölümler olduğunu iddia ederek yazılmıştır. Bu eser ülkemiz başta olmak üzere birçok Müslüman ülkede yasaklanmıştır. Hatta ve hatta İran İslam Cumhuriyeti lideri Humeyni tarafından eserin yazarına idam fetvası çıkartılmıştır.

Büyük bir çalkantıya sebep olan bu eserin yankıları Aziz Nesin'in onu Türkçe'ye çevirerek basması ile Türkiye'de de büyük bir tepki yaratmıştır. Aziz Nesin dönemin % 90'ı Müslüman olan toplumuna karşı bu kitabı çevirmesine birçok eleştiri gelmiş, sağcı solcu her kesim bunun yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum karşısında Nesin bir açıklama yapmak zorunda kalmış ve bu eserin Türkçeye çevrilmesinin amacını belirtmiştir. Nitekim hem televizyon programları hem de günlük gazete yazılarında çevirdiği eser hakkında birçok şey söylemiştir. Onlardan bir kaçına özet olarak bakmak yerinde olacaktır.

Nesin, 23 Haziran 1993'te kaleme aldığı bir yazıda bu eserin yazılmasının çok da mühim olmadığını ancak bazı yasaklara tepki için yazdığını dile getirmiş ve onları madde madde okuyucuya aktarmıştır. Eseri çevirmesinin nedenini şu sözlerle belirtmiştir:

> *"1-Önce hükümet kararnamesiyle bu kitabın ve herhangi bir kitabın yasaklanmasına karşıyız…*
>
> *2- Bu kitap İslamlığı ve Müslümanları aşağıladığı iddiasıyla yasaklanmıştır. Anayasasında laik olduğu saptanmış bir ülkede, dinsel nedenlerle bir roman yasaklanamaz. Dinsel nedenlerle bir kitaba yasak koymak bağnazlık (fanatizm) ve dinsel köktenciliktir (fundamentalizm).*
>
> *3- Bir romanı yazan ya da çeviren ya da yayan ve dağıtan, salt bu yüzden öldürülemez…*
>
> *4- İslamlık, bir romandaki yalanlarla yıkılacak denli çürük mü? Müslümanlar böyle bir romanı yanıtlamaktan bu denli aciz mi?*

> 5- *Türkiye her geçen gün dinsel bağnazlık ve yobazlık batağına batmaktadır… Önemli olan bu bağnazlık gidişinin bir yerde kırılması ve bütün uygar ülkelerde yayımlanmış olan bu romanın işte bu nedenle Türkiye'de yayınlanarak bu onursuzluktan kurtulmaktır."*[190]

Yine hükümet tarafından bu eserin Türkiye'ye sokulmasını yasaklayan Bakanlar Kurulu Kararnamesine karşı 4 Mayıs 1993'te hükümete yazdığı dilekçede şu sözleri ile gündeme oturmuştur:

> *"Yirmi birinci yüzyıla yedi yıl kala, her ne olursa olsun, her hangi bir kitabın yayınlanmasının, içinde İslam'a aykırı ve İslam'ı aşağılayıcı sözler bulunuyor gerekçesiyle, bu savlara Müslümanların gereken yanıtları vermesi gerekirken, yasaklanması çağcıl ve uygar dünya önünde Türkiye için utanç verici bir durumdur. Bizler bu utancı taşımak ve paylaşmak istemiyoruz. Şunu önemle belirtmek isteriz ki, bizler için Şeytan Ayetleri adlı romanın, bu durumda, edebi değerinin olup olmaması hiç de önemli değildir. Bizler genelde kitap yasağına ve bütün laik ve uygar dünyada yayımlanmış olan bir kitabın, laik olduğunu savlayan salt Türkiye'de yayımının yasaklanmasına karşıyız."*[191]

Bu sözleri ile ne kadar kamuoyuna masum görünmeye çalışmış olsa da bir toplumun din ve vicdan hürriyetine aykırı olan ve değerlerine karşı çıkan aşağılayıcı tavırlar saygısızlıktır. Hatta laiklik anlayışına bile terstir. Tüm dinlerin hoşgörü içerisinde olması gerektiğini[192] savunan bir yazarın bu şekilde toplumun sinir uçlarıyla oynaması anlamsızdır. Bu yüzden gerek *Şeytan Ayetleri* romanı gerek de Aziz Nesin çevirisi çok da masum olmayıp bunların art niyet taşıdığı akla gelmektedir.

Nesin, bu ve buna benzer demeçleri röportajlarında ve yazılarında sıkça dile getirmiştir ve bunu halkına ödemesi gereken bir borç bilerek, özelde *Şeytan Ayetleri* eseri genelde ise dinsel gericilik ve bağnazlığa karşı bir savaş açarak insanlık görevini yerine getirdiğini savunmaktadır. [193]

İşte tüm bu olayların akabinde dine ve dindarlığa yaptığı eleştiri ve hakaretler sonucunda halkın tepkisi iyice artmıştır. En nihayetinde olaylar Cumhuriyet tarihimizin unutulmaz müessif olaylarından bir tanesi olan Sivas'taki Madımak Otelinin yakılmasına kadar gelerek dallanıp budaklanmıştır. İşte o talihsiz olayın özeti BBC Türkçe haberinde şu şekilde geçmektedir.

---

[190] Nesin, *a.g.e.*, s. 180.
[191] Nesin, *a.g.e.*, s. 195.
[192] Nesin, *a.g.e.*, s. 322.
[193] Nesin, *a.g.e.*, s. 180.

"2 Temmuz 1993 yılında Pir Sultan Abdal Şenliklerine katılmak için Sivas'a giden aydın ve sanatçılardan 33'ü ile iki otel görevlisi otelin yakılması sonucu hayatını kaybetti. Olaylarda iki gösterici de öldü. Aydınlar, sanatçılar ve şairlerden oluşan bir grup, dört günlük şenlik programına katılmak için o günlerde Sivas'a gitti. 1 Temmuz'da şenliğin açılışında konuşanlardan biri de yazar Aziz Nesin'di. Katliamdan iki gün önce kentte bir bildiri dağıtılmıştı. Bildiride Aziz Nesin'in o sırada başyazarı olduğu Aydınlık gazetesinde yayımlanan Salman Rüşdi'nin 'Şeytan Ayetleri' kitabından bahsedilmiş, Nesin hedef gösterilmişti. Bildiride dönemin Sivas Valisi Ahmet Karabilgin'in şenliklere ev sahipliği yapması eleştirilmiş, Nesin için 'Şehirde adeta Müslümanlarla alay edercesine gezebilmektedir' ifadesi kullanılmıştı. 2 Temmuz günü Cuma namazının ardından etkinliklerin yapıldığı kültür merkezinin önüne bir yürüyüş başladı. 'Sivas laiklere mezar olacak' atılan sloganlardan biriydi. Saldırgan grubun bir kısmı yeni dikilen 'Halk Ozanları' heykelini yıkıp, yerde sürüklerken; bir kısmı Valilik önünde Ahmet Karabilgin'i protesto etti. Valinin katliam sonrası İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği rapora göre, saldırganların sayısı her saat artıyordu. Yine aynı rapora göre, akşam saat 18.00'de Madımak Oteli'nin önünde o ana kadar hiçbir aşamada dağıtılmamış 15 bin kişi vardı. Otel önündeki araçlar ve sürüklenen heykel ateşe verildi, otelin camları kırıldı. Yaklaşık 2 saat sonra otel ateşe verildi, saldırgan kalabalık sloganlarına devam etti. Kente davet edilen takviye kuvvetler ise zamanında gelmedi veya gelenler yetersizdi. 35 kişi otelde hayatını kaybetti."[194]

Yaşanılan bu istenilmeyen olay karşısında gözler, oradan sağ kurtulan Aziz Nesin'e ve dönemin siyasilerinin vereceği cevaba çevrilmiştir. Nesin bu konuda, 28 Temmuz 1993'de kaleme aldığı bir yazıda,

"Göz göre göre, böyle söyleyenler, kendi yalanlarına kendileri inanıyorlar mı? Yoksa halkı kandırmak için, kendilerini de mi kandırıyorlar? Kaç kez söyledim ve yazdım. Toplumsal olayların, nedeni tek değil, görünen görünmeyen, küçük büyük birçok nedenleri vardır. Önemli olan, bu nedenler içinden başat olan nedeni arayıp bulmaktır. Kendimizi ve başkalarını kandırmak istemiyorsak, Sivas olaylarının başat nedeninin, Sünni-Alevi çatışmasını yeniden ateşlemek isteyen Sünniler arasındaki bağnazlar, yobazlar, şeriatçılar olduğunu kesinlikle bilmemiz gerekir. Yoksa Sünni-Alevi çatışması yoktur demekle, var olan bu çatışma yok olmaz. Bunun böyle olduğunu bile bile, bu gerçeği halktan saklamanın anlamı nedir?" [195]

diyerek olayı Sünni bağnazların karıştırdığını ve bunun için önlem alınmadığını aktarır. Bununla beraber dönemin mülki ve idari amirleri suçu Aziz Nesin'in kışkırtıcı, saldırgan söz ve davranışlarda bulmaktadır.

---

[194] https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44677994 (erişim tarihi: 24.03.2020).
[195] Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 222.

Görüldüğü gibi Aziz Nesin yazılarında ele aldığı din ve dindarlık gibi konularda ağır eleştiri ve suçlamalarda bulunmuştur. Elbette tüm fikir yazıları bu kadarla sınırlı değildir. Ancak genel olarak bu ve buna benzer itham ve tefrikalarla dolu olduğu araştırmanın sonunda ulaşılan sonuçtur. Nitekim ulaştığı sonuç ve eleştirilerin hepsi yanlış ve doğrudur diyemeyiz ancak genel manada çelişkili yazılar söz konusudur. Örneğin; bazı yazılarında,

> "*Beni, bu tür, bağnazlığa ve köktenciliğe karşı yazılar yazdığım için, Müslümanlık düşmanı gösterenler çıkabilir. Hiçbir korku duymadan, hiç kimseden çekinmeden içtenlikle söylüyorum. Bütün dinlere, bütün inançlara sonsuz saygım var. Müslüman kökenli ve dindar bir aileden geldiğim ve İslami kültürle yetiştiğim için Müslümanlara sevgim de var. Ama insan haklarına, akılcılığa, uygarlığa düşman oldukları için, hangi dinden ve inançtan olursa olsun, bu bağnazlara, yobazlara, köktencilere düşmanım; çünkü onlar insanlığın, barışın düşmanıdırlar.*"[196]

diyerek aslında eleştiri yaptığı kesimin, din ve inancı kötü yönde kullananlara olduğunu belirtmiştir. Bazen de Kur'an kurslarının açılması ve yasallaşmasına ağır eleştiriler getirirken laiklere şu sözleri sarf etmiştir:

> *"Eğitim Birliğini bozmak için, İmam-Hatip Liselerini sürekli açarak, bu liselerde salt imam ve din görevlileri değil, hekim, mühendis, yargıç vb. gibi toplum yönetiminin her katından insanlar yetiştirerek, anayasadaki laikliği hiçe saydılar, sesini çıkarmadın! Kuran kursları açtılar, buradan çıkışlıları da lise eşdeğerli saymak istediler, sesini çıkarmadın!... Veee... Şimdi de özel ve resmî bütün öğrenci yurtlarına mescit yapmak için hazırladıkları yönetmeliği Meclis'ten geçirmek için tartışıyorlar ve sen hâlâ sesini çıkarmıyorsun! 'İbadetini yapmak isteyen öğrencilere uygun yer ayrılması' bahanesiyle öğrenci yurtlarında mescitler açılacak ama sen sesini çıkarmıyorsun!*"[197]

diyerek insanların kendi özgür iradeleri ile yaptıkları seçimleri eleştirmiş ve rahatça ibadet etmek isteyen ya da dini değerlerine devlet destekli yasal olarak idame ettirmek isteyenlere karşı çıkmıştır.

Bu mevzularda farklı olarak işlenen köşe yazılarının toplandığı yazılar ise *Merhaba* adlı kitapta geçmektedir. Nesin, bu yazılarında da başına gelen olayların ve dini ritüellerin dudak uçuklatan aşırılıklarından söz etmektedir. Şimdi bu örneklere de kısaca göz atıldıktan sonra bu bölüm tamamlanmış olacaktır.

---

[196] Nesin, *a.g.e.*, s. 322.
[197] Nesin, *a.g.e.*, s. 32.

Aziz Nesin, köşe yazılarının toplandığı *Merhaba* adlı eserinde dinin yanlış yorumlanması ve kendisinin de bu duruma maruz kalıp zamanında akıl dışı düşüncelere inandırılmasından bahsederken insanların bağnaz ve gerici hareketlerinin topluma olan olumsuz etkilerinden yakınmaktadır. Bu durum onun kendi ailesi ve çocukluğunu ziyadesiyle etkilemiş ve geçmiş acıları hala taze olmakla birlikte bunların yeniden toplumda canlandığını görmüş ve bu konuyu şu şekilde eleştirmiştir:

> *"Biz dirilerin ölülerden medet umduğu günlerin çocuklarıyız. Analarımız komşu hanım teyzelerimiz, kısmetlerinin açılması için türbe avlularındaki şadırvan musluklarını açmışlar. Kendilerine birer koca, yani babalarımızı böyle bulmuşlar. Daha kundaktayken çoğumuz Baba Cafer hazretlerinin türbedarının binlik tespihinden geçmiştir. Kıskanç analarımız, elimizden tutup bizi de niyet kutusuna götürmüş, babalarımızın mutlu aile yuvalarına sadakatsizliğini, o kuyu başında öğrenmişlerdi.[...]Zihin açıklığı için, çalışmadan sınıf geçelim diye, annelerimiz bizi Zembilli Ali Efendi, Telli Baba türbelerine götürmüş, küçücük avuçlarımızla türbenin aşınmış parmaklık demirlerine tutunarak peltek çocuk dilimizle Eyham, Kuyhuvayyahi okumuştuk.[…] Sonraları adı sanı belirsiz evliya türbelerinin demir parmaklıklarına, bir uçkur parçası, başörtüden, entariden, oyalı yemeniden yırtılmış bir bez parçası bağlamakla içimizden geçen niyetin mutlaka olacağını söylediler. […] Zaman geçti yine bu alışkanlıklar değişmedi. Türbelerin önünde hastanelerden çok insan yığını vardı. Doktordan çok türbelerdeki dedelerden medet umulur hale geldi. Dudakları rujlu, tırnakları ojeli bir genç kızı, niyetinin gerçekleşmesi için 'Allah'ım senden rica ederim' derken duydum. Allah'a niyaz ile daire müdürüne ricanın farkı kalmamıştı. Elekli Baba türbesinde son model arabalar duruyor. Sosyete kadınları gebe olup olmadıklarını, çocuklarının kız mı erkek mi olduklarını Elekli Baba'nın ruhuna soruyorlar."*[198]

Toplumun akıl dışı ve aslında dine uygun olmayan düşünce ve hareketleri ve bunların genç-yaşlı, zengin-fakir herkeste görülmesi bazı aydınları tedirgin etmiş ve onları dini sorgulama yoluna itmiştir. Aziz Nesin'de bunlardan biridir. Burada açıkça belirtilmese de bu gerici düşünceler onu dinden ve Tanrı'dan soğutmanın başlangıç aşamasını oluşturur. Bu gibi örnekler toplumun çeşitli alan ve mesleklerinde dahi karşımıza çıkmış ve çıkmaktadır. Yine Aziz Nesin, *Merhaba*'sında şu hatıratına değinir:

> *"Ragıp usta ile bir berber dükkânına girdik. Tıraş olacağız. Süslü, güzel bir dükkân... Duvardaki aynanın üstüne, yukarıya kocaman bir nal asılmış. Nalın üstünü, çikolata yaldızıyla da süslenmiş. Ragıp Usta dükkâna girince nala bakıp,*

---

[198] Nesin, *Merhaba*, s. 24-25.

-Yahu biz yanlış gelmişiz burası berber dükkânı değil, dedi

-Ne o hemşerim leblebi mi alacaktın!.. diye bizimle dalga geçtirler.

Ragıp Usta gayet ciddi,

-Biz tıraş olacaktık evladım ama yanlış gelmişiz, dedi.

Berber koltuğu çekip,

-Buyurun burası berber dükkânı, dedi.

Ragıp Usta,

-Bu yaştan sonra beni mi kandıracaksın, biz berber diye yanlışlıkla nalbur dükkânına gelmişiz. Baksana reklam olsun diye nalı yaldızlayıp en güzel yere asmışısınız, dedi.

Berber bozuk bir sırıtışla,

-Uğur diye astık, oturun da tıraş edelim, dedi.

Ragıp Usta,

-Nallanmayacağız, hem uğur getirse, sahibi eşeğe hayrı dokunurdu. Eşeğe hayrı olmayan nal sana ne uğur getirir.

Dükkândan çıktık."[199]

İşte bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere semboller ve dinde yeri olmayan bir takım unsurlar dini bir vecibe ya da akıl dışı bir tecrübe olarak kullanılmış ve insanların bunlara körü körüne bağlılığı her fırsatta eleştirilmiştir.

Fikir yazıları ve söyleşilerinden derlenilen bu kısımda Nesin'in din, din anlayışı, Müslümanlara bakışı ve Tanrı figürü konularının geçtiği bölümleri ön plana çıkarılmaya çalışıldı. Görüldüğü gibi onun daha çok politik konulardaki yazılarına rastlanılmaktadır. Örneğin, laiklik, şeytan ayetleri meselesi, Madımak otelinin yakılması, eğitim birliğinin bozulması gibi din ve devlet işleriyle alakalı konular

[199] Nesin, *a.g.e.*, s. 75-76.

işlenmiştir. Elbette tüm bölümler buraya aktarılamamış olsa da genel olarak bu konulardaki ortak düşüncelerin birleştiği yazılara başvurulmaya çalışıldı.

3.4.2 Aziz Nesin Romanlarında Sosyolojik Temelli Din Eleştirileri

Aziz Nesin, fikir yazılarında olduğu gibi romanlarında da dini ritüellere birçok eleştiri getirmiştir. Romanlarında toplumun din algısındaki yozlaşma, bağnazlık ya da taassup eleştirisi, dinin siyasete alet edilmesi ve dinin kişisel çıkarlar uğruna kullanılması sonucu ortaya çıkan din sömürüsü gibi konulara değinmiştir. Şimdi öncelikle ilgili romanlarda geçen dini eleştirilere göz atarak durumu edebi olarak da ele alıp anlamaya çalışmak yararlı olacaktır.

Aziz Nesin romanlarında çokça üzerinde durduğu konuların en başında büyü, türbe ve yatırdan medet umma gibi batıl inançların eleştirisi gelmektedir. Şimdi bunlar kısa ve öz bir şekilde detaya inmeden aktarılmaya çalışılacaktır. Örneğin, *Kadın Olan Erkeğin Hatıraları* isimli romanda, başkahraman Ahmet Bayram'ın uzun bekârlık sonucunda sevmediği kadınla yaptığı evliliği anlatırken bu durumu büyüye yormaktadır.

> *"Yalnız içlerinden biri o kadar suratsız, meymenetsiz, mendebur bir şeydi ki, ne yaptım ne ettimse, bir türlü kısmeti çıkmadı. Sonunda, insaniyet namına, inanın ki, sırf merhametimden, onunla ara sıra eğlenmeğe başladım. Derken efendim, bu kara kuru karıya tutulmayayım mı? İşte azizim, aşk dedikleri bu. (...) Eşek dili mi yedirdi, büyü mü yaptı, ne ettiyse, beni bu kadın kendine kul köle etti."*[200]

Yine *Gol Kralı* romanında, maçların kazanılması veya kaybedilmesi hususunun nihai sebebi, maçtan önce yatıra dua edilmesi ve türbeden medet umulmasına bağlanmaktadır. Bu batıl inanış şu diyalogla dile getirilmektedir:

> *"-Ama Tozkoparan kalesini iyi koruyor.*
>
> *-Yok canım, koruduklarından değil… Baksanıza, gol girsin diye kaleyi boş bırakıyorlar ama yine de gol girmiyor… Ne zaman maçtan önce Eyüp Sultan hazretlerinin türbesini ziyaret ederlerse hep böyle olur… Tozkoparan kalesini Eyüpsultan koruyor… Yoksa çoktan kaç gol girerdi.*

---

[200] Aziz Nesin, *Kadın Olan Erkeğin Hatıraları*, 2. Baskı, İstanbul: Akbaba Mizah Yayınları, 1957, s. 4.

-Eyüp Sultan kaleci midir?

-Her yerde oynar…"[201]

Yine aynı romanda Sait adlı kahramanın kaybolması üzerine ortaya atılan şu iddia da batıl inançların etkisine vurgu yapmak amacıyla aynı romanda yerini almıştır:

> *"(…) Yaşlı akraba hanımlardan Sait'in perilere karışmış olabileceğini söyleyenler bile vardı. Şükran Teyze denilen kadın, gözyaşlarının, kirpiklerindeki rimelleri bozmamasına çalışarak ağlıyordu: - Ah evladım, Sait'im… Onun zaten peri taifesinden olduğu belliydi… "Kendi kendine konuşur" demez miydiniz, demek, perilerle, cinlerle konuşurmuş."*[202]

Batıl inancın geniş ölçüde ele alındığı romanlardan biri de *Erkek Sabahat*'tir. Romanın "Merhamet Kuşları" adlı alt bölümünde, toplumun manevi değerlerinin sömürülmesini anlatan kısımlarda, aynı zamanda toplumdaki batıl inanışlara değinilmektedir. Türbelerden medet uman kişilerin kandırılmasından bahsederken şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"Gündüzleri Elekli Babının türbesi hususî arabalarla dolardı. Ziyaretçilerinin çoğu, şık kadınlardı. Çocuğu olmayan kadınlar, türbeye elek asarlar, bu elek kıpırdarsa, ziyarete gelen kadınların çocuğu olacağına alâmetti. Türbe yayla gibi açık, rüzgârlı bir yerde olduğundan, elekler hep oynardı. Gece olunca bu türbeye bakan bir adam elekleri toplar, götürür satardı."*[203]

Yazar, çeşitli vesilelerle, halkın zihniyetine ve yaşayışına yerleşmiş olan bu tür inançları da, çeşitli durumlar ve sahneler aracılığıyla sorgular.[204] Örneğin, *Şimdiki Çocuklar Harika* adlı romanda, söz konusu toplumsal davranış biçimi, dil üzerinden eleştirilir. Romanda geçen diyalogda bazı şeylerin körü körüne anlamadan ve sorgulamadan boyun eğildiğine ve bunun dini bir olay değil taaasubi bir olgu olduğuna vurgu yapılmaktadır:

> *"Dedem beni eskiden bir camiye götürmüştü. Namazdan sonra imam, Arapça dualar okudu. İmam okurken dedem, öyle ağladı, öyle ağladı ki… Dedem ağlayınca, ben de kendimi tutamayıp ağlamıştım. Camiden çıkıp eve giderken,*

---

[201] Aziz Nesin, *Gol Kralı*, 7. Baskı, İstanbul: Bahar Matbaası, 1979, s. 264.
[202] Nesin, *a.g.e.*, s. 237.
[203] Aziz Nesin, *Erkek Sabahat*, 2. Baskı, İstanbul: Düşün Yayınevi, 1957, s. 84.
[204] Şahin, *Aziz Nesin Öykülerinde Sosyal Eleştiri*, s. 185.

-Arapça biliyor musun da, imamın dediklerine ağladın, dede? Diye sormuştum.

-Ne imam Arapça biliyor ne de ben… demişti.

-Öyleyse neye ağladın?

- Hiç ağlanmaz olur mu? İmam nasıl okuyordu, duymadın mı? Kim bilir, ne acıklı, ne güzel şeyler söylüyordur! Dedem, imamın sesini hatırlayıp yeniden ağlamaya başlamıştı. Benim de gözlerim sulanmıştı. Oysa imam, belki de sevindirici bir dua okumuştu." [205]

Bir diğer yapılan eleştiri de din sömürüsü konusudur. Bu tema Nesin'in romanlarında, konuyla ilgili en fazla örneği bulunan temadır. Yazarın, din mevzu bahis olduğunda, en çok dikkati çekmek istediği olgulardan olan din sömürüsü gerçeği, ele alınan eserlerde daha çok, menfi roman kişilerinin sergiledikleri tutum ve davranışlar yoluyla dikkatlere sunulmaktadır. Baskın karakter özellikleri olarak çıkarcılıklarıyla öne çıkan bu roman kahramanları, bazen siyasal pozisyonları gereği, bazen kişisel menfaatleri uğruna, bazen de içine düştükleri zor bir durumdan kurtulmak amacıyla karşısındaki insanların, halkın, dinî değer ve duygularını çeşitli biçim ve derecelerde sömürürlerken görünmektedirler.[206] Din sömürüsü temasının en bariz örnekleri dönemin hükümetinin dindar bir yönetim anlayışı sergilemesinden kaynaklanır. Bu durumdan faydalanan ve toplumun dini hassasiyet ve zaafını anlayan ve bu durumu kullanarak halkı kandıran kurnaz kişiler kesin bir dille eleştirilmiştir.

Nesin'in en meşhur romanlarından olan *Zübük*'te, siyasetçi/partici kimliğiyle öne çıkan başkahraman Zübükzâde İbram Bey, kasaba halkı üzerindeki emellerini gerçekleştirmek yolunda, kasabalının manevi değerlerini ve duygularını da sömürmektedir. İbram Bey kasabaya yeni bir cami yaptırma işini ortaya atar ve bu işi yürütecek bir dernek kurulmasını önerir. Aslında kendisinin dinle de pek alakası bulunmamakla birlikte kasabanın da camiye değil okula ihtiyacı vardır. Kasabalı halkı da camiye giden dini vecibelerini yerine getiren bir halk değildir. Ancak Zübük'ün bu işte asıl maksadı, seçimlerde rakibi olan muhalif parti adayı Avukat Burhan'ı da alt etmektir. Avukat Burhan ve tarafı, kasabaya cami yerine okulun gerekli olduğuna inanmaktadır. Zübük de bunu bildiğinden, ilkin etkin bir propaganda ile kasabalıyı

---

[205] Aziz Nesin, *Şimdiki Çocuklar Harika*, 30. Baskı, İstanbul: Adam Yayınları, 2004, s. 116.
[206] Şahin, *a.g.e.*, s. 188.

cami yaptırma işine ikna ve taraf eder, sonra da, öncelikli bir ihtiyaç olmadığı için bu duruma karşı çıkan Avukat Burhan'ı halkın gözünde din düşmanı ilân eder.[207] Kalabalığın olduğu bir zamanda aralarında şu diyalog geçer:

> *"- Burhan Bey, anlaşılıyor ki, okulu bahane gösterip kasabamıza bi cami-i şerif inşasına mâni olmak istiyorlar. Okul okul der durur… Müslüman bunun bahane olduğunu anlamaz mı? Bunu deyip Burhan Bey'e yöneldi. Elini de avukatın suratına doğru kaldırınca, şamarlayacak sandık.*
>
> *-Burhan Beeey, Burhan Beeey, diye bağırdı. Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz… Sen, kendine gel biyol! Biz bu yabancı ve zararlı cereyanlara kapılmış sözlerin ne demeye geldiğini anlarız çok şükür. Vah vah… Bir hemşerimizi böyle görmek bizi üzdü. Biz birlik olalım diye çabalıyoruz, sen ikilik çıkarıyorsun… Yazıık… Bunlar hep komonist oyunları… Bizi, bilmez belleme. Daha sen hangi çayıra kodumsa ordasın… Efendi, şunu bil ki, kasabamıza cami-i şerif inşa edilecektir ve hiçbir kuvvet bizi yolumuzdan sapıtamaz, ne de biz… (…)*
>
> *-Bre Zübük, diye bağırdı, ulan cami cami der durursun, hey binamaz, ömründe bikez şu camiye yolun uğradı mı? (…)*
>
> *-Biz elhamdülillah Müslümanız ve beş vakte beş daha katıp namazımızı evimizde kılarız… dedi. Burhan Bey de -Gördünüz mü ya, dedi, namaz evde de kılınır. İlle cami gerekmez. Okul öyle değil, çocuklar evde okuyamaz, okul ister. Cami bir tane diyorsunuz, uzak diyorsunuz. Uzaksa daha iyi… İbadet yerine gitmek için zahmete girmek sevaptır. Herkes bağırıyor:*
>
> *-Müslümana eziyet edecek…*
>
> *-"Müslüman azapta gerek" diyor dinsiz…*
>
> *-Zındığı susturun!*
>
> *-Yahu, bir Müslüman evladı yok mu, şu kâfirin dilini kesecek…*
>
> *-Hayını susturun!... (…)"*[208]

Zübük romanının başka bir bölümünde yine Zübükzâde İbram Bey'in yanı sıra, kasaba ileri gelenlerinden olan Aklı Evvel Bedir Hoca ve Allah Selamet Versin Murtaza Efendi gibi kişiler, kasaba halkı nezdinde dini bütün kişiler olarak bilinmektedirler. Fakat aslında bu kişiler, dini bütün görünüp yeri geldiğinde içki

---

[207] Aziz Nesin, *Zübük*, 7. Baskı, İstanbul: Adam Yayınları, 1994, s. 224-225.
[208] Nesin, *a.g.e.*, s. 200-201.

meclislerinde kadeh tokuşturup, siyasi hesaplar yapabilen, kişisel çıkarları için olmadık hallere giren, olmadık yalanları söyleyebilen ikiyüzlü kişilerdir.[209]

Yine *Tek Yol* romanında kasabaya gelen bir milletvekili, o bölge tarafından önem arz eden sahte şeyh ile konuşurken yaptığı şu itiraf ile eleştirilmiştir:

> *"-Allah sayesinde cumhuriyetimiz her yıl, daha tazelenip, filizlenip gürleşip yeşillenmekte, çiçeklenmekte… ve de dal budak salmakta… Niçin her yıl eskisin?*
>
> *-Niçin mi? dedi, baksana yahu… Milleti kandırıp oylarını alacağız da milletvekili seçileceğiz diye, senin gibi hoca takımının, şeyh takımının eteğini yalamaya, k…ı öpmeye başladık… Daha ne olsun?"*[210]

İşte, Cumhuriyet tarihi içinde başlayan, dinin siyasi alanda aktif bir politika malzemesi olarak kullanılmaya başlanması, Nesin tarafından; samimiyetsiz, istismarcı ve gerici niyetler olarak görülmüş ve bu tutuma her fırsatta muhalefet edilmiştir. Bu muhalefetin izdüşümlerini, ele alınan romanlarda da belirgin şekilde görmek mümkündür.[211]

Yine dindar görünen abdestsiz yere basmayan, sakallı cübbeli insanların toplumda yanlış şeyler yapmasına rağmen körü körüne değer verildiği durumlara eleştiri getirilmiştir. Nitekim bu durumun en açık örneği, *Surname* adlı romanda dönemin dini lideri Abdurrahman Hoca'nın başından geçen olaylar şu şekilde anlatılır:

> *"Bu Abdurrahman Hoca, bir tarikat ehli kişi olup gayetle dindar, apdestsiz yere basmaz, beş vakit namazını kıldıktan başka, boş zaman bulunca da nafile namazları kılardı. Sürekli tespih çeker, fısıl fısıl dualar okuduğundan dudakları kıpır kıpır kıpırdar, bu yüzden bıyığı sakalı da oynar dururdu. (…) Abdurrahman Hoca'nın hocalığı da, tarikata bağlanması da cezaevine girişinden sonraydı. Suçu ağırdı. Üç karısının üstüne taze gelin almak istemiş, ana-babası razı gelmeyince, kız da istemezlenince, adamlarına kızı kaçırtmış, bu kaçırma sırasındaki vuruşmada kızın ağabeysiyle bir akrabası da ölmüştü. Adam öldürtmek, kız kaçırtmak… Suçu bunca da kalmamıştı. Kız, yaşlı herife teslim olmak istemeyince, besbelli boğa gibi azmış olacak ki, kızı boğmuştu."*[212]

Aziz Nesin romanlarındaki dinsel eleştiri elbette bununla sınırlı değildir. Ancak genel olarak bu konular etrafında dönmektedir. Dinin kişisel çıkarlara ve siyasete alet

---

[209] Nesin, *a.g.e.*, s. 245-247.
[210] Aziz Nesin, *Tek Yol*, İstanbul: Adam Yayınları, 1988, s. 118.
[211] Şahin, *a.g.e.*, s. 189.
[212] Aziz Nesin, *Surnâme,* İstanbul: Nesin Yayınevi, 2007, s. 84-85.

edilmesi, din adamlarının ve şeyhlik makamının taassup ve bağnazlığa dönüşecek düzeyde aşırılığa gitmesi, türbe, yatır ve üfürükçülük gibi ritüeller sayesinde toplumun din algısındaki yozlaşmalar ve bunun gibi konular kimi zaman mizahi kimin zamanda sert bir dille hicvedilmiştir.

3.4.3 Aziz Nesin Hikâyelerinde Sosyolojik Temelli Din Eleştirileri

Aziz Nesin hikâyelerinde yapı ve tema bakımından genel olarak toplumsal eleştiri yoluna başvurmuştur. O eserlerinde güçlülük-güçsüzlük, haklılık-haksızlık, kanunilik-kanunsuzluk sosyal sınıf çatışmaları ve en önemlisi din adı altında toplumun uyutulması konularına sıkça yer vermektedir.[213] Şimdi tezin bu bölümünde dar kapsamda din ve dindarlık üzerine yazılmış, eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmış hikâyeler üzerinde durulacaktır.

Nesin'in *Mahmut ile Nigar* adlı öykü kitabında "Depmik Sultan Hazretleri" isimli hikâyesinde anlatılanlar özet olarak şu şekildedir. Bir beldede oturan sinemacı Mehmet Bey, karşı tarafa inadından başka bir sinema açan Yahya Bey'i alt etmek ister. Hatta onun canını almak ister. Ancak Şerif Efendi adında bir adam, ona adam öldürmemesini, karşı tarafı iflas ettirmesini söyler. O da ondan para alarak çeşitli kumpaslar kurmaya başlar. Her defasında Yahya Bey'e karşı tuzak kurarken Mehmet Bey'den para alır. Yine de karşı sinema iflas etmez. En son Şerif Efendi, Mehmet *Bey'e "Bizim burada bir Şıh Nuri var, onun muskasının yanında doktor reçetesi kaç para eder… Tükürüğü trahoma, üfürüğü yele, sancıya birebir… Gayetle nefesi keskin bir Şıh*" diyerek ona gider ve karşı sinema aleyhine fetva çıkartır. Şıh Nuri, kadın-erkek aynı yere sinemaya gidenin kâfir olacağını söyler. Bunun üzerine Mehmet Bey sinemayı ikiye böler. Bunun sonucunda karşı sinemada müşteriler azalır. Karşı sinemanın sahibi Yahya Bey'de Sait Hoca adında başka bir şeyhe gidip fetva ister. Sait hoca kadın erkek arasını ayırmada perde etkili olmaz, kadın erkek ayrı binada olacak der. Yahya da ayrı iki salon açıp kadın erkek için farklı mekânlar kurar. İşleri tekrar düzelir. Şerif Efendi Mehmet Bey'den yine yüklü miktar para alıp bu işi çözeceğini belirtir. Parayı alıp, Şıh Nuri'ye gider ve filminde içine imam, mevlit, dua, ezan gibi

---

[213] Fatma Balaban, *Aziz Nesin Hikâyelerinde Yapı ve Tema*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2006, s. 175-188.

birçok sahne koyarlar. Arapça afişler asarlar. Şıh Nuri de Müslüman sinemasının böyle olacağını söyler. Tam işler açıldı derken Yahya Bey, Sait Hoca'nın aklıyla sinemaya yatır yapar. Bir kesik bacak yarısı gömülü bir şekilde yatırdan dışarı çıkar. Sait Hoca da bu zatın Depmik Sultan Hazretleri olduğunu söyleyerek buradan başka yerde film izleyen helak olur diyerek insanları buraya çağırır. Şerif Efendi, Mehmet Bey'den yine biraz para alıp bu kez Sait Hoca'ya gider ve o ara Yahya'nın sineması çöker. Sait Hoca da yatır olan yerde sinema olmaz. Depmik Sultan Hazretleri sinirlendi ve bir depmik ile sinemayı yıktı der. Yahya sonuç olarak Mehmet Bey'e gelir ve ikimizde batacağız diyerek ortaklık teklif eder. Yahya olanları anlatır Şerif Efendi benden para alıp hep bütün düzenleri o kurdu der. Bunun üzerine Mehmet Bey de benim düzenleri de o kurdu demesiyle ortak olmaya karar verirler. Ancak Şerif Efendi olaya dâhil olarak bende size ortak olacağım diyerek, onlardan alıp biriktirdiği 30 bin lirayı onlara verip ortak olur. Mehmet Bey ve Yahya Bey başına bela açmasından korktukları için bu düzenbaz adamı da ortak yapmak zorunda kalırlar. [214]

Öyküde Şıh Nuri'nin nefesi keskin biri olması, dinî açıdan onun güvenilir olduğunu anlatan bir ifadedir. Ancak Şıh Nuri'nin nefesiyle değil, aldığı beş yüz lira karşılığında halka dinî vaazlar vermesi, kişilerin dini kullanarak çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini gösterir. Dini kullandıkları için kârlı çıkan iki taraf olurken, dinî inançlarıyla kandırılanlar halktır. Müslüman sineması reklamıyla filmler oynatılması da halkın kandırılmasına yöneliktir. Öyküde halkın, dinî inançlarının etkisinde kalarak vaazlara kolayca inanmaları ile Yahya ve Mehmet Bey arasında geçen çekişme Şerif Efendi'nin aracılığı ve kurnazlığı ile iki tarafın da dinî yalanlarına alet etmeleri, onların din konusundaki eğilimini gösterir. Öyküde asıl eleştirilen nokta, dini inançları kendi çıkarları doğrultusunda kullanan kişiler üzerinden aslında halkın bu konudaki yönelimidir.

Yine Nesin, aynı öykü kitabının "Eşraf" adlı hikâyesinde anlatılan olayda din adamlığı kisvesine şöyle bir eleştiri getirmektedir. Bölge eşrafının anlatıldığı hikâyede ilk olarak, Şehzade Mansur Bey anlatılmaya başlanır ve onun özellikleri sıralanır. Babasının babasının babası Horasan ya da Buhara'dan gelen Şehzade Mansur bölgeye ilk geldiğinde kendisinin, Türkçe bilmediğini belirterek Hint'ten, Çin'den geldiği

---

[214] Aziz Nesin, *Mahmut ile Nigar*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2019, s. 91-99.

söylemektedir. Ancak yöre halkından yaşlılar, aslında Şehzade Mansur'un Türkçe konuşmayı bildiğini fakat bilmezden geldiğini belirtmekle birlikte, onu daha önceden İstanbul'da ve İzmir'de görenlerin de olduğunu söylemektedir. Bu yüzden evliya gibi adam olduğuna bir orada bir burada olduğuna inanılmaktadır. Göbeğine kadar sakalı ve ben ocaktan şeyhim demesi bölge halkını çok etkilemektedir. Zaten diğer bölgelerde birçok şeyh olduğu için kendi bölgelerinde şeyh olmamasından dolayı utanan ve gelen gidene ayıp olur diye düşünen halk, Şeyh Mansur'a hemen orada bir Tekke yapar ve Şeyh Mansur, şeriat üzerine dört kadın alarak bölgenin zengini hatırı sayılır eşrafından biri olur.[215]

Şehzade Mansur'un taşıdığı özellikler, onun dinî kişiliğine yönelik eleştiri getirilmesinin sebebidir. Kendisini kimsenin tanımadığı bir bölgeye gelerek atalarından dolayı şeyh olduğunu söyleyen Şehzade Mansur, köyün yaşlılarının da söylediği gibi çelişkili özellikler taşır. Türkçe bilmediğini söyleyerek yerleştiği bu bölgede yaşlıların, onun Türkçe bildiğine ama bilmezden geldiğine inanmaları önemlidir. Halk arasında yaşlılar, sözüne güvenilen, dedikleri doğru çıkan kişilerdir. Bu bakımdan onların söylediklerinde de doğruluk payı olduğu kabul edilmektedir. Şehzade Mansur'un çelişkili bir başka özelliği çok uzaklardan geldiğini söylediği halde onu İstanbul ve İzmir gibi yerlerden tanıyanların olmasıdır. Bu durum da onun yalan söylemiş olma ihtimalini gösterir. Tüm bu çelişkili özelliklerine rağmen halk, Şehzade Mansur'u yargılama noktasında yorum yapmaz. Onu İstanbul'dan ve İzmir'den tanıdıklarını söyleyenlere karşı, dinî bir söylemle savunma da geliştirir. Evliyaların bir orada bir burada olabileceğini söylerler, onun bu çelişkili durumunu, dinî ifadelerle açıklarlar. Bölge halkının, şeyh olduğunu söyleyen Şehzade Mansur'u mutlulukla karşılamaları da halkın dine bakışıyla ilgili bir tespittir. Halkın, her yerde birkaç şeyh olduğu halde bölgelerinde şeyh olmamasını etrafa karşı ayıp olarak görmeleri, onların dini inançlarının sosyal ortamla şekillendiğini gösterir. Halkın şeyh ihtiyacı, dini eğilimlerinden değil, sosyal baskıyla belirir. Öyküdeki Şehzade Mansur'un halkın dinî duygularını kullanarak onları kandıran biri olması ve halkın ona ihtiyacı, bireye ve topluma yönelen eleştiri sebebidir.

---

[215] Nesin, *a.g.e.*, s. 120-121.

Kişilerin dinî inançlarına yönelik eleştiri getirilen bir başka öykü de Nesin'in *Hangi Parti Kazanacak* adlı öykü kitabında geçen "Mehdi-i Resul"dür. Bir hapishane koğuşunda bir arada kaldığı kişileri anlatan birinci kişi anlatıcı, herkesin af çıkmasını beklediğini söyler. Ancak beklenen af bir türlü gelmez. Hapishanedeki bu kişiler, af çıkması konusunda umutsuzluğa düştüklerinde, bir oğlan çocuğunu suiistimal etmekten hapis yatan ve iftira atıldığını iddia eden İdris Hoca'ya Mehdi-i Resul'ü anlattırırlar. İdris Hoca, Mehdi-i Resûl geldiğinde her şeyin düzeleceği, iyiyle kötünün ayrılacağı, af çıkacağı gibi şeyler anlatırken herkes onu merakla dinler. Ancak İdris Hoca'ya göre Mehdi, kendisine inanmayan biri olduğunda ortaya çıkmaz. Mahkûmların içinde bu duruma inanmayan bir gazeteci vardır. O yüzden hapishanedekiler gazeteciye çok sinirlenir, inanmadığı için onun üstüne giderler. Gazeteci baskıdan dolayı inandığını söyler. Bir gün İdris Hoca'nın Mehdi-i Resul'ün ortaya çıkması için tüm alametlerin var olduğunu söylemesi üzerine gazeteci bu alametlerin ne olduğunu sorar. İdris Hoca, koğuştaki herkesin işlediği suçları onlara bakarak söyler ve dünya düzeninin bozulmasının alamet olduğunu dile getirir. Bunun üzerine gazetecinin Mehdi'nin herkesin kalbinden geçenleri de bilip bilmeyeceğini sorması üzerine İdris Hoca ne cevap vereceğini bilemez. O zamana kadar Mehdi'nin gelmesi konusunda heyecanlı olan koğuştakiler, Mehdi'nin gelmesine daha çok zaman olduğunu, belki onu göremeyeceklerini söyleyerek konuşmayı bitirirler.[216]

Mehdî-i Resûl geldiğinde tüm kötülüklerin biteceğine inanan kişiler, böyle bir umutla kendi kişisel isteklerini yerine getirdiklerini düşünürler. Bu kişilere göre hapishaneden kurtulmanın tek yolu Mehdi'nin gelmesidir. Ancak gazetecinin hocaya sorduğu "kalbinden geçeni bilecek mi?" sorusuna cevap alınamayınca kalbinde hala kötülük olup hapisten çıksalar bile aynı kötü alışkanlıkları terk etmeyeceklerini bütün suçlular kendi içinde bilmektedir. Bu yüzden korkup, gelmesine daha çok var diyerek Mehdi'nin belki de doğru bir anlayış olmadığına kanaat getirirler. Sonuç olarak anlatılmak istenen; kişilerin umutsuz kaldıkları noktada dine sığınmaları, onların çıkarları doğrultusunda bir dinî inanca sahip olduklarını gösterir olduğudur.

Yine aynı kitabın *"Allah Kabul Etsin"* adlı öyküsünde ise din adamlarına yönelik başka bir eleştiri getirilir. Anlatılan hikâyede bir köyde bir gün dağların bile

---

[216] Aziz Nesin, *Hangi Parti Kazanacak*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2010, s. 73-79.

inlediği bir ses duyulur. Köylüler, merakla bu sese doğru gittiklerinde onun *"az bişey insana benzer karaçalı sakallı biri*" olduğunu ve *"huuu çekerek, huu çektikçe dağları taşları inleterek"* kendilerine doğru geldiğini görürler. Köyün muhtarı, köylülere, korkmamalarını gelenin, tekbir getirdiği için, bir Müslüman olduğunu söyler. Bunun üzerine "alnı secde görmemiş Rıza Çavuş, elini alnına götürüp *"Eyvaaah! Dediğin doğruysa, işte biz asıl o zaman yandık. Müslümanın böylesi bizi köyde aç kor da gene kendisi doymaz. İyisi mi, siz beni dineyin, ya bu çalı sakallıyı köye sokmadan burdan dehleyelim ya da köyü ona bırakıp biz burdan savuşup göçelim..."der* ve dediği gibi de olur. O adam hak adamı olduğunu iddia eder ve tüm köylüler ona hürmet ederek hizmette kusur etmezler. Gelen adam önüne koyulanı silip süpürür. Her şeyi yer. Namaz kılmak ister. Köylülerin cami ve namaz hocası olmadığını söylemeleri üzerine karaçalı sakallı adam onlara, Ramazan ayında olduklarını, köylülere sevabına Ramazan imamlığı edeceğini söyler. Bunun üzerine odadaki tüm çocukları, gençleri ve delikanlıları çıkarırlar. Anlaşılır ki aslında hayrına değil Muhtar ile Ramazan imamlığı için pazarlığa oturmuşlar, bu yüzden de genç ve çocukları odadan çıkarmışlardır. Adam namaz kılmayanlara öğretene kadar ne derse ve ne yaparsa aynen yapılmasını ister. Namaz esnasında bir takım komik olaylar yaşanır ve adamın burnu eski döşemelere sıkışır. Adam burnum sıkıştı diye bağırdıkça cemaatte aynısını yapması gerektiği için bağırır. Zor bela burnunu yaralı bir şekilde kurtaran adam koşarak oradan uzaklaşır. Hikâye de burada sona erer.[217]

Öyküde din adamlarına yönelen eleştirilere bakacak olursak karşımıza şu sonuçlar çıkar. İlki, Rıza Çavuş'un sözleridir. Köyün dağlarını inleten bir "huu" sesiyle gelen adamın Müslüman olduğunu düşünen muhtar ve köylüler, onun bu sesinden, duruşundan ve konuşmalarından etkilenirler. Köylülerle çatışma oluşturan ise Rıza Çavuş'tur. Rıza Çavuş'un köye gelen adamın görüntüsü ve yaptığı davranışlardan dolayı ondan korkulması gerektiğini ifade eden sözleriyle bu durumda, Müslümanlık görüntüsüyle halkı etkileyebileceğini bilen kişilerin, bunu kullanarak halkın manevi duygularını ve maddiyatını sömürmeleri eleştirilir. Adamın, kendisine ikram edilen şeylerin çokluğuna rağmen hepsini yiyip bitirebilmesiyle Rıza Çavuş'un söylediği gerçeklik kazanmış olur. Köyde imam olmadığını öğrenmesi üzerine "sevabına"

---

[217] Nesin, *a.g.e.*, s. 132-139.

Ramazan imamı olacağını söylemesi, onu iyi niyetli biri olduğunu gösterse de muhtarla girdikleri pazarlık, köye gelen adamın asıl niyetini ortaya koyar. "*Sevabına*" diyerek halkı kandıran bu adam, köy odasında yalnız kaldıklarında gerçek yüzünü göstererek bu konuda pazarlık eder. Bu bakımdan karaçalı sakallının köyden kaçması, köylüler için ondan kurtuluşu ifade eder. Öyküdeki Müslüman imam tipi, çıkarcılığı sebebiyle eleştirilen biri olur. İnsanların din söz konusu olduğunda her şeye sorgusuz sualsiz inanması da ayrıca eleştiri konusu olmuştur.

Dini inanışların çoğu zaman gösteriş ya da ayıplanma korkusu ile hayata geçirildiğine dair bir eleştiri *Ölmüş Eşek* adlı öyküde dile getirilmiştir. Bu eserin "Üçüncü Mektup" bölümünde ölmüş eşeği taşıyan bir cankurtaran arabası arızalanır ve oradaki kalabalık şoföre yardım etmez. Bunun üzerine şoför muavine, onları nasıl yola getireceğini bildiğini söyleyerek, başını camdan çıkarır ve, *"Allah rızası için, Allah'ını seven şu arabayı biraz itsin arkasından!..."* diyerek bağırır. Akabinde kalabalık istemeye istemeye arabayı itmeye gelir. Ancak kimse gerçek manada gücünü vermez ve emek sarf etmez. Arabayı ittiren herkes, birbirine gayret vermek için bağırır ancak hiçbiri gerçekten itmediği için araba bir parmak bile kıpırdamaz.[218]

Öyküde halkın yardım etme davranışlarından yola çıkılarak dinî inançlarının davranışlara etkisi hakkında eleştiri yapılır. Arabanın itilmesi için yardıma ihtiyacı olan şoför, halkın dinî duygularını kullanarak onları etkileyebileceğinin farkındadır. Şoförün bu bilgisi, halkın "Allah rızası" sözünü duyarak yardım için toplanmaya başlamasıyla da kanıtlanmış olur. Kişisel güdüleriyle değil, dinî duygular sebebiyle yardım eden halkın bu davranışı, çeşitli sebeplere dayanır. Dinî korkular ya da sosyal baskı kişileri çeşitli davranışları sergilemek zorunda bırakır. Bu nedenle halkın şoföre yardım etmek için toplanması, içlerinden gelen bir davranışla değil, dinî bir çağrıya cevap verme zorunluluğuyla ortaya çıkar. Bu davranışın zorunlu olarak sergilendiği, kimsenin arabayı "gerçekten" itmemesiyle de ortaya konur. Halkın arabayı itme konusunda birbirine gayret vermeye çalışması, dinî bir görüntüden ibarettir. Dinî bir çağrıyı reddedemeyen halk, görüntüde sergilediği davranışlarla dinî değerleri önemsediklerini göstermek isterken, "gerçekte" içlerinde, dinin kişilere sağlaması

---

[218] Aziz Nesin, *Ölmüş Eşek*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2011, s. 20.

beklenen “iyilik” yapma arzusunu taşımazlar. Bu nedenle öyküde halkın, dinî değerler konusundaki çelişkili davranışları eleştirilir.

Yine aynı öykünün “Dördüncü Mektup” adlı bölümünde, toplumun dini anlayışının sosyal yaşantısına olan etkisinden bahsedilmektedir. Öyküde arabayı saplandığı yerden kurtaran şoför tekrar arıza verince tamirciye götürmüştür. Motorda, dikiş makinesinden tıraş makinesine kadar her çeşit makine parçasının olduğunu gören tamirci nasıl çalıştığını merak edince başından geçen hikâyesini anlatır. Bir süre önce cankurtaran arabasını gören bir turistin arabanın fotoğrafını çekip kendi ülkesindeki bir gazetede, “Otomobilin icadından elli yıl önce yapılmış bir otomobil” diye övgüler yazarak yayınladığını söyler. Bu arabayı yapan fabrikanın müdürlerinden biri bu fotoğrafı görerek arabayı müzelerine kaldırmak için satın almak amacıyla Türkiye’ye gelir. Ancak müdür, arabanın motorunu açtığında içinde çiviler, pantolon askıları olduğunu görünce şaşırır ve almaktan vazgeçer. Şoför de bunun üzerine,

> “*Sanıyorsunuz ki, sizin fabrikanın yaptığı motorla gidiyor bu araba... Nah sana!.. Sizin yaptığınızla kalsaydı bu araba, bu yollarda çoktaaan çürüğe çıkardı, bereket versin bizim dualara... Bak, dikiz aynasının üstünde karınca duası var. Şu da ‘besmele’ levhası... Karşıdaki levhada Yedi uyurların adları yazılı. Bu gördüğün ‘Maşallah’tır. Tavana asılı olan ‘Ya Hafiz’ levhası... Bu gördüğün mavi gözboncuğu, kötü gözlülere karşı arabayı korur. Bu eski çocuk papucu teki, bu nal, bu da bir baş sarımsak, bunlar uğur getirir arabaya... İşte bu da yavru kaplumbağa kabuğu... Arabayı kazadan, belâdan korur. Bayım, bayım, kendine gel!.. Bu araba benzin kuvvetine, motor gücüne değil, Allah sayesinde hazreti pir kuvvetine işler. Benzinmiş, yağmış, şuymuş, onlar hep laf... Biz arabaya benzin, yağ, su koyuyorsak, mal sizindir, usulü bozmayalım diye koyuyoruz.*”[219]

diyerek adamı göndermiştir. Öyküde getirilen eleştiri, insanların körü körüne ve hiçbir emek sarf etmeden her şeyin mucizevi bir şekilde ve dini inanışlarının etkisiyle olduğunu savunmalarınadır. Bununla birlikte yokluk ve sefalet sonunda onu yenileyemeyip başka bir motor alamamanın sonucunda geliştirilen bir savunma mekanizması da getirilen eleştiriler arasındandır.

Nesin, *Nazik Alet* isimli eserinin içinde geçen “Mübarek Adam” öyküsünde de din adamlarına yönelik eleştiride bulunulmaktadır. Aynı zamanda halkın dini duygular karşısında çaresiz kalışının bir eleştirisi yapılmaktadır. Bu hikâyede eskiden köyde

---

[219] Nesin, *a.g.e.*, s. 35

Domuz Murat adında, tüm köylüye hayatı burnundan getiren, bütün köylü halkını kızdıran, onlara yapmadığını bırakmayan biri olduğunu söylenir. Askere yollamışlar olmamış, evlendirmişler olmamış hep köye bela getirirmiş. En son onu köyden el birliği ile kovarlar. Olaydan uzun bir süre sonra Ramazan ayında camiye bir imam tutmaya karar verirler. Bu imam uzun sakallı mübarek mi mübarek bir adam olduğu düşünülür ve çok sevilir. Derken imam olacak adamın diğer köyün belalısı Canavar Mahmıd olduğu anlaşılır. Diğer köylüler onu paralamak için köye gelirler. Canavar Mahmıd'ın sahtekâr bir belalı olduğunu, kendi köylerindeki Mırad Hoca'nın mübarek olduğunu söylerler. Anlaşılır ki o da kovulan Domuz Mırad'ın ta kendisidir. O da sakal bırakmış ve o köyün imamı olmuştur. Mübarek bir adam olmuştur. Yani sonuç olarak köylüler Domuz Mırad'ın karşı köye imam olduğunu, karşı köyün Canavar Mamıd'ının da kendi köylerine imam olduğunu anlarlar. Herkes şu anki durumundan memnun olduğu için olayı bu şekilde kapatırlar.[220]

Burada verilmek istenen mesaj; köylerinden kovulan iki kişinin de başka köylerde nasıl mübarek adam olarak tanındıklarının absürtlüğüdür. Bu kişiler gittikleri köylerde "gerçek" kimliklerini göstermediklerinden onların "mübarek" olduklarına inanılması zor değildir. Öyküde, birkaç dini söz söyleyen, sakal uzatan ve kendilerini din adamı olarak tanıtan herkesin dini bilgiye sahip mübarek bir insan olarak algılanması eleştirilmiştir. Dolayısıyla bu hikâye, dini herhangi bir ilme sahip olamamış kişilerin bile mübarek bir adam sayılmalarına ve toplumun yanlış din adamı algısına yönelik getirilen bir eleştiridir.

Din adamlarına yönelik bir başka eleştiri de *Hoptrinam* adlı eserin "Aziz Moktus ile Fahişe Kamenna" öyküsünde dile getirilir. Dinine oldukça bağlı bir aziz olan Aziz Moktus'un, bölge halkı tarafından yüce bir kişiliği olduğuna inanılır. Bölge halkı içinde, onun yemek yiyip yemediğini, hapşırıp hapşırmadığını, esneyip esnemediğini merak eden kadınlar bunu Aziz Moktus'a sorarlar. Ne Tanrı buyruğuna karşı gelmek, ne de doğru söyleyip insanların hayalini yıkmak istemeyen Aziz Moktus, günde üç zeytin tanesi yiyip bir tas şarap içtiğini, onun dışındaki diğer insani ihtiyaçları yapmadığını söyler. Bunun üzerine onun melek olduğuna inanan insanlar, başında nur halesi bulunmadığı için şaşırırlar. Tanrı adına kendisini kurban etmek isteyecek kadar

---

[220] Aziz Nesin, *Nazik Alet*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2010, s. 26-35.

dinine bağlı olan Aziz Moktus, içindeki bu kutsal isteği dindirmek için ne yapması gerektiğiyle ilgili üç gün hiç uyumadan Tanrı'ya seslenir. Üçüncü gecenin sabahında kulağına, denizlere doğru yürümesi, "din uğruna kâfirleri kılıçtan geçirenlerin gönüllerine kutsal ateş salması" söylenir. Aldığı buyrukla bir korsan reisinin gemisine, onları cesaretlendirmek için giren Aziz Moktus, karşılaşılan bir çatışmada gemi tayfasını cesaretlendirirken yenileceklerini anladığı anda "sesini gittikçe alçaltarak helaya kaç"ar. Onu yakalayan düşmanlar bir zindana kapatırlar. Aziz'in ülkesinde çok sevilen biri olduğunu öğrenmeleri üzerine onun canını bağışlamak için yüz bin florin isterler. Bu kadar parayı toplayamayan halk umutsuzluğa düşmüşken Kamenna adında Messinalı bir fahişe, kendisiyle evlenmesi karşılığında Aziz Moktus'un çıkması için gereken parayı vereceğini söyler. Bunu kabul eden Aziz Moktus, zindandan çıktıktan sonra onunla evlenmeyi reddeder. Bunun üzerine Kamenna Moktus'a sözünde durmadığı için dava açar. Mahkemede Kamenna'yla evlenmemesi karşılığında tekrar zindana kapatılacağına karar verilmesi sonucunda Aziz Moktus onunla evlenmeyi kabul eder. Akşam Kamenna'nın evine gittiğinde onu, etrafında başka erkeklerle gören Aziz Moktus, sözünü yerine getirmek için geldiğini söyler. Ancak Kamenna'nın ona verdiği cevap, Aziz Moktus hakkında eleştiri içerir: *"Sahiden seninle evleneceğime inanmış mıydın muhterem peder? Ben ikimizden hangimizin daha günahkâr olduğunu anlamak istemiştim. Böyle merak, yüzbin florine değmez mi?"* Bu söylediklerinden sonra Kamenna ona senedi geri verir ve Aziz Moktus, Kamenna'nın "kokusu sinmiş senedini koklar, yüzüne gözüne sürer" ve oracığa yıkılıp kalır.[221]

Öyküde din adamı kisvesiyle kendini ulu biri olarak tanıtıp halkı kandıran ve buna kendi de inanan bir din adamı eleştirilmektedir. Kendisine soru soran kadına insanüstü varlık gibi kendini tanıtarak kadınların sevgisini ve saygısını kazanmak ister. Bu davranışı bir anlamda kendi bireysel tatminine yöneliktir. Bireysel hazlardan uzak yaşayan Aziz Maktus, bu konudaki arzularını kadınların gözünde kazandığı değerle gidermeye çalışır.

Aziz Moktus'a yönelik bir diğer eleştiri de onun, kâfirlere karşı savaşan korsan gemisindeki tayfaları dini söylemleriyle yüreklendirmek için bir gemiye katılmasıdır. Düşman gemisiyle çatışmaya giren korsan gemisinin tayfaları arasında gidip gelen, bu

---

[221] Aziz Nesin, *Hoptirinam*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2010, s. 15-22.

sırada din uğruna diyerek onları cesaretlendirmeye çalışan Aziz'in, savaşı kaybettiklerini anlamasıyla gösterdiği davranış, onun dinî inancının gerçekliğine yönelik eleştiri içerir. Düşmanlardan bir tuvalete sığınarak kaçan Aziz, ilahî kişiliğinin dışına çıkarak acizliğini göstermiş olur. Bu durum, onun gerçekte olduğuyla, göstermek istediği kişiliği arasındaki çelişkiyi ortaya koyar.

Din adamına yönelik son eleştiri, Kamenna'yla arasındaki ilişkiyle ortaya çıkar. Aziz, kendisini zindandan çıkarması karşılığında evlenmek isteyen bir fahişenin bu teklifini kabul etmesi sebebiyle eleştirilir. Üstelik Aziz, zindandan kurtulduktan sonra Kamenna'yla evlenmeyerek verdiği sözde durmaması sebebiyle de başka yönden eleştirilir. Mahkemenin Aziz'e Kamenna'yla evlenmesi ya da zindana kapatılması yönünde iki seçenek sunması sonucunda Aziz, zindana girmemek uğruna Kamenna'yla evlenmeyi tercih eder ve böylece aciz yönlerinden birini daha göstermiş olur. Aziz Moktus, halkını ilahî bir kişiliği olduğu yönünde inandırmışken zindanda kalmamak için bir fahişeyle evlenmeyi kabul ederek yine çelişkili kişiliğini ortaya koyar. Bu durum, öykünün sonunda fahişenin uzattığı senedi koklamasıyla da kanıtlanır. Öyküde, dini araç olarak kullanıp bireysel tatminini sağlayarak halka kendini üstün gösteren bir kişi, gösterdiği yönüyle gerçek kişiliği arasındaki zıtlık sebebiyle yazar tarafından eleştirilir. [222]

Kişilerin dinî inançlarıyla çelişen karakterlerine yönelik bir eleştiride *Aferin* eserinin, "Hiçbişey Kalmamış" adlı öyküsünde yer almaktadır. Öyküde; uygarlığa ayak uydurmak için sakalını kesen; ayağı mesli, başı beyaz takkeli olan, İslâm'ın şartlarını yerine getirmiş bir adamdan bahsedilir. Hac görevini bir süre önce tamamlamış olan adam, bayramlarda mutlaka namaza gider, yanında çalışan insanlara verdiği aylıkları zekât olarak sayarken, devlete verdiği vergiyi fitre, düşürüp de kaybettiği parasını da sadaka sayar. Ramazan aylarında oruç tutamazsa zayıflamak için yaptığı rejimleri oruçtan sayar. Günde birkaç kez de kelime-i şahadet getirir. İşte bu tarzda bir karakter olan adam; karşısında oturan gençle sohbet ederken sürekli, toplum düzeninin bozulduğundan, insanlarda hiç vicdan kalmadığından, kimsenin sözünde durmadığından bahseder. O ara gelen bir telefonla sesinin tonunu değiştirerek konuşmaya başlar. O kadar körpesini istemediğini, evli olmasının daha iyi olacağını

---

[222] Şahin, *a.g.e.*, s. 459.

belirterek aile kadınının başka olduğunu söyler. Telefonu kapatınca da karışışındaki adama; *"... hiçbişey kalmamış... Telefonda konuştuklarımı duydun ya, evli kadın gizli evde çalışıyor, anla artık... Hiç, hiçbişey kalmamış. Yalan mı?"* diyerek hala bir toplumsal eleştiride bulunurken kendi yaptığını göz ardı etmektedir.[223]

Öyküde ilk eleştiri, dindar görünen adamın, ibadetleri işine geldiği gibi kullanmasına yöneliktir. Yanında çalışan insanlara verdiği aylığı zekât, devlete verdiği vergiyi fitre, düşürüp de kaybettiği parasını da sadaka sayması ve Ramazan aylarında oruç tutamazsa zayıflamak için yaptığı rejimleri oruçtan sayması bu durumun göstergesidir. Bu durumdan adamın, dinî inançlarını çıkarları ve keyfiyeti doğrultusunda belirlediği anlaşılmaktadır. Dış görünüşünde gösterdiği duruşuyla davranışlarının birbirini tutmaması eleştirilir.

Hikâyeden çıkarılan diğer bir sonuç ise; adamın kendi yaptığı hatayı görmezden gelerek, hala başkalarını suçlamasıdır. Dünyanın düzeninin kalmadığını söyleyerek yakındığı her davranışı kendisi de gösterir. Adamın öykünün sonunda yaptığı telefon konuşması, gizli evlerle ilgilidir. Telefonda konuştuğu kadına, tatlı bir dille nasıl bir kadın istediğini tarif ederken, evli olmasının daha iyi olacağını aktarır. Konuşması bittikten sonra suçu yine bir başkasına atarak "*evli kadın gizli evde çalışıyor*" diyerek eleştiri yöneltmektedir. Daha önceki öykülerde de gördüğümüz gibi bu kişiler, eleştirdikleri davranışları kendileri de gösterirken içe dönük bir bakışa sahip olmadıkları için başkalarını eleştirmeyi tercih ederler. Bu durum kişilerin kendilerini iyi bir insan oldukları sanısıyla kandırmalarına yönelik bir eğilimin sonucudur. Öyküdeki sözü edilen ana karakter, dinî özellikleriyle öne çıkan biri olarak mensup olduğu dinin öğretilerine aykırı davranışlar sergilemesi sebebiyle eleştirilmektedir.

Ah Biz Eşekler adlı eserin "Allah Kabul Etsin" öyküsünde de kişilerin dinî inançlarının uygulanmasına yönelik eleştiri getirilmektedir. Öyküde Mutlu Apartmanının sahibi Hamza Bey dinine bağlı, namazlarını kılan biridir. Aynı zamanda iki fabrikası olup iki bankanın da ortaklarındandır. Pek çok da apartmana sahiptir. Hamza Bey bir gün sabahın altısında, kapıcısı Emin Efendi'nin yanına gelerek ona, namaz kılarken aklına geldiğini, dört numaradakilerin bu ay kirayı zamlı

---

[223] Aziz Nesin, *Aferin*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2010, s. 144.

vermediklerini söyler ve bu yüzden Emin Efendi'den hemen avukata gidip ona, kiracıların kirayı ödemediklerini söylemesini isterken şu sözleri kullanır:

> "*Töbe Yarabbi... Allah'ın huzurundayken bile zihnimi karıştırıyorlar. Avukata söyle: Dört numaradakileri çıkartsın. Anladın mı Emin Efendi? Hemen, şimdi git... Bir dava açsın. Parayı alınca makbuz vermedindi, değil mi? Kirayı ödemediler desin. Lahavle vela... Yahu, bir namaz kılarken bile rahat yok... Hadi Emin Efendi, hadi, durma!..*"

Her namazdan sonra Emin Efendi'nin yanına namaz sırasında aklına geldiğini söyleyerek gelip kiracılarının ödedikleri kiralarla ilgili şikâyette bulunan Hamza Bey, yüreğinin temiz olduğunu, Allah'ın, huzurunda el bağlamış namaz kılarken her şeyi aklına getirdiğine inanmaktadır. Yine bir gün arkadaşının cenaze namazını kıldıktan sonra Emin Efendi'ye giderek, namaz sırasında yanındaki adamın apartmanın kiracılığı için daha fazla para teklif ettiğini söylemesi üzerine Emin Efendi daha fazla dayanamayarak binadan taşınma ve binayı terk etme kararı alır.[224]

Hamza Bey'in öne çıkan iki kişiliği de paralel yönde güçlüdür. Zengin olduğu halde ince hesaplar yapan, dairelerin kirasından iki bin lira aldığı halde bunu az gören Hamza Bey, para düşkünü ve cimri bir adam profilini de bizlere yansıtmaktadır. Bu kişiliğinin yanında her vakit namazını ara vermeden kılması, sürekli dinî söylemler kullanması sebebiyle de dinine düşkün bir Müslüman imajı verir. Ancak Hamza Bey'in bu iki yönü de onun eleştirilmesinin sebebidir. Hamza Bey'in sürekli namaz kılarken aklına parayla ilgili şeyler gelmesi, onun eleştirilen iki yönünün birleşmiş hâlidir. Dinine çok düşkün olduğunu gösteren Hamza Bey, namaz esnasında başka şeyler düşünmesi sebebiyle bu yönünün görüntüden ibaret olduğunu gösterir. Onun dine olan bağlılığı içten gelen bir istekle değil, sürekli bir ayağının çukurda olduğunu söylemesi sebebiyle yaşlılığından kaynaklanır.[225] Hamza Bey, kendi davranışına yönelik bir sorgulamada da bulunmamaktadır. Sadece kendini düşünmektedir. Sürekli ibadet etmesine ve ağzından Allah kelimesini düşürmemesine rağmen göstermiş olduğu cimrilik ve kendi menfaatleri uğruna karşı tarafı hiçe sayması bu durumun göstergesidir.

---

[224] Aziz Nesin, *Ah Biz Eşekler*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2011, s. 24-38.
[225] Şahin, *a.g.e.*, s. 465.

Aziz Nesin, *İt Kuyruğu* eserinde dini vecibelerin yerine getirilerek Müslüman olunduğunu zanneden kesime eleştiriler yapmaktadır. “Nasıl Hacı Oldum?” adlı hikâyesinde Mustafa adlı köylünün başından geçen olaylar anlatılmıştır. Hikâyede küçük dokundurmalar bulunurken sembolik olarak yapılması gereken ritüellerin, karaktere yansımadığı ve insanların sadece farz olarak yerine getirdiği ibadetlerin şekil olarak kaldığı, yapılan ibadetlerin içselleştirilmediği gibi konuları anlatmaya çalışmıştır. Hikâye, kısaca özetlenmek gerekirse şu şekilde geçmektedir.

Mustafa adlı bir adam alkol kullanan, birkaç kadınla evli olan paragöz bir insandır. Bir gün hacca gitmeyi kafasına koyar. Para için bankadan kredi alır ve itibar için övgü için hacı olmak ister. Ancak kendi başına oraya gitmeye gözü yemez. Köydeki arkadaşı Bekir’in de aklına girer ve ikna eder. Ahmet diye bir köylü de gitmeye karar verir. Ahmet de öküzü, davarı satar. Bir de imam Rıza’dan faizle borç alır. Pasaport işlemleri derken İstanbul’dan vapurla yola çıkarlar yirmi günde Cidde’ye varırlar. İner inmez etraflarını Araplar kuşatır. Ayak basma parası için bir altın isterler. Bizim kahramanlarımız el mecbur parayı verirler. Su bulamazlar su yok. Araplar çamurlu pis su satarlar. Ona da mecbur verirler altını. Ahmet dizanteri olur ve hastalıktan ölür. Bekir sıtma olur zor bela dayanmaya çalışır. Kâbe’yi tavaf, Sefa-Merve arası sa’y derken iyice perişan olur sıcaktan ve oradaki insanların yığılması sonucu arbede yaşanır yüzlerce kişi ölür. Bekir’de para biter su içmesi lazımdır. Köylüsü hacı Mustafa’dan faizi ile borç ister. Mustafa *“Koyde olsan virirdim Bekir, emme şincik yoh”*[226] diyerek ona para vermez. Akabinde Hacı Mustafa sevabına su isteyen Bekir’e su vermeyen oradaki hacılara ise, *“İçim paralandı, bunlar da hacı olacahlar”*[227] diyerek söylenmiştir. Bekir dayanamayıp ölmüştür. Bunun üzerine Hacı Mustafa Allah’a dua ederek, onun günahlarını affetmesini istemiş ve şunu eklemiştir: *“Zeksen üç guruş borcu vardı. Benden yana helal ossun. Garısından isterim artık südüne galmış virirse virir.*”[228] Hacılığını tamamlayan Mustafa’nın geri dönüşünde 2 altını kalmıştır. Onu da İstanbul’da yemiştir. Onları da nerede harcadığına ilişkin “O iki altını da gayrik nassı yediğimi sormanğ canım!”[229] diyerek cevap vermiştir.

---

[226] Nesin, *İt Kuyruğu*, 2. Baskı, İstanbul: Düşün Yayınevi, 1957, s. 38.
[227] Nesin, *a.g.e.*, s. 38.
[228] Nesin, *a.g.e.*, s. 38.
[229] Nesin, *a.g.e.*, s. 38.

Hikâyeden de anlaşılacağı üzere olayın başkahramanı Hacı Mustafa, dininin gereklerini yerine getirdiğini düşünürken bir yandan aslında, dini imanı para olan birisi izlenimi vermektedir. Gurbette ona ihtiyacı olan köylüsüne borç vermeyip, faiz deyince sıcak bakması ve kalan altınla İstanbul'a döndüğünde hac vazifesini tamamlayıp işin bittiğini düşünerek imalı bir dille o altını da "naptığımı sormayın" diyerek cevap vermesi kendisiyle çelişen bir izlenim yaratmaktadır. Ritüel olarak hacı olmak ya da ibadetleri yapmak toplumda kabul gördüğü için dinin emrettiği veya yasakladığı diğer şeylerden daha önemli görmesi ve kendi arkadaşına gurbette yardım etmemesi eleştirilirken dinin gösteriş kısımlarının halk için daha önemli olduğu dile getirilmek istenmiştir.

Sonuç olarak Aziz Nesin öykülerinde dinî inançlara yönelik olumlu durum ve olaylar üzerinde durulmaz. Öykülerde öne çıkan dinî olaylar, genel olarak çarpık dinî inançlara yönelik eleştiri barındırır. Öykü kişileri, dinî söylemlerde bulunan, değerlerine bağlı kişiler gibi gözükse de aslında bencilce ve çıkarları doğrultusunda hareket ederler. Bu bakımdan öykü kişilerinin çoğunluğu çelişkili karakter yapıları sergiler. Dışarıya karşı gösterdikleri davranışla gerçekte oldukları kişi arasında zıtlık bulunan insanlar, dinî çıkarlarına alet etmeleri sebebiyle eleştirilirler. Dinî inançlar, bazen de halk üzerinde olumsuz etki yaratmaları sebebiyle eleştirilir. İnsanların gerçek yüzünün ortaya çıkmasını engelleyen dini öğretiler, kişilerin duygularıyla ve değerleriyle oynanmasına uygun olmaları sebebiyle halkın kandırılmasına sebep olurlar. Öykülerde her ne kadar dinî değerleri kullanarak halkı kandıran kişiler eleştirilse de halkın bu konuda kandırılmaya karşı eğilimli olmaları da eleştiri konusudur. Nesin, dinî öğeleri olumsuz bir yapı içinde kullanarak, toplum içinde yaşanan veya yaşanması mümkün olan olayları ele alır. Bu açıdan onun bu konudaki eleştirileri, toplumsal değerleri açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir.[230]

[230] Şahin, *a.g.e.*, s. 466.

4. AZİZ NESİN'İN ATEİZMİNİN DAYANAKLARI

Aziz Nesin'in öz yaşam öyküsü, hikâye, roman, fikir yazıları ve söyleşilerine bakıldığında çok yönlü problemler göze çarpmaktadır. Görüldüğü gibi modern dönemde ateizmin dayandığı gerekçeler; etik, sosyolojik, psikolojik ve linguistik gibi çok farklı temellerle ele alınabilmektedir. Bu minvalde Aziz Nesin'in eserlerinde görülen olgular sosyolojik, psikolojik ve ahlaki olarak göze çarpmaktadır. Şimdi ateizmin dayandığı bu kriterler Aziz Nesin'in hayatı ve eserleri bağlamında incelenecektir. İlk olarak Nesin'in hayatı ve eserlerinde göze çarpan psikolojik temeller ele alınarak başlanacaktır.

4.1. PSİKOLOJİK NEDENLER

Psikolojik nedenler başlığı altında üzerinde durulacak olan ilk konu Nesin'in hayatının büyük bir bölümünde kendisini çıkmaza sokan problemler; güçsüzlük, çaresizlik ve yüce bir varlığa inanma ihtiyacıdır. Bu olayları genel olarak ele aldıktan sonra bu konu üzerinde çoğunlukla ateist düşünceleriyle ön plana çıkan filozof ve düşünürlerin özelinde konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Nesin'in hayatında onu etkileyen birçok psikolojik vakıa meydana gelmiştir. Bunlardan bir tanesi de yukarıda bahsedildiği gibi küçük kız kardeşinin başına gelen amansız hastalık raşitizmdir.[231] Bu durum onu derinden etkilemiştir. Nesin, maddi imkâna sahip olmadıkları için tedavi olarak ebeveynlerinin küçük çocuğu mezarlığa bırakıp hiç konuşmadan oradan ayrılmaları gibi akıl dışı sözüm ona dini ritüellere başvurarak yaptıkları tedavilere şahitlik etmiştir.

Yine ilerleyen yaşlarında annesinin amansız bir hastalık olan vereme yakalanıp ölmesi onu aynı psikolojik çıkmaza sokmuştur.[232] Yoksulluk, ölümler, hastalıklar vb. olaylar Nesin'in çocukluk dönemlerinden başlayıp hayatının geri kalanını da etkileyen kalıcı travmalara neden olmuştur. Bu durum Freud'un yaptığı çıkarıma denk

---

[231] Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez I-Yol*, s. 19-20.
[232] Nesin, *a.g.e.*, s. 498-499.

düşmektedir. Mehmet Aydın'ın (1943-…) aktarımına göre, Freud dinin ortaya çıkışını aktarırken kişide Tanrı fikrinin çocuktaki baba imajının bir yansımasına karşılık geldiğini savunur. Bununla birlikte Freud, insan ırkının küçük yaşlarda maruz kaldığı felaketler ve kötü durumlar karşısında geliştirilen zihni bir savunma mekanizması olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple Freud'a göre bireysel olarak kişide din ve Tanrı duygusunun oluşması nörotik bir kalıntıdan başka bir şey değildir.[233] Bir diğer neden ise içgüdüsel yaşamın ruh üzerindeki ağırlığı ve bunların karşısında insanın hissettiği acizlikten meydana gelmektedir.[234] Nesin de şu sözleri ile bu durumu desteklemektedir. *"Çocuğu doyuracak gücü olmayan, doktorsuz, ilaçsız yoksullar Tanrılarına yakarıyorlar: Tanrım! İşte yavrumu sana bıraktım, yavrumun hastalığını toprağa göm, onu bana dirimli ve sağlıklı olarak geri ver!"*[235]

Kendisinin Tanrı inanışından kopuşunu anlatırken, zorlandığını ifade eden Nesin:

> *"Dinden ve Allah düşüncesinden pek zorlukla ayrılışımın birçok nedeni arasında bencilliğim başta gelir. Ben tanrısal bir gerçek ile büyük adamlığa doğru itiliyordum, hazırlanıyordum. Başıma gelen her felaket beni büyüklüğe, eserime hazırlamak içindi. Ayrıca bu bir mutlu avuntuydu, Allah kalkarsa ben ne olacaktım? Beni kim, hangi gizli kuvvet bir büyük adam, bir büyük yazar yapacaktı?*[236]

sözlerini kullanmaktadır. Bu durum Freud'un başka bir çıkarımıyla örtüşmektedir. Bu teoriye göre Freud, Tanrı figürünün bir koruyucu güç ya da psikolojik bir destek gibi göründüğünü iddia etmektedir.[237] Her iki durumda da Freud'un görüşleri ile uyuşan Nesin, genel olarak kullandığı dil ve üslup ile Freud'un, "*İnsanın zihinsel olarak tam manasıyla gelişmediği ve tabiatı tam olarak anlamlandıramadığı dönemdeki boşlukta din kavramı ve Tanrı inancı ortaya çıkmış ve insanları etkisi altına almıştır,"*[238] sözünü desteklediği görülmektedir. Bu durumda başka bir düşünür olan Erich Fromm'un aynı şekilde konuya alakalı kullandığı şu cümleler Nesin'in kullandığı

---

[233] Aydın, *a.g.e.*, s. 219.
[234] S. Freud, *The Future of an Illusion*, s. 21-40.
[235] Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez I-Yol*, s. 19-20.
[236] Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez III-Yokuş Yukarı*, s. 229.
[237] S. Freud, *a.g.e.*, s. 21-40.
[238] S. Freud, *a.g.e.*, s. 21-40.

sözlerle örtüşmektedir. Buna göre Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din* kitabında özet olarak şunlardan söz eder.

> *"İnsanda bir şeye yönelim ve bağlılık vardır. Bu sistem insan varoluşunun ayrılmaz bir parçasıdır ve oldukça güçlüdür. Dinin evrensel olması da insandaki bu yönelim ve bağlanma ihtiyacındandır. İnsan yönelecek ve bağlanacak bir amaca sahip olma anlamında dinsel bir ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçla o, hayvanlara, ağaçlara, altından ya da taştan yapılmış putlara, görünmez bir Tanrı'ya ermiş bir kişiye, ya da şeytanca özellikleri olanlara, atalarına, ulusuna, sınıfına, ya da partisine, paraya ya da başarıya tapabilir."*[239]

Aziz Nesin hiç bir zaman Freud'dan ya da Erich Fromm'dan bahsetmemiş ya da kendisinin böyle psikolojik olaylardan ötürü bu hale geldiğini dillendirmemiştir. Ancak yapılan çıkarımlara göre Nesin'in kullandığı cümleler ile Freud'un yansıtma din teorisinin uyuştuğu görülmektedir.

İşte yukarıda da bahsettiğimiz gibi "güçsüzlük ve çaresizlik sonucu insan, kendini emniyete alma, kendine güven verecek güçlü, kudretli bir varlığa yönelme ve ona sığınma ihtiyacı"[240] duymaktadır. Bu konuya başka bir örnek ise, Ziya Dalat'ın *Çocuk ve Genç Ruhu* kitabında şu şekilde aktarılmaktadır.

> *"Delice sevdiğiniz bir anne, bir nişanlı ve bir çocuğun ölüm yatağında can çekiştiğini, bütün ilaçların ve doktorların fayda etmediğini gördünüz. Sonra onu, o nazik elleri, rüzgârdan sakındığınız o yüzü, susuz, havasız, kara ve korkunç mezara gömdünüz. Daha sonra başucuna oturup, o nereye gitti? Yoksa bütün bütüne mi kayboldu? Diye düşündünüz. İnsan gücünün yeryüzü mallarının, para, hamam, han, apartman ve yüksek memurluğun hayat ve ölüme, dünya çarkının akışına karşı bir saman çöpü kadar aciz olduğunu hatırladınız. O zaman elbette gözyaşları ve ümitsizlik içinde, sizi uykusuz gecelerde teselli edecek, size ümit ve kuvvet verecek bir büyük varlığı arayacaksınız. Kaza ve kaderi yahut bir felsefi kudreti düşüneceksiniz."*[241]

Bu alanda biraz da Din Psikolojisi'ne girerek faydalandığımızda, karşımıza konuyla alakalı birkaç teori daha çıkmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise tez bağlamında destek vereceği düşünülen şu problemdir. Dinsel sorunlu bir çocuk titiz bir dini çerçevede yetişmiş ve dindarlığın belirli bir biçimini yaşamaya az çok zorlanmış biridir. Ne var ki bu dindarlık biçimi ona sonraları yetişkin olarak çoğu

---

[239] Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, (çev. Şükrü Alpagut), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1990, s. 34-35.
[240] S. Freud, *a.g.e.*, s. 21-40.
[241] Ziya Dalat, *Çocuk ve Genç Ruhu*, Ankara: Yani Matbaa Yayıncılık, 1956, s. 365.

zaman sorunlar hazırlar. Evde her an sıkıntılı bir duruma zihinsel düzlemde, anne baba ile ilişkilerde vs. yol açabilecek ya da neden olacak bir atmosfer hüküm sürdüğü takdirde, çocuk kendisini kolaylıkla baskı altında hisseder. Doğal çatışmalar, bu çerçevede uyarlanır ve böylelikle güç kazanır. Din ve Tanrı, çoğunlukla çocukların karşısında; onların ihtiyaç ve arzularının karşısında ebeveynin tarafında yer alır görülebilir. Üstelik nasıl hareket edilmesi, giyinilmesi ve söylemesi gerektiğine dair kesin kurallar bunun üzerine eklendiğinde çocuklarda bir marjinallik duygusu (hiçbir yere ait olmama duygusu) gelişebilir. Bu durumda onlar, kendilerini ne evde ne dini bir grupta ve ne de dış dünyada kabul görmüş hissedebilirler. Bu marjinallik duygusu sonralarda bir meslek seçerken ya da toplumda bir sorumluluk yüklenmek zorunluluğu doğduğu zaman, engelleyici etkiye sahip olabilir.[242]

İşte bireyin böyle katı ve korku yüklü yetişme ortamında büyümesinin sonucunda, Nils G. Holm'a (1943 - …) göre karşımıza şu 3 tepki biçimi çıkar.

> *"1- Birey çoğu zaman nefret edilen ve nadiren hoş karşılanan bir tür ters döndürülmüş inançla, ateist olur. Böyle bir inanç tarzında çocukluk döneminde içselleştirilmiş her şeyi reddetme arzusu söz konusudur.*
> *2- Suçluluk yüklenmiş bir dindarlık türü içinde birey inancını yaşamaya çalışmakla birlikte kendini doğru kabul edilmiş hissetmez. Böyle bir inanç tarzında o, başkalarını dikkate alarak dini emirleri yerine getirirken aynı zamanda kendi zayıf özgüven duygu ve korkusunu sürekli olarak besler. Bu tür bir Dindarlık, genellikle mazoşisttik (acı çekmekten zevk alan) dindarlık taşır. Bu durumda güçlü bir dindarlık ile mesafeli dindarlık arasında kararsız gidiş gelişler olur.*
> *3- Birey bağlı olarak büyüyüp yetiştiği model ile özdeşleşir. İktidarsızlığından ve huzursuzluğundan kurtulmak amacıyla birey, dini sistemin kaynağına yönelerek, yaklaşmaya çalışır ve onu daha katı bir şekilde savunur. Diğer dindarlara karşı kuşkuludur ve her zaman huzursuzdur."*[243]

Yukarıdan çıkan sonuca bakıldığında Aziz Nesin'in birinci öncüldeki çıkarıma denk düştüğü görülmektedir. Çocukluk yıllarında yaşamış olduğu dini baskı sonucunda çocukluğunu yaşayamamasından ötürü, Tanrı ve din kavramı onun içselleştirdiği bir sorun haline gelmiş gibidir. Belli bir özgürlük ve özgünlüğe ulaştığında bu durumu, sert bir şekilde ortaya çıkarmış olabilir.

---

[242] Nils G. Holm, *Din Psikolojisine Giriş,* (çev. Abdulkerim Bahadır), İstanbul: İnsan Yayınları, 2018, s. 148-150.
[243] Nils G. Holm, *a.g.e.*, s. 151.

4.2. KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Aziz Nesin, felsefeci olmaması nedeniyle, felsefi bir yaklaşımla kötülük problemi olarak adlandırılan sorunu klasik formülü içerisinde dile getirmemiştir. Eserlerinden onun daha çok kötülüklerin var olmasının ve Tanrı'nın bu durumda sessiz kalmasının ya da müdahale etmemesinin anlamsızlığı üzerinde düşündüğü anlaşılmaktadır. Şimdi Nesin'in problemle alakalı görüşleri ele alındığında konu daha iyi anlaşılacaktır.

Nesin'in annesinin amansız denilen hastalıktan ölümü, kardeşinin maruz kaldığı hastalık, yoksulluk ve onun getirdiği ağır yaşam koşulları ve de tüm bunlara karşı tutumu, bizleri bir diğer din felsefesinin önemli bir konusu olan ve ateizmin de dayandığı en önemli argümanlardan olan kötülük problemine götürmektedir. Nitekim Nesin'in başından geçen bazı olaylar, söz konusu problemin onun düşünce dünyasında ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Nesin hayat hikâyesinde bahsettiğimiz gibi küçük yaşta fakirlik, kız kardeşinin hastalığı ve annesini veremden ölümü gibi pek çok kötü zamanlar geçirmiştir. Aşağıda nakledilecek olan örneklerden hareketle bu yaşanılan olaylar sonrası aklında pek çok soru işareti oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu konu ile ilgili şu örnekler verilebilir. Nesin çocukluğunda bir gün amcasıyla camiye gittiğinde amcasına, meleklerin nerede olduğunu, camide göremediğini sorunca; amcası, küçük Nesin'e meleklerin görünmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Nesin'in "*Annemin, kız kardeşimin ölmemesi için yakarışlarını duymayan Tanrı'nın melekleri görünmüyordu.*"[244] diyerek içten içe serzenişte bulunması, kötülük çeşitlerinden doğal kötülüğü[245] akla getirmektedir.

Yine bir gün babası eve geldiğinde Aziz Nesin'e arkanı dön demiş ve Nesin, duvara döndüğünde önüne bir elma düşmüş. Babası; *"bak... Bu elmaları sana Allah gönderdi, dua et,"* demiş. Küçük Nesin bunun üzerine içinden, "*Bana elma gönderen Allah neden kardeşimi iyi etmedi, öldü kardeşim*." diye düşünmeye başlamıştır.[246] Aynı şekilde bu yaşanılan olay da Nesin'in her şeye gücü yeten, her şeye sahip ve ona

---

[244] Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez I-Yol* s. 37.
[245] Swinburne, *a.g.e.,* s. 87.
[246] Nesin, *a.g.e*., s. 23.

elma bile veren Allah'ın kardeşine niçin yardım etmediğini sorgulayarak, din felsefesi ile ilgilenenlerin akıllarına kötülük problemini getirmektedir. Nesin yukarıda sayılan; ölümler, hastalıklar, yoksulluk, gibi başına gelen olayları anlatması ve sorgulayarak bu olaylara serzenişte bulunması, bizlere doğal kötülük problemini hatırlatmaktadır. Nitekim yine hayat hikâyesine bakıldığında babasının annesini bazı zamanlar dövmesi,[247] çocukluğunu yaşarken kısıtlanması ve özgürlüğünü yaşayamaması[248] ise akıllara ahlaki kötülüğü getirmektedir.

4.3. DİNİ İRRASYONELLİKLER VE DOGMATİK İNANÇLAR

Dini inancı veya inançsızlığı savunanların dayandığı bazı kıstaslar vardır. Bunlardan en önemlisi savunulan görüşün rasyonel yani akla uygun olmasıdır. Nitekim iman ya da inkârı seçenlere bakıldığında, kendi tercihlerinin daha makul ve rasyonel olduğunu gösterme çabasına girdikleri görülür. Rasyonellik ve irrasyonelliği anlamak için Ahmet Cevizci'nin *Felsefe Sözlüğü*'ne baktığımızda genel manada karşımıza:

> *"Çelişik olmayan tutarlı inançlar rasyonel inançlardır. Yanlış, çelişik ve tutarsız olduğu bilinen inançları benimseyip savunmak akıl dışı, irrasyonel bir davranış iken, tutarlı ve doğru olduğu bilinen inançlara bağlanmak akılcı ya da rasyonel davranıştır. Bu çerçeve içinde önermeleri deney, gözlem ve mantıksal akıl yürütme yoluyla sınanıp doğrulanan bilimin rasyonalitenin gerçek bir örneği olduğu ifade edilmiştir"*[249]

tanımı çıkmaktadır. İnancın rasyonelliği ya da irrasyonelliği probleminin arka planına baktığımızda inancın bilimsel olarak incelenmesinin mümkün olmadığı, inanç analizlerinin gerçekliğe ve bilimsel düzeye ait olmadığı düşüncesi yatmaktadır.[250]

Aziz Nesin de konu başlığımızla alakalı olarak bakıldığında küçüklüğünden beri dini sayılan kabullerin akıl dışılığına maruz kalmıştır. Bu olaylar gerek yanlış kabuller gerekse batıl inanışlar özelinde birleştirilebilir. Özellikle toplumsal kabullerin körü körüne olması ve bunların sorgulanmaması her zaman Nesin'in dikkatini çekmektedir.

---

[247] Nesin, *a.g.e.,* s. 50-51.
[248] Nesin, *a.g.e.,* s. 114-115.
[249] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 723.
[250] Sabri Erdem "Bilgi İman İlişkisi", *İslami İlimler Dergisi*, C. 4, Sayı 1, (1990), s. 41.

Çocukluğunda bu durumu içselleştirip ilerleyen zamanlarda bunları köşe yazılarında ve bazı eserlerinde gün yüzüne çıkarmıştır. Yukarıdaki "Aziz Nesin'in Hayatında Dini Ritüellerin Yansıması" başlığında zikredilen Nesin'in küçük yaştan itibaren maruz kaldığı bazı dini irrasyonelliklere daha yakından bakmak onun ateizminin kaynaklarını anlamada yararlı olacaktır.

Nesin, küçük kız kardeşinin hastalığı dolayısı ile tedavi yöntemi olarak çocuğu gece vakti bir mezarlığa bırakıp geri gelmeleri tecrübesini anlatmaktadır. O, bu durumun doktora para verecek gücü olmayan insanların son bir umut olarak akıl dışı bir yola başvurduklarından kaynaklandığını savunur.[251] Akabinde küçüklüğünde yaşadığı başka bir akıl dışı olay olarak karşımıza bir dergâhta zikir çekerken şişlerin yanaklara batırılması ve bu durumda meydana gelen manevi tatminin eleştirisi çıkmaktadır. Nesin, bu eleştiriyi yine aynı dergâhlarda yayılan Kurtuluş Savaşının şeyhler ve müritleri sayesinde kazanıldığı anlatısını aktarırken de dile getirir:

> *"Düşman ordusu silahlarıyla tarikat ehlini öldüremez[…] Bu gün hala aramızda özellikle Anadolu'da birçok taşra kasabasında kurtuluş savaşını ordumuz değil de ateşin yakmadığı, kılıcın kesmediği, kurşunun işlemediği bu dervişlerin kazandığını yayan gericiler varsa ve onların sözleri halkta yer ediyorsa, bu birazcık anlatmaya çalıştığım bu tekke geleneği birikiminden ötürüdür. Düşmanı ordularımız değil, şeyhler ve dervişler İzmir'de denize dökmüştür!"*[252]

Buradan da çıkarım yapıldığında savaşın ordumuz tarafından değil de tarikat ehli tarafından kazanıldığı görüşünü savunanların irrasyonel (akla uygun olmayan) bir görüşe sahip olduğunu vurgu yaparak eleştirmektedir.

Aziz Nesin'in en çok üzerinde durduğu konulardan bir tanesi bilindiği gibi görünmeyen şeylerle alakalı inanışlardır. Bunların başında, kayıp eşyanın bulunması, hırsızı bulmak, hastaları tedavi, cinleri çağırıp onlarla konuşmak, gömü (define) yerlerini bulmak gibi sırlı ilimler gelmektedir. O eserlerinde hamile kadının karnına dokunarak bir hadis okunulduğunda çocuğun oğlan olacak olması,[253] evlenmek ve kısmet açmak için büyü yapılması gibi birçok olayı zikreder[254] ve bunları bilimin ve akılcılığın karşısında görerek bu olayların yobaz ve gericilik ile alakalı olduğunu ileri

---

[251] Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez I-Yol*, s. 19-20.
[252] Nesin, *a.g.e.*, s. 73-75.
[253] Nesin, *a.g.e.*, s. 89.
[254] Nesin, *Kadın Olan Erkeğin Hatıraları*, s. 4.

sürer.[255] Yine onun bu durumlara benzer başka bir anısı da babasının yangın başlayan evden çıkmak yerine yangın duasını okuması ve bu yüzden evin yanmaktan kurtulduğunu iddia etmesi meselesidir.[256] Nesin ise rüzgârın yönünü değiştirmesini evin yanmaktan kurtulması için geçerli bir açıklama olarak almak yerine duanın etkisine bağlamayı akıl ve bilimle uyuşmayan irrasyonel bir yaklaşım olarak alır.

Zaman geçtiğinde de sonuç değişmemiş Nesin, dini olan şeyleri akla uygun bulmamış ve eleştirmiştir. O Tanrı ve din inancının psikolojik bir sığınma olduğunu dile getirerek akılla bağdaşmadığını savunmaktadır. Bu inançların "kör inanç"[257] olduğunu tanımlayarak özgürlüğe mani olduğunu dile getirmektedir. Nitekim Varoluşsal ateistlerin, Nietzsche ve Sartre başta olmak üzere, iddiası da bu yöndedir. Mehmet Aydın'ın bu düşünürler üzerinde yaptığı çıkarımlara göre varoluşşsal ateistlerin savundukları fikirler şunlardır:

> *"İnsan ya kölece bir bağlılık içindedir; yahut da Sartre'ın deyimiyle özgürlüğe mahkumdur. İmdi eğer Tanrı, yani bir yaratıcı varsa, insanın özü de var demektir ve bu öz, varlıktan önce gelmek zorundadır. Başka bir deyişle eğer Tanrı varsa özgürlük yok demektir ve insan, kendi özünü oluşturma imkân ve gücünden yoksundur. Bu imkân ve gücün olabilmesi için Tanrı'nın olmaması gerekir."*[258]

İşte tüm bu irrasyonel yaşanmışlıklar, Aziz Nesin'in büyüdüğü ve kendini özgür hissettiği zamanlarda yanlış olan dini ritüelleri terk etmesine neden olmakla birlikte bunun yanında onu, tamamıyla Tanrı'yı inkâr boyutuna götürerek tüm inançları reddetmeye sürüklenmiştir.

4.4. MARKS TEMELLİ SOSYOLOJİK NEDENLER

Aziz Nesin'in hikâye ve romanlarındaki hicivlerine bakıldığında bunların önemli bir kısmının bu konu ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bunların önemli bir kısmı da gündelik siyasi hayatı ile ilgili görünmektedir. Nesin'in, dini kullanması sebebiyle siyaseti eleştirdiği zamanlar İkinci Dünya Savaşının bittiği, Türkiye'de Demokrat Parti'nin başa geçtiği yıllardır. Bu iktidar zamanında, devletin dine olan

---

[255] Nesin, *Bir Tutam Aydınlık*, s. 322.
[256] Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez II-Yokuşun Başı*, s. 41-42.
[257] Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez III-Yokuş Yukarı*, s. 100.
[258] Aydın, *a.g.e.*, s. 224.

bakışında, önceki tek parti dönemine oranla önemli bir değişiklik ve yumuşama olduğu genel bir kanaattir. Demokrat Partinin propagandaları arasında, din eğitimi kurumları kurularak uzmanlar yetiştirilmesi, ezanın yeniden Türkçeden Arapçaya çevrilmesi, devlet radyosundan dinî içerikli yayınların yapılması, imam-hatip kurslarının düzenli okullara dönüştürülmesi, din eğitiminin önce ilkokullara sonra ortaokullara konulması vb. gibi uygulamalar da yer almıştır. Bu yeni uygulamalar, parti ileri gelenleri tarafından meydanlarda yüksek sesle propaganda malzemesi olarak seslendirilmiştir. Bunları müteakiben iktidarı ele alan Demokrat Parti, Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar ulaşıp, çeşitli siyasi organizasyonlar kurmuş ve buralarda düzenlediği mitinglerle "dinî hayat" konusunda benimsediği görüşleri halka anlatmıştır.[259] İşte Nesin ve onu destekleyen okuyucuları bu duruma tepki göstermiştir. Zaten o zamanlarda dini bir hassasiyeti olmayan ve inancının olmadığını bildiren Nesin, bu duruma yazıları ile karşı çıkmış, dinin siyasi alanda aktif bir politika malzemesi olmasına ağır eleştiriler getirmiştir.

Yukarıda bahsedilen "Aziz Nesin Romanlarında Sosyolojik Temelli Dini Eleştiriler" başlığında birçok örnekle aktarılmıştı. Bu duruma genel olarak bakıldığında Nesin, Marks'ın görüşleriyle birçok noktada buluşmaktadır. O, bu durumu romanlarında işlemiştir. Özellikle *Zübük* romanında, başkahraman ve etrafındaki menfaatçilerin dini anlamda hiçbir ilgi ve yaşamı olmamasına rağmen halkı, dini vaatlerle kandırması (cami yapımı) gibi konular üzerinden prim yapması ve insanların inanç konusundaki hassasiyetlerin sömürülmesinden bahsetmektedir. Din olgusu konuşulduğu vakit kimsenin bir karşılık vermeden mantıksız da olsa boyun eğmesi eleştirilmiştir.[260]

Yine *Tek Yol* adlı romanda bir milletvekili ile bölgenin dini önderi arasında geçen konuşmada, milletvekili kendi ağzıyla yaptığı itirafta, oy toplamak için şeyhlerin ve hocaların elini eteğini öpmek zorunda olduklarından yakınırken durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır.[261] Siyasilerin dini bir üslup kullanması ve icraat yapması, nasıl ve ne şekilde olursa olsun halk tarafından kabul görmüş ve halkın

---

[259] M. Emin Köktaş, *Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık,* Ankara: Vadi Yayınları, 1997, s. 191-193.

[260] Nesin*, Zübük*, s. 224-225.

[261] Nesin, *Tek Yol*, s. 118.

ekonomik refah gibi diğer faktörleri ikinci plana attığı, halkta dini duyguların daha ağır bastığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Nesin'in hikâyelerinde de durum pek farklı değildir. Kendini şeyh ya da hoca diye tanıtan herkes, o köy ya da kasabada değerli ve sözü dinlenen biri konumuna getirilir. Dediği ve yaptığı her şey doğru olup sorgulanmaz. Nesin bu durumu genelde mizah unsuru olarak kullanmaktadır. Yukarıda ele alınan "Aziz Nesin Hikâyelerinde Sosyolojik Temelli Dini Eleştiriler" başlığında bu olay ve hikâyeler detaylıca ele alınmıştır.

Dönemin toplumsal yapısı din konusunda oldukça keskin bir çizgiye sahiptir. Nesin bunun üzerine, ne olursa olsun din ve inancın gerçekliği yansıtmadığı ya da saptırıldığı halde bile insanların yanlış olduğunu bilmeden, sorgulamadan, akıl yürütmeden her şeye inandığını belirtmektedir. Bunun yobazlık ve bağnazlık olduğunu belirtmektedir. Roman ve hikâyelerinde genelde hep aynı konular üzerinde durarak halkın uyuşturulduğu ve din ile kandırıldığı noktasında buluşur. Bu durum akıllara elbette Marks'ı getirmektedir. Marks da bilindiği üzere dinin insanların beyinlerini uyuşturmak için bir afyon niteliğinde olduğunu ve bununla birlikte dinin, insanların kendi benliklerini bulmasının önündeki en büyük engel olduğunu söyler.[262] Marks'a göre, dini eleştiriyle aslında toplumun siyasi ve ekonomik yapısının eleştirisi yapılmaktadır.[263]

Sonuç olarak dayanakların içinde bu başlığın alınmasının sebebi Nesin'in küçüklüğünde de bu gibi durumlara maruz kaldığını hayat hikâyesinde bahsetmesidir. Çünkü o, toplumun sadece siyasi değil her alanda din adı altında yapılan sömürülere sessiz kalışını eleştirmekteydi. Ona göre halkın tavrı bir korku ya da bir sığınma haliydi. Bu yüzden insanların dini söylemlere körü körüne bağlılıktan kurtulması gerektiği ve dinin ilerleme ve çağdaşlaşmanın önünde bir engel olduğu kanısına varmıştı. Elbette kendisi de çocukluk zamanlarından hatırlanacağı üzere yanlış bir din anlayışı ile sosyalleşmiş ve gerçek dini vecibelerin dışında batıl ve uydurma dini anlayışlar yüzünden bu düşüncelere sahip olmuştur. Nitekim Nesin, hem toplum

---

[262] Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, s. 192; Ayrıca bkz. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,* s. 139.

[263] Özyurt, *a.g.e.*, s. 211.

gerçekçi bir yazar olması hasebiyle hem de dini inanca sahip olmadığını iddia etmesi ve din deyince herkesin bir olay ya da konuyu koşulsuz kabullenmesini eleştirmesi, aklılara Marks'ı getirmektedir. Bu yüzden Nesin'in Marks'dan etkilendiği söylemek ise zorlama bir çıkarım olmayacaktır.

SONUÇ

Tezin tamamı göz önünde bulundurulduğunda sonuç olarak bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Bunların en başında Aziz Nesin'in çocukluğunda yaşadığı bir takım psikolojik travmaların onu dine karşı olumsuz düşüncelere itmesi meselesi öne çıkmaktadır. Örneğin, küçük yaşlarda yanlış din tasavvuru ve algısı ışığında Tanrı ve din kavramlarıyla hemhal olan Aziz Nesin, yaşayamadığı, koşup oynayamadığı çocukluğu ve sevdiklerini kaybetmesinin verdiği acılar münasebetiyle ilerleyen yaşlarda dini bağlılığının zayıflayıp tamamen koptuğunu ifade etmektedir. Nesin, çocukluğunda içselleştirdiği bu durumu yaşının ilerlemesi ve fikirlerinin gelişmesi ile birlikte sözde toplumsal düzenin sağlanması ve insanların her alanda kandırılıp sömürülmesinin baş aktörünün din olduğu kanısına varmaktadır. "Ateizmin Dayanakları" başlıklı bölümde belirttiğimiz gibi, Nesin'in bu inanç karşıtı düşünceye sahip olması birkaç nedenden kaynaklanabilmektedir. İlk olarak başına gelen ölüm ve hastalık gibi doğal kötülükler karşısında insanların acizliğinden dolayı yüce bir güce sığınma ihtiyacının olduğu düşüncesi gelmektedir. Yazar olup insanları ve Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezip gözlemleyince bu durumu genele yayarak halkın büyük çoğunluğunun bu düşüncede olduğunu belirtmektedir.

Bireysel bir ihtiyaç olan psikolojik inanma ihtiyacından sonra, dinin toplumsal olarak bir kambur, halkı sömürmek için bir araç ve çağdaşlaşma ile gelişmenin önündeki en büyük engel olduğu kanısına varmaktadır. Din için halkların afyonu diyen Marks'tan etkilendiğini söyleyebileceğimiz Nesin, insanların dindarlığı ile mücadele etmiş ve her alanda eleştirilerini dile getirmiştir. Topluma bir yaptırım uygulamak isteyen siyasi veya ideolojik güçlerin kullandığı en büyük silah olarak dini göstermektedir. Tezin geçmiş bölümleri incelendiğinde özellikle hikâye ve romanlarındaki dini eleştiriler bölümünde bu konu ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

Nesin neden ateist olduğunu net olarak bir olay örgüsü içinde hiçbir zaman bir seferde yazılarında ya da röportajlarında dile getirmemiştir. Bunun nedeni o dönemin toplumsal baskısı ve tutuculuğu olabilir. Ancak yine de Nesin, en bariz açıklamalarında bile inançsızlığı insanın doğal hali olarak gördüğünü, her türlü Tanrı

ve din inancının sonradan toplumsal çevre tarafından insana empoze edildiğini ifade etmiştir. Bunu dile getirirken ise çevrenin ve ailenin etkisi ve başına gelen bir takım tesadüfler zinciri ile gelişen olayların, kendisini doğaüstü bir güce inanmaya ittiğini ve bundan kurtulmanın bu yüzden zaman aldığını belirtmektedir.

Aziz Nesin'in ateizmi söz konusu olduğunda onun ateizminin, ateizmin çeşitlerinden hangisine karşılık geldiği sorusu çıkmaktadır. Bu durumda "mutlak ateizm"in tanımı içinde geçen, yukarıda da bahsedilen Dawkins'in ifadesi ile "zihinde aslında Tanrı fikrinin olmadığı ancak çevre, aile ve toplumun etkisiyle inancın oluştuğunu" savunması, Nesin'le özdeşleştirildiğinde onun da aynı görüşe uygun bir takım açıklamalarına rastlanıldığı için Nesin'in de "mutlak ateizm" düşüncesine uyduğu söylenebilir. Yine bazen başka bir ateizm çeşidi olan "pratik ateizm" de Nesin'in ateizmine denk düşmektedir. Nitekim "pratik ateizm", Tanrı'yı ve dini inançları günlük hayatında tavır ve davranışlarının yanında yaşam tarzı olarak da reddederken, teorik olarak tartışmalar ikinci planda kalmaktadır. Bir de "pratik ateizm" içinde bulunan aktif ateistler vardır ki onlara göre, inanç ve Tanrıyla topyekûn mücadele ederek, bunu her fırsatta dile getirmek, inananlarla karşı karşıya gelmekten sakınmamak gerekmektedir. Bu yüzden pratik ateizm içinde kendine yer bulan Nesin, "pratik ateizm"in içindeki aktif ateistler kısmında da adından söz ettirebilmektedir. Yine Tanrı inancı ve din olgusunun insan özgürlüğünü kısıtlaması vurgusunu yapması hasebiyle de varoluşsal ateistlerin içinde kedine yer edinebilmektedir. Yukarıda da üzerinde sıkça durulan edebi eserlerinde ve fikir yazılarında görüldüğü gibi Aziz Nesin'i asıl etkileyen ya da onun asıl savunduğu görüş "ideolojik ateizm"dir. Nitekim halkların din ile sömürüldüğü konusundaki eleştirileri bu görüşü açıkça desteklemektedir.

Aslında Aziz Nesin'in o dönemdeki düşünce ve tepkileri günümüzde de sıkça karşımıza çıkmakta, hatta daha da yaygınlık kazanmaktadır. Nesin özelinde günümüz Türkiye'sine bakılacak olursa karşımıza şu çıkarımlar çıkmaktadır. Günümüz Türkiye'sinde görülen odur ki ateizm büyük oranda kurumsal din anlayışına, dindar kitlelerin dünya görüşündeki bağnazlığa ve yaşam şekillerindeki tutuculuğa yönelik tepki şeklinde karşımıza çıkmıştır. Bu sebepten Türk tipi ateizm bir tepkisellik sonucu ortaya çıkmıştır demek mümkündür. Bu tepkinin en büyük nedenlerinden bir tanesi de Aziz Nesin özelinde bahsi geçen ancak genel manada gerek dünyada gerek ise

Türkiye'de inançsızlığı savunan kişilerin başına gelen vakıalardır. Aziz Nesin'de de görüldüğü gibi Tanrı ve dine bir tepki olarak karşımıza çıkan inançsız görüşlerin temelinde, küçük yaşlarda dindar ailede yaşanan dini temele dayalı psikolojik şiddet ya da sosyo-kültürel camiada vuku bulan kötü örnekler yatmaktadır. Bunun yanında kişilerin başlarına gelen kötülüklerde, "Tanrım neden ben?" şeklinde ilk başta bir serzenişten ibaret olan, sonraları ise o kişiyi Tanrı'yı yok saymaya götüren durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu olayların sonucunda yaşı ilerleyince özgürlüğünü ilan eden kişiler bir de bilimsellik, psikoloji, materyalizm ve pozitivizm gibi düşünce akımlarının farkına varınca sığınılacak bir liman bulmuş gibi kendilerini o ideolojilerin içinde bulur. Bu yüzden de özellikle günümüz inançsız kesimlere bakılınca inançsızlık ve tanrıtanımazlık zihinsel bir çabanın ürünü değil, genelde hali hazırda yapılı ideolojileri sahiplenmenin bir sonucudur. Nitekim Aziz Nesin'in de içinde yaşadığı zaman dilimi olan 1960-1980 yıllarında gerçekleşen darbeler sonucu, sağ-sol ayrımı ve Alevilik-Sünnilik çekişmesi de farkında olmadan bir ideolojik inanç problemi doğurmuştur. Bu problem göz önüne alındığında sağcılık Sünnilik ile solculuk ise Alevilik ile kendine taraftar bulabilmiştir. Zaten Aziz Nesin'de yukarıda bahsedilen fikir yazılarında genelde, Sünniliğin ön planda olduğunu belirterek Aleviliğin göz ardı edildiğini eleştirmiştir. Belki zihni bir tecrübe olmasa bile nesilden nesile devam ettirilen bu düşünceler ve ideolojiler o ailede dünyaya gelen çocuğun din ve Tanrı inancının şekillenmesine neden olmuştur.

Günümüz Türkiye'sinde görülen bir başka ateizm çeşidi ise, birinci bölümde bahsi geçen pratik ateizm, yani "Tanrı yokmuş gibi yaşamak" ve de "onu günlük hayata sokmamak" olarak karşımıza çıkmaktadır. Gözlemlerin gösterdiği bu kanı, özellikle gençlerin hoşuna giden bir takım günahlardan dolayı ve her şeyin dini olarak yaftalaması sonucu Tanrı ve din anlayışı teorik olarak tartışılmasa da yapılan uygulamalara bakıldığında Tanrı yokmuş gibi yaşandığı sonucu ortaya çıkar. Kendilerine dini sorulduğunda Müslümanım diyen ancak bunu günlük yaşamına sokmayan yeni neslin sayısı gittikçe artmaktadır. Bu bağlamın içine Aziz Nesin'in de savunduğu varoluşsal ateistlerin görüşüne denk düşen özgürlüğe mani olması bakımından dinin reddedilmesi de konu edinilebilir.

Sonuç olarak inançsızlık modern dönem öncesinde kötülük ya da baskı sonucunda bir tepkisellik olarak karşımıza çıkarken yeni dönemde bilimsellik,

maddecilik ve özentiliğin yanında bir kaçış olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Tezde özel olarak Aziz Nesin'i konu almış olsak da genel olarak kişilerin çocuklukta başlayan sıkıntılı tecrübelerinin büyüyünce o sıkıntının sebebine karşı bir saldırıya neden olduğunu göstermektedir. Bunun yanında toplumların, dini bir takıntı ve şekilden ibaret yaşaması onu ahlak ve güzellik bağlamında ise değerlendirmemesi sonucu bazı kesimlerin tepkisine hatta inançsızlığına neden olmaktadır. Birinci bölümden beri Aziz Nesin'in ateizmi yer yer psikolojik, sosyolojik, ideolojik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca bu tez, eski çağlardan beri dünyada inançsızlık probleminin sebeplerini daha iyi anlamamıza vesile olmakla birlikte, Aziz Nesin özelinde Türkiye'nin yakın geçmişinde yer alan önemli fikir adamlarının ne için bu şekilde bir inançsızlık fikri savunduğunu anlamaya yardımcı olacaktır. Bunun yanı sıra bu çalışma, yakın geçmişteki önemli fikir insanlarından Aziz Nesin'in din ve Tanrı hakkındaki düşüncelerini ortaya koymak, onun eserlerini okuyan ve düşüncelerini takip edenleri daha iyi anlamak ve Aziz Nesin özelinde ateizme yönelmenin nedenlerini anlamak bakımlarından bilim dünyasına katkı sunabilecektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akdemir, Ferhat, *Ateizm ve Sosyo-Politiği*, Ankara: Lazer Yayınları, 2007.

Arsel, İlhan*, Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına,* İstanbul: Yb., 1993.

Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, 13. Baskı, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014.

Aydın, Hüseyin, *Bir Metafizikçi Olarak Nietzsche*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1984.

Aydın, Erdoğan, *İslamiyet Gerçeği 1: Kur'an ve Din*, Ankara: Doruk Yayınları, 1996.

Ayer, A. J., *Language, Truth and Logic*, London: New Ed Edition, 1990.

Batak, Kemal, *Natüralizm Çıkmazı: Dennett'ten Dawkins'e Yeni Ateizmin Felsefî Temelleri ve Teistik Eleştirisi,* İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Bayraktar, Mehmet, *Din Felsefesine Giriş,* Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2012.

Berman, David, *A History of Atheism in Britain*, London: Rotledge Library Editions 1988.

Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1981.

___________, *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, İstanbul: Nobel Basımevi, 2007.

Böke, Kaan, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti, 2009.

Buckley, Michael J., *At the Origins of Modern Atheism*, USA: Yale University Press, 1987.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlmi Kelam*, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1972.

Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

___________, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, Bursa: Asa Kitabevi, 2010.

Coffy, Robert, *Ateistlerin Tanrısı*, (çev. Mürteza Korlaelçi), Ankara: AÜİF Yayınları, 2003.

Coşkun, İbrahim, *Ateizm ve İslam,* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

Dalat, Ziya, *Çocuk ve Genç Ruhu*, Ankara: Yani Matbaa Yayıncılık, 1956.

Dawkins, Richard, *Tanrı Yanılgısı*, (çev. Tunç Tuncay Bilgin), 3. Baskı, İstanbul: Kuzey Yayınları, 2007.

Desalmand, Paul, *Müminler için Ateizm*, (çev. Evren Asena), İstanbul: Versus Yayınları, 2016.

Durkheim, Emile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (çev. Fuat Aydın), Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2011.

Erdem, Hüsamettin, *Bazı Felsefe Problemleri*, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2009.

Feuerbach, Ludwig, *The Essence of Christianity*, (İng. çev. George Eliot), Newyork: Harper &Row, 1957.

Flew, Anthony, *God Freedom and İmmortality*, New York: Prometheus Books, 1984.

Freud Sigmund, *Hayatım ve Psikanaliz*, (çev. Selmin Evrim), İstanbul: İnsel Kitabevi Yayınları, 1944.

___________, *Musa ve Tek Tanrıcılık*, (çev. Erol Sevil), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976.

___________, *The Future of an İllusion*, (Trans. by, J. Strachey), New York, W.W. Norton Company, 1961.

___________, *Totem ve Tabu,* (çev. K. Sahir Sel), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984.

___________, *Uygarlık, Din ve Toplum*, (çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Yayınları, 1997.

Frolov, İvan, *Felsefe Sözlüğü,* (çev. Aziz Çalışlar), İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.

Fromm, Erich, *Psikanaliz ve Din,* (çev. Şükrü Alpagut), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1990.

Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

Gürsoy, Kenan *J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, C. III. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977.

Hick, John, *Philosophy of Religion*, USA: Prentice Hall, 1963.

Hilmi, Filipeli Ahmet, *Allah'ı İnkâr Etmek Mümkün Mü?*, (sadeleştiren Necip Taylan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015.

Holm, Nils G., *Din Psikolojisine Giriş,* (çev. Abdulkerim Bahadır), İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, (çev. Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Hume, David, *Dialogues Concerning Natural Religion*, New York: Bobbs-Merrill, 1917.

___________, *Din Üstüne,* (çev. Mete Tunçay), İstanbul: İmge Yayınları, 1995.

İlin, M., Segal, E. *İnsan Nasıl İnsan Oldu,* (Rusçadan çev. Ahmet Zekeriya), İstanbul: Say Yayınları, 2016.

Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: 3A Araştırma Eğitimi Danışmanlık Ltd, 1995.

Korlaelçi, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Hece Yayınları, 2002.

Köktaş, M. Emin, *Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık*, Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

Kranz, Walther, *Antik Felsefe*, (çev. Suad Baydur), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1976.

Lang, Friedrich Albert, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, (çev. Ahmet Arslan), İzmir: Ticaret Matbaacılık, 1982.

MacIntyre, Alasdair, *Pantheism*, The Encyclopodia of Philosophy, ed. Paul Edwars, New York: Macmillan and Free Press, 1972.

Marx, Karl, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, (çev. Kenan Somer), Ankara: Sol Yayınları, 2009.

Moeller, Charles, *Jean-Paul Sartre ve Tabiat Üstünün Bilinmemesi,* (çev. Mehmet Toprak), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.

Nesin, Ali, *Gömüyü Arayan Adam Fotoğraflarla Aziz Nesin'in Yaşam Öyküsü*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2013.

Nesin, Aziz, *Aferin*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2010.

___________, *Ah Biz Eşekler*, İstanbul, Nesin Yayınevi, 2011.

___________, *Bir Tutam Aydınlık-Yazılar,* İstanbul: Nesin Yayınevi, 2018.

___________, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez I-Yol*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2018.

___________, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez II- Yokuşun Başı*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2018.

___________, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez III-Yokuş Yukarı,* İstanbul: Nesin Yayınevi, 2018.

___________, *Erkek Sabahat*, İstanbul: Düşün Yayınevi, Ercan Matbaası, 1957.

___________, *Gol Kralı*, İstanbul: Bahar Matbaası, 1979.

___________, *Hoptirinam*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2010.

___________, *İt Kuyruğu*, Mizah Serisi, İstanbul: Düşün Yayınevi, 1957.

___________, *Kadın Olan Erkeğin Hatıraları*, İstanbul: Akbaba Mizah Yayınları, 1957.

___________, *Mahmut ile Nigar*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2010.

___________, *Merhaba*, İstanbul: Adam Yayınları, 1998.

___________, *Nazik Alet*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2010.

___________, *Ölmüş Eşek*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2011.

___________, *Sizin Memlekette Eşek Yok Mu*- Derleme, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2013.

___________, *Sora Sora Cennet Bulunur*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2019.

___________, *Surnâme,* İstanbul: Nesin Yayınevi, 2007.

___________, *Şimdiki Çocuklar Harika*, İstanbul: Adam Yayınları, 2004.

___________, *Tek Yol*, İstanbul: Adam Yayınları, 1988.

___________, *Zübük*, İstanbul: Adam Yayınları 1994.

Nielsen, Kai, *Philosphy and Atheism*, New York: Prometheus Books,1985.

Perinçek, Şule, *Turan Dursun Hayatını Anlatıyor*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.

Plantinga, Alvin, “Agnosticism”, *A Componian to Epistemology: Blackwell Companions to Philosophy*, ed. by. Jonathan Dancy, Ernest Sosa, Matthias Steup, Hong Kong: Blackwell Publishing, 2010.

Platon, *“Sokrates'in Savunması”,* (çev. Ari Çokona), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Robinson, J.A.T, *The New Reformation*, London: SCM Press Ltd., 1965.

Russel, Bertrand, *Din ve Bilim*, (çev. Hilmi Yavuz), Cem Yayınevi, İstanbul: 1997.

___________, *Am I an Atheist or An Agnostic*, Bertnard Russel On God and Religion, Ed. Seckel Al, New York: Prometheus Books, 1986.

Smith, George, *Atheism The Case Against God*, New York: Prometheus Books, 1989.

Swinburne, Richard, *Tanrı Var Mı?*, (çev. Muhsin Akbaş), Bursa: Arasta Yayınları, 2001.

Taslaman, Caner, *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015.

Taylan, Necip, *Tanrı Sorunu,* İstanbul: Ayışığı Yayınları, 1998.

Topaloğlu, Aydın, *Ateizmin Eleştirisi*, Ankara: 4. Baskı, DİB Yayınları, 2004.

___________, *Teizm ya da Ateizm*, İstanbul, Furkan Kitaplığı, 2001

Tucker, Robert, *Philosophy and Myth in Karl Marx*, London: Cambridge University Press, 1971.

Ural, Şafak, *Pozitivist Felsefe*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986

Ülken, Hilmi Ziya, *Tarihi Maddeciliğe Reddiye,* İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1981.

Voltaire, Fronçois Marie, *Felsefe Sözlüğü,* (çev. Lütfi Ay), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011.

Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Teodise*, Ankara: Vadi Yayınları, 1997

Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998.

TEZLER

Ahmedova, Gülnar, *David Hume ve Bertrand Russel Felsefelerinde Agnostisizm*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2018.

Altaytaş, Muhammed, "*Günümüz Türkiye'sinde İslami İnanç ve Değerlere Yöneltilen Eleştirilerin Niteliği-Turan Dursun, Erdoğan Aydın Örneği-"*, Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

Bakış, Mehmet Latif, *Felsefi Bir Problem Olarak Ateizm*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2008.

Balaban, Fatma, *Aziz Nesin Hikâyelerinde Yapı ve Tema*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2006.

Demir, İlyas, *Din Felsefesi Bağlamında Turan Dursun Ateizminin Dayanakları*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2010.

Dorman, Emre, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım,* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

Ferşadoğlu, Abdüsselam, *Günümüz Türkiye'sinde İslami İnanç ve Değerlere Yöneltilen Eleştiriler-İlhan Arsel Örneği,* Yüksek Lisans Tezi,

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

İspir, Engin, *Aziz Nesin Romanları Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.

Sevinç, Kenan, *Psikososyal Açıdan İnançsızlığın Oluşum ve Gelişimi,* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

Şahin, Seval, *Aziz Nesin Öykülerinde Sosyal Eleştiri*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2012.

Tan, Yusuf, *Din Felsefesinde Teizm-Ateizm Tartışmalarında kullanılan Kanıtların Mantıksal Analizi*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2019.

ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Akdemir, Ferhat, "Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme", *Ondokuzmayıs*

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 18-19, 2005, s. 347-363.

___________, "Feuerbach'ın Antropolojik Ateizmi ve Teistik Açıdan Değerlendirilmesi", *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 14-15, 2003, s. 341-357.

Aydın, Mehmet, "Ateizmin Çıkmazları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXIV, 1981, s. 187-204.

Coşkun, İbrahim, "Freud'un Ateizminin Dayandığı Psikolojik Teorilerinin Tutarsızlığı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No: 16, C. 8, Sayı 2, 2006, s. 2-19.

Dennet, D. C., "Atheism and Evolution", Michael Martin (Ed.). *The Cambridge Companion to Atheism* içinde. New York: Cambridge University Press, 2007, 48-135.

Dixon, Thomas, "Scientific Atheism as a Faith Tradition", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 2002, s. 337-359.

Dorman, Emre, "Bilimsel Ateizm'e Ateist Düşünürler Tarafından Getirilen Eleştiriler", *Kaygı*, 18(II)/2019: 480-497.

Erdem, Sabri, "Bilgi İman İlişkisi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 4, Sayı 1, 1990, s. 38- 41.

Gırardı, Jules, "Çağdaş Ateizmin Problemi", (çev. Murtaza Korlaelçi), Ankara, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, Sayı 1, 2000, s. 365-398.

Kurt, Abdurrahman, "Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVII., Sayı II, 2008, s. 7.

Mayring, Philipp, "Qualitative Content Analysis", *Qualitative Social Resaarch.* Volume 1, No. 2, 2000, s. 1- 10.

Mehmet Akif, Altunışık, “İlk Deistlere Göre Deizmin Temel İnançları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 19, Sayı 2, 2019, s. 615-642.

Önal, Mehmet, “Sokrates’in Tanrı Anlayışı” *Ekev Akademi Dergisi*, C. 11, Sayı 32, 2007, s. 24-36.

Özyurt, Cevat, “Marx’ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. VII., Sayı II, 2014, s. 207-240.

Sevinç, Kenan, “Ateizmin Boyutları ve Tipleri”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 12, C. 12, Sayı 3, Güz 2017, s. 101-132.

Şener, Habip, “Jean Meslier Düşüncesinde Ateizmin Temel Dayanakları ve Eleştirisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27 Sayı 1, 2018, s. 175- 191.

Topaloğlu, Bekir, “Allah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* II, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, s. 471-498.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://www.antoloji.com/aziz-nesin/hayati (erişim tarihi: 24.03.2020).

https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44677994 (erişim tarihi: 24.03.2020).

https://www.biyografya.com/biyografi/8932 (erişim tarihi: 24.03.2020).

https://www.youtube.com/watch?v=jPMeMsR32Lw (erişim tarihi: 28.05.2020).

https://www.youtube.com/watch?v=Boc-qiJif2I (erişim tarihi: 01.06.2020).